

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ

5
SAYI

ISSN: 2687-6124 / E-ISSN: 2718-0166 • HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ • BAHAR / 2022

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

**G7 Ülkelerinin Enerji Sürdürülebilirliği Performanslarının Analizi:
Owa Operatörü ve Codas Yöntemleri ile Bir Uygulama**

Furkan Fahri ALTINTAŞ

**Salgın Döneminde Ekonomik Koşullar ve Yaşam Standartları:
“Farklı Gelir Grupları Üzerine Mikro Bir Analiz”**

Ozan YILDIRIM

DERLEME MAKALELER

Ölüm Cezası Hakkında Güncel Bir Değerlendirme

Emin HÜSEYİNOĞLU & Asiye Nurşen DAĞ

**Klasik Örgüt Kuramının Günümüze Etkileri:
McDonaldlaşan Eğitim Sisteminin Analizi**

Mukaddes SALUK

KİTAP İNCELEMELERİ

Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı

Dilara AYDIN

Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor

Okan ÇEREZ

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ HAKKINDA

1. Akademik Düşünce Dergisi, 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkarılan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.
2. ASOS İndeks, Cite Factor ve Scientific Index Service tarafından taranmaktadır.
3. Akademik Düşünce Dergisi yayın sürecinde Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları uygulamaktadır. Buna ek olarak yayın etiği, etik görev ve sorumluluklarda açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan ilkeler benimsenmiştir.
4. Tüm çalışmalar Turnitin programı tarafından taranmaktadır. Benzerlik oranı %15'i geçen çalışmalar değerlendirmeye alınmamaktadır.

YAYIN BİLGİLERİ

Yayımlayan Kurum	Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Yayınevi	Akademik Düşünce Yayınları
Adres	İlkadım/Samsun
Website	akademikdusunce.org.tr/dergi
Dergipark	dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce
E-mail	dergi@akademikdusunce.org.tr
KEP Adresi	akademikdusunce@hs01.kep.tr
Telefon	0850 305 10 75 (Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği) 0541 455 36 55 (Metin ÖZ - İmtiyaz Sahibi)
WhatsApp	0850 305 10 75
Yayın Tarihi	25.07.2022

İMTİYAZ SAHİBİ

Metin ÖZ

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

EDİTÖRLER

Kaan AKMAN
Aynur TEKKE

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

YAYIN KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL ÖZCAN
Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Kıvanç DEMİRCİ
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Sezgin SEZGİN
Kırklareli Üniversitesi

Öğr. Gör. Büşra DOĞAN
Kırgızistan Uluslararası K. Ş. Toktomamatov Üniversitesi

Arş. Gör. Oğuzhan KOCA
Ankara Üniversitesi

Öğr. Gör. Ozan YETKİN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Öğr. Gör. Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR
Kafkas Üniversitesi

Arş. Gör. Aybala LALE
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Berkay YALÇINKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Öğr. Gör. Fatma NALBANT
Artvin Çoruh Üniversitesi

İrem Ece AKPINAR
İstanbul Aydın Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ

Türkçe

Gizem YILDIZAK

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

Şerife BACAĞOĞLU

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

İngilizce

Arş. Gör. Merve BAŞKUTLU

Kafkas Üniversitesi

SAYI HAKEM KURULU¹

Prof. Dr. Azize Serap TUNCER	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Cenksu ÜÇER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhunde Hayırsever TOPÇU	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Harun YAKIŞIK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim MAZMAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KILINÇ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel ERSÖZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAIL	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ÇITAK	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Göknur BOSTANCI EGE	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Hatime KAMİLÇELEBİ	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir SANCAK	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Melike ATAY POLAT	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Münteha MAŞALI	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Yeliz OKAY	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel YILDIRIM	Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahsen SAÇLI	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin İlhan AKBULUT	Doğuş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece ERBUĞ	İstanbul Gedik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül GEDİKKAYA	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem KARADUT	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lutfi YALÇIN	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin ÜNLÜ	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ozan YILDIRIM	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şenay GÜNEYMEN	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ARI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Selçuk KAHRAMAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Tuğba CANBULUT	İstanbul Üniversitesi
Dr. Tuğba DÖNMEZ	Milli Eğitim Bakanlığı

¹ Sayı Hakem Kurulu unvan ve alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

01

Editörlerin Sunuşu

Kaan AKMAN & Aynur TEKKE

ARASTIRMA MAKALELERİ

03

**G7 Ülkelerinin Enerji Sürdürülebilirliği Performanslarının Analizi:
Owa Operatörü ve Coda Yöntemleri ile Bir Uygulama**

Furkan Fahri ALTINTAŞ

26

**Salgın Döneminde Ekonomik Koşullar ve Yaşam Standartları:
“Farklı Gelir Grupları Üzerine Mikro Bir Analiz”**

Ozan YILDIRIM

DERLEME MAKALELER

47

Ölüm Cezası Hakkında Güncel Bir Değerlendirme

Emin HÜSEYİNOĞLU & Asiye Nursen DAĞ

85

**Klasik Örgüt Kuramının Günümüze Etkileri:
Mcdonaldlaşan Eğitim Sisteminin Analizi**

Mukaddes SALUK

KİTAP İNCELEMELERİ

108

Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı

Dilara AYDIN

114

Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor

Okan ÇEREZ

SUNUŞ

Akademik Düşünce Dergisi'nin bu sayısında iki araştırma makalesi, iki derleme makale ve iki kitap incelemesi olmak üzere toplam altı çalışma yer almaktadır.

Furkan Fahri ALTINTAŞ, “G7 Ülkelerinin Enerji Sürdürülebilirliği Performanslarının Analizi: Owa Operatörü ve Codas Yöntemleri İle Bir Uygulama” başlıklı makalesinde, G7 ülkelerinin dünyada karbon salınımında önemli bir yer tutması nedeniyle bu ülkelerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarının analizinin önemli olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda araştırmada, 2021 yılı için G7 ülkelerinin WETI bileşenlerine ait değerler üzerinden ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları OWA operatörü ve CODAS yöntemleri ile ölçülmüştür. Yazar çalışmada G7 ülkelerinin enerji sürdürülebilirliğine ilişkin yöntemleri ve stratejileri diğer ülkelerin enerji üretimi faaliyetlerini ve küresel ekonomiyi etkileyebileceği için G7 ülkelerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarının analizinin önem kazandığını vurgulamış, ölçüm sonucunda ülkelere yönelik değerlendirmeler yapmıştır.

Ozan YILDIRIM, *Salgın Döneminde Ekonomik Koşullar ve Yaşam Standartları: “Farklı Gelir Grupları Üzerine Mikro Bir Analiz”* başlıklı makalesinde, bireysel ve toplumsal yaşam üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olan Covid-19 pandemi sürecinin etkilerini sosyal ve ekonomik koşullar odağında değerlendirmiştir. Bu doğrultuda farklı ekonomik koşullara ve yaşam standartlarına sahip olan bireylerle görüşmeler yapılarak, pandeminin etkileri ve sonuçları birçok açıdan ele alınmıştır. Tüketim alışkanlıkları, mesleki pratikler, iletişim ve sosyalleşme faaliyetleri temalarında analizlerin yapıldığı araştırmada, toplumsal dayanışmanın artırılması, dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

“Klasik Örgüt Kuramının Günümüze Etkileri: Mcdonaldlaşan Eğitim Sisteminin Analizi” başlıklı çalışmada Mukaddes SALUK, Taylor'un bilimsel örgüt kuramı, Fayol'un yönetsel teorisi ve Weber'in bürokrasi modeli çerçevesinde ele aldığı klasik örgüt kuramının McDonaldlaşmanın standartlaşma eğilimi ile bağlantısını kurmuştur. Yazar bu görüşünü eğitim sistemi üzerinden incelemeye çalışmış, eğitim sistemindeki standartlaşmanın olumsuz sonuçları üzerinde durmuştur. Teknolojik gelişmenin eğitim sisteminde McDonaldlaşma eğilimini artırdığını savunan yazar, özellikle pandemi dönemi ile birlikte kullanımı görünür hale gelen uzaktan eğitim modelinin eğitim sisteminde standartlaşmayı belirginleştirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Emin HÜSEYİNOĞLU ve Asiye Nurşen DAĞ, “Ölüm Cezası Hakkında Güncel Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmalarında ölüm cezası kavramıyla birlikte bu cezanın tarihsel

geçmişini, farklı kültür ve inançlardaki karşılığını, güncel durumunu ve ülkelerdeki otoriterleşme eğiliminin potansiyel tehlikelerini ele almıştır. Ölüm cezasını, egemenin insan yaşam hakkı üzerindeki mutlak iktidarının bir yansıması olarak tanımlayan yazarlar, toplumlardaki ekonomik ve siyasi krizlerin insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini dikkate alarak güncel duruma ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Yazarlar makalede ölüm cezasının güncel gelişmeler ile bağlantısını kurmuş, suça ilişkin tanımları ve öngörülecek cezaların boyutlarının değiştirilmesinin muhtemel olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu sayıda Dilara AYDIN *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*; Okan ÇEREZ ise *Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor* kitaplarını incelemiştir.

Sayımıza katkı sunan yazarlara, değerlendirmeleriyle süreçte bizleri destekleyen hakemlere ve yayın kurulumuzda bulunan ekip arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Gelecek sayılarda görüşmek dileğiyle...

Kaan AKMAN- Aynur TEKKE

Editörler

G7 ÜLKELERİNİN ENERJİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ PERFORMANSLARININ ANALİZİ: OWA OPEARATÖRÜ VE CODAS YÖNTEMLERİ İLE BİR UYGULAMA

(Analysis of Energy Sustainability Performances of G7 Countries: An Application With OWA Operator and Codas Methods)

Furkan Fahri ALTINTAŞ¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 07.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 04.05.2022

DOI:10.53507/akademikdusunce.1100077

ÖZET

Özellikle G7 ülkelerinin dünyada karbon salınımlarında önemli bir yer tutması ve buna bağlı olarak söz konusu ülkelerin enerji sürdürülebilirliği faaliyetlerinin gelişmesinin diğer ülkelerin enerji politikalarını ve küresel ekonomiyi etkileyebildiğinden dolayı G7 ülkelerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarının analizi önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırmada, en son ve güncel olan 2021 yılı için G7 ülkelerinin Dünya Enerji Trilemma Endeksi'ni bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları OWA operatörü ve CODAS yöntemleri ile ölçülmüştür. Araştırmada, OWA operatörü yöntemine göre ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları İngiltere, Fransa, Kanada, Almanya, ABD, İtalya ve Japonya, CODAS yöntemine göre ise Kanada, Fransa, İngiltere, Almanya, ABD, İtalya ve Japonya olarak sıralanmıştır. Araştırmada ayrıca her iki yönteme göre ülkelerin ortalama enerji sürdürülebilirliği performans değerleri ölçülmüş ve ortalama enerji sürdürülebilirliği performans değerinin altında olan ülkelerin İtalya ve Japonya olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu sonuca göre, İtalya ve Japonya'nın enerji sürdürülebilirliği konusunda diğer G7 ülkeleri ile uyum içinde olması ve küresel enerji sürdürülebilirliğine olan katkılarının daha fazla olması için enerji sürdürülebilirliği performanslarını artırmaları gerektiği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Sürdürülebilirliği, OWA Operatörü, CODAS

ABSTRACT

It is important to analyze the energy sustainability performances of the G7 countries, especially since G7 countries have an important place in carbon emissions in the world and the development of energy sustainability activities of these countries can affect energy policies of other countries and the global economy. In this context, the energy sustainability performances of the said countries were measured by OWA operator and CODAS methods, over the values of the World Energy Trilemma Index components of G7 countries for the latest and current 2021. In research, energy sustainable performances of the countries are listed as England, France, Canada, Germany, USA, Italy and Japan according to OWA operator method, and as Canada, France, England, Germany, USA, Italy and Japan according to CODAS method. In study, the average energy sustainable performance values of countries were also measured according to both methods and It was determined that the countries that are below the average energy sustainability performance value are Italy and Japan. Therefore, according to this result, it was evaluated that Italy and Japan should increase their energy sustainability performance in order to be in accordance with other G7 countries in terms of energy sustainability and to contribute more to global energy sustainability.

Keywords: Energy Sustainability, OWA Operator, CODAS

¹Dr., Jandarma Genel Komutanlığı, furkanfahrialtintas@yahoo.com. ORCID: 0000-0002-0161-5862.

GİRİŞ

Yapılan araştırmalarda, enerjinin ülkelerin gelişmesinde ve kalkınmasında önemli bir etken olduğu kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak sanayi faaliyetlerinin yoğunlaşması, teknolojik gelişmeler ve dünya üzerinde nüfusun hızla artması enerji talebinin artmasına neden olmuştur (Mathews, 2011: 731-732; Örnek ve Türkmen, 2019: 110). Özellikle son yıllarda artan enerji gereksinimlerinin giderilmesi için fosil enerji kaynaklarıyla yapılan üretim sonucunda küresel boyutta oluşan çevre kirlilikleri, dünya gündemini sürekli olarak meşgul etmiştir. Çünkü dünya üzerinde fosil yakıt tüketiminin hız kazanması ve buna ilişkin olarak karbon salınımının artışı, çevre yaşamını tehdit altında bırakmıştır. Ekonomik anlamda fosil yakıt tüketimi maliyet analizi çerçevesinde uygun olsa da, yenilenebilir enerji kaynakları, teknolojilerin gelişme göstermesiyle fosil yakıtın oluşturduğu maliyet etkinliğini sağlayabilmektedir. Bu çerçevede ülkeler, maliyet değişkenini dikkate alarak fosil yakıt tüketiminin çevreye verdiği ciddi zararlardan dolayı enerji tedarikini sürdürülebilir enerji kapsamında yenilenebilir enerji ile sağlamasına yönelik politikalar üretmeye başlamışlardır (Dündar ve Arıkan, 2004; Lee ve Chang, 2018).

Sürdürülebilir enerji, enerjinin sonraki kuşakların kendi enerji ihtiyaçlarını sağlamalarına yönelik yeteneklerine zarar vermeden sağlanması olarak belirtilmektedir (Ediger, 2009: 18). Günümüzde sürdürülebilir enerji, sürdürülebilir kalkınmanın tetikleyicisi olarak nitelendirilmektedir. Çünkü özellikle gelecek nesiller için enerji gereksinimlerinin karşılanabilme yeteneği sürdürülebilir enerjiyle sağlanabilecektir. Yakın zamana kadar enerji tedariki maliyet ile daha çok ilişkilendirilirken, günümüzde enerji sürdürülebilirlik ve insani gelişme açısından çevresel güvenlik boyutu da dikkate alınmaktadır (İşeri ve Özen, 2012). Çünkü toplumların insani gelişme için temel gereksinimleri enerji ile sağlanacağından ve toplumların temiz çevre gereksiniminden dolayı sağlanan enerjinin çevresel sürdürülebilirliği göz ardı edilmesi olanaksız bir hal almıştır (Neumayer, 2001: 3). Bu bağlamda, sürdürülebilir enerjide enerji üretim ve tüketim etkinliğinin artırılması, fosil kaynakların çevreye duyarlı hale getirilmesi ve yeni nesil enerji teknolojilerinin geliştirilmesi esas olmaktadır (İşeri ve Özen, 2012: 163-164)

Literatürde sürdürülebilir enerji; ekonomik sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik ve çevresel sürdürülebilirlik olarak üç açıdan değerlendirilmektedir. Ekonomik sürdürülebilirlik, enerji gereksinimlerinin maliyet analizi çerçevesinde enerji gereksinimlerinin satın alınabilirlik düzeyini belirtmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik, adalet ve fırsat eşitliği açısından enerjinin toplumsal paylaşımını incelemektedir. Son olarak çevresel sürdürülebilirlik ise ekolojik açıdan

enerji tüketiminin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasıyla ilgilenmektedir (Akyüz, 2018: 28-30).

Ülkeler, genellikle kendilerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarını analiz etmektedir. Böylelikle ülkeler, enerji sürdürülebilirliği performansları hakkında kendilerinde farkındalık oluşturarak enerji sürdürülebilirliği konusundaki eksikliklerini, yeterliliklerini ve üstünlüklerini belirleyebilmektedir. Dolayısıyla ülkeler, enerji sürdürülebilirliği potansiyelinin farkındalığıyla enerji sürdürülebilirliği konusunda eksikliklerini telafi etmek, yeterliliklerini geliştirmek ve üstünlüklerinin devamlılığını sağlamak için stratejiler, yöntemler, yönetimler, politikalar ve faaliyetler sağlayabilmektedir. Ayrıca ülkeler birbirlerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarını takip ederek enerji sürdürülebilirliği konusunda iyi olan ülkeler ile iş birlikleri ve ortaklıklar geliştirebilmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarının ölçümü önem kazanmakta olup, ülkeler enerji sürdürülebilirliği performanslarını ölçen metriklere ihtiyaç duymaktadır.

Ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarını ölçen uluslararası alanda çeşitli ölçekler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Enerji Sektörü Yönetim Destek Programı (Energy Sector Management Assistance Program – ESMAP) ve Dünya Bankası (The World Bank) tarafından geliştirilen Sürdürülebilir Enerji İçin Düzenleyici Göstergeler Ölçeği (Regulatory Indicators for Sustainable Energy – RISE)'dir. RISE temelde 4 bileşen ve 4 bileşene ait 30 alt bileşenden oluşmaktadır. Alt bileşenlerin aritmetik ortalamaları ile bileşenler, bileşenlerin aritmetik ortalamaları ile ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları ölçülebilmektedir (ESMAP ve The World Bank, 2020). Buna göre RISE ölçeğinin bileşenleri ve alt bileşenleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. RISE Bileşen ve Alt bileşenleri

Bileşenler	Alt bileşenler
Elektriğe Erişim	Elektrifikasyon Planı
	Şebeke Elektrifikasyon Çerçevesi
	Bağımsız Sistemler için Çerçeve
	Yardımcı Program Şeffaflığı ve İzleme
	Elektrifikasyon Planının Kapsamı
	Küçük Şebekeler İçin Çerçeve
	Tüketici Satın Alınabilirliği
	Fayda Kredibilitesi
Temiz Mutfak	Planlama
	Planlamanın Kapsamı
	Standartlar Etiketleme
	Temiz Mutfak Çözümleri İçin Teşvikler
Yenilenebilir Enerji	Yenilenebilir Enerji İçin Yasal Çerçeve
	Yenilenebilir Enerji İçin Teşvikler ve Düzenleyici Destek
	Ağ Bağlantısı ve Kullanımı
	Karbon Fiyatlandırma ve İzleme

	Yenilenebilir Enerji Genişlemesi İçin Planlama
	Mali ve Düzenleyici Teşviklerin Özellikleri
	Karşı Taraf Riski
Enerji Etkinliği	Ulusal Enerji Etkinlik Planı
	Teşvikler ve Yetkiler: Kamu sektörü
	Minimum Enerji Performans Standartları
	Ulaşım Sektörü
	Enerji Etkinliği Kuruluşları
	Teşvikler ve Yetkiler: Kamu Hizmetleri
	Enerji Etiketleme Sistemi
	Karbon Fiyatlandırma ve İzleme
	Teşvikler ve Yetkiler: Endüstriyel ve Ticari Son Kullanıcılar
	Enerji Verimliliği İçin Finansman Mekanizmaları
	Enerji Kodları İnşası

Kaynak: ESMAP ve RISE, 2020: 5

Elektriğe erişim, ülkedeki vatandaşların elektriğe ulaşım seviyesini göstermektedir. İkinci olarak temiz mutfak, enerji ile ülkedeki bireylerin temiz gıda sağlama olanak seviyelerini açıklamaktadır. Üçüncü olarak yenilenebilir enerji, ülkenin yenilenebilir enerjiden yararlanma seviyesini içermektedir. Son olarak enerji etkinliği ise ülkelerin enerji sağlamadaki amaçlara ulaşma düzeyini kapsamaktadır (ESMAP ve RISE, 2020).

Ülkelerin sürdürülebilir enerji performansını ölçen diğer ölçek Dünya Enerji Konseyi (The World Energy Council – WEC) tarafından 2010 yılında geliştirilen Dünya Enerji Trilemma Endeksi (The World Energy Trilemma Index – WETI)'dir (WEC ve Wyman, 2020: 2). Trilemma veya paradoksal üçleme, mevcut olan üç hedefin hepsine tam verimle sağlanmasının olanaksız olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda trilemma da mevcut olan amaçlardan birine veya ikisine ulaştığımızda birisi muhakkak eksik olacaktır (Türkmen, 2020: 301-302). WETI, temel göstere anlamında trilemma üçlüsü olarak belirtilen enerji güvenliği, enerji eşitliği ve çevresel sürdürülebilirlik bileşenleri haricinde ülkenin mevcut durumu bileşenini de içermektedir (WEC ve Wyman, 2021). WETI 4 bileşen haricinde, 4 bileşene bağlı 11 alt bileşen ve 11 alt bileşene bağlı 32 değişkenden oluşmaktadır. Ayrıca WETI kapsamında bileşenler, alt değişkenler ve değişkenler farklı ağırlıklara sahiptir (WEC ve Wyman, 2020: 62). Bu kapsamda WETI bileşenleri, alt bileşenleri ve değişkenleri ile ağırlıklar Tablo 2'de açıklanmıştır.

Tablo 2. WETI Bileşenleri, Alt bileşenleri ve Değişkenleri ile Ağırlıklar

Bileşen	Ağırlık (%)	Alt bileşenler	Ağırlık (%)	Değişkenler	Ağırlık (%)
Enerji Güvenliği	30	Arz ve Talep Güvenliği	12	Birincil Enerji Arz Çeşitliliği	6
				İthalat Bağımlılığı	6
		Enerji Sistemlerinin Dayanıklılığı	18	Elektrik Üretiminin Çeşitliliği	6
				Enerji Depolama	6

				Sistem Kararlılığı ve Kurtarma Kapasitesi	6		
Enerji Eşitliği	30	Enerjiye Erişebilirlik	12	Elektrik Arzının Kalitesi	6		
				Mutfakta Temiz Enerjiye Erişim	6		
				Modern Enerjiye Erişim	6		
		Kaliteli Enerjiye Erişim	6	Enerji Uygunluğu	12	Elektrik Fiyatları	3
						Gaz ve Dizel Fiyatları	3
						Doğal Gaz Fiyatları	3
						Toplum için Elektrik için Satın Alınabilirliği	3
Çevresel Sürdürülebilirlik	30	Kaynak Verimliliği	9	Nihai Enerji Yoğunluğu	5		
				Elektrik Üretimi ve İletim- Dağıtım Verimliliği	4		
		Dekarbonizasyon	9	Sahınım ve Kirlilik	12	Karbondioksit Emisyon Trendi	4
						Düşük Karbonlu Elektrik Üretimi	5
		Sahınım ve Kirlilik	12	12	12	Karbondioksit Yoğunluğu	2
						İnce Partikül Kirliliğe Yıllık Ortalama Maruz Kalma Seviyesi	4
						Kişi Başına Düşen Karbondioksit Emisyonu	1
						Kişi Başına Düşen Metan Gazı Emisyonu	1
						Partikül Madde Kirliliği Yıllık Ortalama Maruz Kalma Seviyesi	4
Ülkenin Mevcut Durumu	10	Makro ekonomik Çevre Yönetim	2	Makroekonomik İstikrar	2		
				Yönetim	4	Hükümet Etkinliği	1
		Siyasi İstikrar	1				
		Hukukun Üstünlüğü	1				
		Düzenleyici Kalite	1				
		Yatırım ve İnovasyon İçin İstikrar	4	4	4	Doğrudan Yabancı Sermaye Net Akışı	1
						İş Yapma Kolaylığı	1
						Yolsuzluk Algısı	0,5
						Zorlu Düzenlemelerde Yasal Çerçevenin Etkinliği	0,5
						Fikri Mülkiyet Koruma	0,5
İnovasyon Kapasitesi	0,5						

Kaynak: WEF ve Wyman, 2021: 61.

Tablo 2’de belirtilen enerji güvenliği, ülkelerin mevcut ve gelecekteki enerji talebini güvenilir bir şekilde karşılama, tedarikte minimum kesinti ile sistem arızalarına karşı hızlı bir şekilde dayanma ve geri dönme kapasitelerini belirtmektedir. Boyut, yerli ve dış enerji kaynaklarının yönetiminin etkinliğini ve ayrıca enerji altyapısının güvenilirliğini ve dayanıklılığını kapsamaktadır. Enerji eşitliği, ülkelerin yerel ve ticari kullanım için güvenilir, uygun maliyetli ve bol miktarda enerjiye evrensel erişim sağlama yeteneğini değerlendirir. Söz konusu boyut; elektrige ve temiz yakıtlara ve teknolojilere temel erişimi, refah sağlayan enerji tüketimi seviyelerine erişimi ve elektrik, gaz ve yakıtın satın alınabilirliğini içermektedir. Çevresel sürdürülebilirlik ise bir ülkenin enerji sisteminin potansiyel çevresel zararları ve iklim

değişikliği etkilerini azaltmaya ve bunlardan kaçınmaya geçiş potansiyelini açıklamaktadır. Bu boyut; üretim, iletim ve dağıtım, karbondan arındırma ve hava kalitesinin üretkenliği ve verimliliğine odaklanır. Son olarak ülkenin mevcut durumu ise ülkelerin yönetim, yatırım ve inovasyon durumunu göstermektedir (WEF ve Wyman, 2021: 8).

RISE ve WETI birbirleriyle karşılaştırıldığında, WETI'nın RISE'ye göre ayrıca enerji sürdürülebilirliği değişkenlerine sahip olduğu için daha kapsamlı ve açıklayıcıdır. Bunun yanında, WETI'de enerji sürdürülebilirliği açısından son yıllarda daha fazla dikkate alınan çevresel faktörler ile ilgili alt bileşenler RISE'den daha detaylı olduğu için ülkelerin sürdürülebilir enerji performansının oluşturulmasında WETI'de çevre faktöründen daha fazla faydalanılmıştır.

G7 ülkeleri, üretime dayalı olarak küresel sermayenin yaklaşık olarak %65'ini ve gayri safi yurt içi hasılanın %46'sına hâkimdir (Türker, 2018: 141). Buna bağlı olarak G7 ülkeleri, sanayileşmenin başladığı 1850 yılından 2021 yılına kadar dünyada en fazla karbon sağlayan ilk 20 ülkenin içindedir (www.carbonbrief.org/analysis-which-countries-are-historically-responsible-for-climate-change). Bu noktadan hareketle G7 ülkelerinin sürdürülebilir enerji kapsamında sağlayacağı faaliyetler, diğer ülkelerin enerji politikalarını ve küresel çevrenin sağlığını etkileyebilecektir. Bu bağlamda G7 ülkelerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarının analizinin önemli olduğu değerlendirilebilir. Dolayısıyla araştırmada, G7 ülkelerinin en son ve güncel olan 2021 yılı için WETI raporunda bulunan bileşenlere ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları OWA opearatörü ve CODAS çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri ile ölçülmüştür. Ayrıca WETI ölçeğinde RISE ölçeğine göre enerji sürdürülebilirliği konusu daha detaylı olarak değerlendirilmesinden ve RISE raporunda ülkelerin temiz mutfak bileşenine ait değerler bulunmamasından dolayı ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarının ölçülmesinde WETI raporunda bulunan ülkelere ait ilgili değerler dikkate alınmıştır.

Literatürde, OWA opearatörü ve CODAS yöntemleri ile ilgili araştırmaların diğer bazı ÇKKV yöntemlerine (TOPSIS, EDAS, MOORA, COPRAS, WASPAS, Gri İlişkisel Analiz) göre daha az olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu ÇKKV yöntemlerinin literatüre katkı sağlaması ve literatürü zenginleştirilmesi amacıyla ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarını ölçmek için OWA opearatörü ve CODAS ÇKKV yöntemleri tercih edilmiştir. Buna göre araştırmanın literatür kısmında araştırmanın konusu açısından enerji sürdürülebilirliği, yöntem açısından ise OWA opearatörü ve CODAS ÇKKV yöntemleri ile ilgili araştırmalar belirtilmiştir. Yöntem kısmında, araştırmanın analizi, veri seti, OWA opearatörü ile

CODAS ÇKKV yöntemleri açıklanmıştır. Son olarak sonuç ve tartışma kısmında ise bulgular kapsamında tespit edilen nicel değerlere istinaden çıkarımlar sağlanıp tartışılmıştır.

1. Literatür Taraması

Araştırmanın literatürü iki kısımdan oluşmaktadır. Bunların birincisinde, enerji sürdürülebilirliği ile ilgili araştırmalar açıklanmıştır. İkincisinde ise araştırmanın yöntemi açısından OWA operatörü ile CODAS ÇKKV yöntemleri ile ilgili olarak çalışmalar belirtilmiştir.

Literatür incelendiğinde, genel anlamda enerji sürdürülebilirliği ile ilişkin olarak pek çok araştırmaya rastlamak mümkündür. Literatürde enerji sürdürülebilirliği boyutu spesifik olarak WETI bileşenler bazında değerlendirildiğinde ise söz konusu endeksin bileşenlerinden enerji güvenliği ve çevresel sürdürülebilir konuları hakkında fazla, buna karşın enerji eşitliği ile ilgili araştırmaların ise kısıtlı olduğu gözlenmiştir. Bu kapsamda; Brown ve Sovacol (2007), ülkelerin enerji sürdürülebilirliğinin ölçümü konusunda petrol güvenliği, elektrik güvenliği, enerji verimliliği ve çevre kalitesi bileşenlerinden oluşan bir metrik geliştirerek söz konusu metrik kapsamında ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansının ölçümüyle hangi enerji kaynaklarının, teknolojilerinin ve altyapının iklim değişikliği, çevre değişimleri, nüfus ve ekonomik refah ile uyum sağlamaları gerektiğinin belirlenebileceğini ifade etmişlerdir. Araştırmacılar oluşturdukları metriğin, ülkelerin enerji stratejilerinin oluşturulmasında yardımcı olacağını vurgulamışlardır. Hall ve Bulkeley (2013), dünya üzerinde birçok ülke için enerji eşitliğinin sosyal eşitliği sağlayan en önemli faktörlerden biri olduğunu, enerji eşitliği ile toplumların gelişme gösterebildiğini ve buna bağlı olarak özellikle enerji eşitliği ile inovasyonun ve girişimciliğin daha anlamlı olarak sağlanabileceğini ifade etmişlerdir.

Mainali vd., (2014), ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarını ölçen teknolojik-ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik bileşenlerini içeren alternatif enerji sürdürülebilirliği endeksi modeli önermişlerdir. Araştırmacılar önerdikleri enerji sürdürülebilirliği endeksi ile 1990-2010 yıl aralığı arasında sağladığı enerji sürdürülebilirliği bileşen verileri üzerinden Çin, Hindistan, Güney Afrika, Sri Lanka, Bangladeş ve Gana'nın enerji sürdürülebilirliği performanslarını incelemişlerdir. Bulgulara göre, ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları Güney Afrika, Çin, Sri Lanka, Hindistan, Bangladeş ve Gana olarak sıralandığı tespit edilmiştir. Bozkurt ve Destek (2015), enerji sürdürülebilirliği kapsamında 1980-2012 yıl aralığında ABD, Almanya, İtalya ve Türkiye'nin yenilenebilir enerji tüketimi boyutu ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) boyutu verileri ile söz konusu boyutlar

arasındaki ilişkiyi ARDL testi ile belirlemişlerdir. Araştırmada, Almanya ve ABD için yenilenebilir enerji tüketiminin GSYİH'ya etkisi pozitif, buna karşın İtalya ve Türkiye için ise negatif yönlü olduğu gözlenmiştir

Petinrin ve Shaaban (2015), Malezya'nın sürdürülebilir enerji potansiyelini analiz etmişlerdir. Bu kapsamda araştırmacılar, Malezya'daki hızlı demografik artış ve endüstriyel büyüme karşısında Malezya'nın enerji sürdürülebilirliği performansını artırması için özellikle yenilenebilir enerji teşviklerine önem vermesi gerektiğini değerlendirmişlerdir. Biçen ve Gürel (2016), 1964-2014 yıl aralığında Türkiye'ye ait elektrik enerjisi üretim verileri üzerinden Türkiye'nin enerji sürdürülebilirliği durumunu zaman serileri analizi ile incelemişlerdir. Araştırma sonucuna göre, Türkiye'nin enerji sürdürülebilirliği potansiyelinin 2024 yılına kadar artış sağlayacağı değerlendirilmiştir. Ergüden ve Çatlıoğlu (2016), 2013 yılı için Küresel Raporlama Girişimi'ne ilişkin veriler ile Türkiye'de faaliyet gösteren enerji şirketlerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarını TOPSIS yöntemi ile analiz etmişlerdir. Araştırmada, söz konusu şirketlerin enerji sürdürülebilirliği performansları Zorlu, Akenerji, Tüpraş ve Aygaz olarak sıralandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Uludağ ve Doğan (2018), 28 Avrupa Birliği (AB) ülkesinin ve Türkiye'nin 2009-2014 yıl aralığında Dünya Bankası'ndan enerji sürdürülebilirliği ile ilgili veriler üzerinden söz konusu ülkelerin enerji sürdürülebilirliği etkinliğini Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi, ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarını da PROMETHEE ÇKKV yöntemi ile ölçmüşlerdir. Bulgulara göre; Belçika, Çekya, Finlandiya, Hollanda, GKRK ve Macaristan'ın enerji sürdürülebilirliği etkinliğini sağlayamadığı, buna karşın Türkiye'nin ve diğer AB ülkelerinin enerji sürdürülebilirliği etkinliğini sağladığı tespit edilmiştir. Bir diğer bulguya göre, yıllar bazında enerji sürdürülebilirliği performans sıralamasında en iyi enerji sürdürülebilirliği performansı sergileyen ilk üç ülkenin Fransa, İsveç ve İspanya olduğu gözlenmiştir. Ayrıca araştırmada, G7 ülkeleri kapsamında Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya açısından PROMETHEE ÇKKV yöntemi ile ülkelerin 2014 enerji sürdürülebilirliği performansları ve 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarının enerji sürdürülebilirliği ortalama performansları Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere olarak sıralandığı gözlenmiştir. Türkiye ise enerji sürdürülebilirliği açısından 2009 ve 2010 yıllarında 9'uncu, 2011 yılında 12'inci, 2012 ve 2013 yıllarında 10'uncu ve 2014 yılında ise 12. sırada olduğu gözlenmiştir.

Yu vd., (2018) 2008-2017 yıl aralığındaki 19 gelişmiş ülkenin bazı enerji sürdürülebilirliği ile ilgili değişkenler arasındaki ilişkileri OLS (ordinary least square) yöntemi ile belirlemişlerdir. Bulgulara göre, enerji sürdürülebilirliği kapsamında yeşil enerji

performansın genel enerji tüketimi, fosil enerji tüketimi ve karbondioksit salımı ile olan ilişkilerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alemzero vd., (2021), 28 Afrika ülkesinin 2000-2018 yıl aralığındaki enerji güvenliğine ilişkin Dünya Bankası gelişim göstergeleri verileri ile söz konusu Afrika ülkelerinin enerji güvenlik düzeylerini analiz etmişlerdir. Araştırmada, genel anlamda Afrika ülkelerinin enerji güvenlik düzeylerinin az olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu bulguya istinaden araştırmacılar Afrika'nın kısa zaman aralığında en kalabalık kıtası olacağını ve bunun için Afrika'da enerji güvenliğinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar Afrika ülkeleri için enerji güvenliğinin ulusal değil, uluslararası bir nitelik kazandığını ve bunun için Afrika ülkelerinin bütünsel anlamda enerji güvenliğini sağlamaları için enerji güvenliği alanında birbirleriyle iş birlikleri yapmalarının önemi olduğunu değerlendirmişlerdir.

Bibi (2021), ABD'nin 1981-2021 yıl aralığında enerji sürdürülebilirliği açısından biyokütle enerji tüketimi ve karbondioksit salınımı boyutlarına ait veriler üzerinden söz konusu boyutlar arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, biyokütle enerji tüketiminin karbondioksit salınımına doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Fu vd., (2021), enerji sürdürülebilirliği konusunda iyi seviyede olan 10 ülkenin (Danimarka, İsviçre, İsveç, Hollanda, İngiltere, Slovenya, Almanya, Yeni Zelanda, Norveç, Fransa) 2018 yılı için WETI bileşenlerine ait değerler üzerinden Bulanık TOPSIS yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırmada özellikle başta Danimarka olmak üzere sırasıyla Yeni Zelanda, Norveç ve İngiltere'nin enerji sürdürülebilirliği performanslarının diğer ülkelere göre yüksek seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. G7 ülkeleri açısından ise söz konusu performans değerleri değerlendirildiğinde, İngiltere'nin Almanya ve Fransa'ya göre daha fazla enerji sürdürülebilirliği performansına sahip olduğu gözlenmiştir.

Huang vd., (2021), Çin Halk Cumhuriyeti'nde 2008-2017 yıl aralığındaki 30 şehrin enerji güvenliğine ilişkin verileri ile söz konusu şehirlerin enerji güvenliği performanslarını Bulanık BWM ve Veri Zarflama Analizi ile incelemişlerdir. Bulgulara göre, 30 şehrin enerji güvenliği performansları arasında büyük farklılıklar olduğu ve özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki doğu ile güney kıyı eyaletlerinin batı ve kuzey eyaletlerine göre daha iyi enerji güvenliği performansına sahip olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında, yine Çin Halk Cumhuriyeti'nin orta ve batı bölümünde bulunan şehirlerin enerji güvenliği performanslarının kıyı bölgelerindeki şehirlere kıyasla daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Son olarak bulgulara istinaden genel anlamda

araştırmacılar Çin Halk Cumhuriyeti'nde mevcut şehirlerin enerji güvenliği performanslarını artırmaları için enerji üretme konusunda enerji üretim inovasyonlarının ve enerji tedariki çeşitlenmesinin sağlamalarının önemli olduğunu değerlendirmişlerdir.

Mouraviev (2021), Kazakistan'ın farklı şehirlerinde 2019 ve 2020 yıllarında çeşitli meslek gruplarından olan bireyler ile yaptığı Kazakistan'ın enerji güvenliği ile ilgili mülakat verilerine istinaden Kazakistan'ın enerji güvenliğini değerlendirmiştir. Bulgulara göre, araştırmaya katılanların çoğunun petrol üretim bağımsızlığının enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli olduğunu düşünmüşlerdir. Ayrıca araştırma verilerine göre, ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanmasında yenilenebilir enerjinin rolünün çok az olduğu ve enerji güvenliğinin ekonomik yapılanma üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Zhao ve Denk (2021), 1989-2019 yıl aralığındaki 136 ülkenin epidemiyoloji ve enerji güvenliğine ilişkin veriler ile epidemiyolojinin enerji güvenliği üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Araştırmada, epidemiyolojinin enerji güvenliği üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Le ve Hoang (2022), 2002-2008 yıl aralığında 50 ülkenin ürün yakınlığı ve enerji güvenliği (kabul edilebilirlik, geliştirilebilirlik ve sürdürülebilirlik) boyutları ile ilgili sağladığı veriler ile söz konusu boyutlar arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan ilişki tekniklerini kullanarak belirlemişlerdir. Araştırmada ilk olarak ürüne yakınlık ve fosil olmayan enerji tüketimi ile enerji yoğunluğu ve enerji tüketimi arasında ters U şeklinde doğrusal olmayan ilişkiler olduğu gözlenmiştir. Araştırmada ikinci olarak yüksek düzeyde ürün yakınlığının ve fosil enerji veya yenilenemez enerji tüketiminin uzun vadede daha fazla karbondioksit salınımına neden olacağı tespit edilmiştir.

Lee vd., (2022), 68 ülkenin 2001-2018 yıl aralığındaki ekonomik kalkınma, gelir eşitsizliği ve enerji güvenliğine ilişkin veriler ile enerji güvenliğinin gelir eşitsizliği boyutuna olan etkisini panel veri analizi ile ölçmüşlerdir. Araştırmada, ekonomik kalkınmanın iyileştirilmesi ile enerji güvenliğinin gelir eşitsizliği üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yöntem açısından OWA operatörü ve CODAS yöntemi ile ilgili çalışmalar Tablo 3'te açıklanmıştır.

Tablo 3. OWA operatörü ve CODAS Literatürü

Araştırmacılar	Yöntem	Araştırma Konusu
Llamazares (2007)	OWA operatörü	Sosyal alan seçim problemi
Yılmaz (2015)	OWA operatörü	Okul kütüphanecisi seçim problemi
Badi vd., (2018)	CODAS	Libya'da tuz arıtma tesisi yer seçimi problemi
Tuş ve Adalı (2018)	CRITIC tabanlı CODAS	Tekstil fabrikası için personel seçim problemi
Bady ve Kridish (2020)	FUCOM tabanlı CODAS	Depo sahası seçim problemi
Kasım ve Mahmut (2020)	CRITIC tabanlı CODAS	Yıldız ittifakı üyesi havayollarının performanslarının analizi
Chen vd., (2021)	OWA operatörü ve TOPSIS	OWA operatörünün TOPSIS yöntemine entegre edilmesi
D'Urso ve Chachi (2022)	OWA operatörü ve bulanık regresyon	OWA operatörünün bulanık regresyon için uygulanabilirliği
Flores-Sosa vd., (2021)	OWA operatörü	Genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modellerinin belirlenmesi
Mokarram vd., (2021)	AHP tabanlı OWA operatörü	Yarı kurak bölgelerdeki gaz santrallerinin yerleşiminin karar analizi
Pérez-Dominguez vd., (2021)	Bulanık CODAS	Kentsel ulaşım hizmetlerinin analizi
Wei vd., (2021)	CODAS	Yeşil tedarikçi seçim problemi
Xu (2021)	Bulanık CODAS	Blok zinciri endüstrilerinin yatırım ortamı performanslarının değerlendirilmesi
Mokarram vd., (2022)	ANP tabanlı OWA operatörü	Rüzgar santrali yer seçimi
Rezvani vd., (2022)	AHP tabanlı OWA operatörü	Doğal temelli turizm potansiyel alanlarının belirlenmesi
Simic vd., (2022)	Bulanık CODAS	Araç parçalama tesisi yer seçimi

Literatür incelendiğinde, karar alternatiflerin performanslarının tespit edilmesine yönelik OWA operatörü ve CODAS ile ilgili çalışmaların bazı ÇKKV yöntemlerine (TOPSIS, WASPAS, EDAS, EDAS, COPRAS, Gri İlişkisel Analiz, MAUT) göre kısıtlı olduğu gözlenmiştir. Ayrıca literatürde, ülkelerin WETI veya diğer metrikler kapsamında ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarını OWA operatörü ve CODAS ÇKKV yöntemi ile ölçen bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Analizi ve Veri Seti

Araştırmada G7 ülkelerinin en son ve güncel olan 2021 yılı için WETI bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları OWA operatörü ve CODAS ile ölçülmüştür. Araştırmada kolaylık sağlaması açısından WETI bileşenlerinin kısaltmaları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: WETI Bileşenlerinin Kısaltmaları

WETI Bileşenleri	Kısaltmalar
Enerji Güvenliği	WETI1
Enerji Eşitliği	WETI2
Çevresel Sürdürülebilirlik	WETI3
Ülkenin Mevcut Durumu	WETI4

2.2. OWA Operatörü Yöntemi

OWA (Ordered Weight Average) operatörü, 1998 yılında Ronald R.Yager tarafından geliştirilmiştir. Yöntem, en büyük değer ile en küçük değer arasında parametrelili bir toplama operatörü grubu sağlayan mantığına dayanmaktadır. OWA operatörü, özel durumlar kapsamında en yüksek değer, en küçük değer ve ortalama kriterleri kapsamakta olup, farklı karar verme kriterleri çerçevesinde karar vermek için bütünlük bir yapı sağlamaktadır (Demir vd., 2021: 318). Bu bağlamda OWA operatörü yönteminin uygulama adımları aşağıda açıklanmıştır (Yager, 1988; Yager, 1996; Emrouznejad ve Marra, 2014: 3-4; Demir, 2021: 319).

1. Adım: Karar Matrisinin Sağlanması

m adet satır (karar alternatifi) ve n adet sütundan (kriterler) oluşan $m \times n$ boyutunda karar matrisi oluşturulur. Söz konusu karar matrisi eşitlik 1'de gösterilmiştir.

$$X = [x_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & k_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & k_{2m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & k_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Matriste x_{ij} i. karar alternatifinin j. kriter kapsamında değerini açıklamaktadır.

2. Adım: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Fayda yönlü kriterleri için:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} \quad (2)$$

Maliyet yönlü kriterler için:

$$r_{ij} = \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}} \quad (3)$$

3. Adım: Karar Alternatiflerine Ait QWA Değerlerinin Ölçülmesi:

$$Z_i(w) = \text{OWA}(w)(r_{i1}, r_{i2}, \dots, r_{im}) = \sum_{j=1}^m w_j b_{ij} \quad (4)$$

Eşitlik 4’de gösterilen b_{ij} azalan sırada düzenlenmiş olan ($b_1 \geq b_2 \geq \dots \geq b_n$) normalize değerleri göstermektedir.

2.3. CODAS Yöntemi

CODAS (Combinative Distance – Based Assesment) genel anlamda birleştirilmiş mesafeye dayanan bir yöntemdir (Ghorabae vd., 2016). Söz konusu bu yöntemin diğer ÇKKV yöntemlerinden farkı, yöntemin iki farklı yaklaşım olan Öklidyen ve Taxicab uzaklıklarından yararlanılmış olmasına dayanmaktadır. Öklid uzaklığı, iki nokta arasındaki en kısa uzaklığın bulunması kapsamında hipotenüs değerinin hesaplanması esasına dayanmaktadır. Taxicab uzaklığı ise birbirlerine dik olan doğru parçaların toplamını açıklamaktadır. Buna göre, iki noktanın bileşenlerinin farklarının mutlak değerleri toplamı Taxicab uzaklığını göstermektedir (Demir vd., 2021: 138). CODAS yöntemi, birçok ÇKKV yöntemlerine göre yakın zamanda geliştirilen bir yöntem olduğu için CODAS ile ilgili araştırmaların literatürde kısıtlı olduğu gözlenmiştir (Ulutaş ve Topal, 2020: 56). CODAS yöntemi ile performans ölçümü birbirine bağlı belirli adımlarla sağlanmaktadır. Söz konusu adımlar aşağıda açıklanmıştır (Ghorabae vd., 2016: 29-31; Ecer, 2020: 294-298; Es, 2020: 320-322, Ulutaş ve Topal, 2020: 62-64, Demir vd., 2021:139-140).

1. Adım Karar Matrisinin Oluşturulması:

$$X = [x_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & k_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & k_{2m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & k_{nm} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Matriste x_{ij} i. karar alternatifinin j. kriter kapsamında değerini açıklamaktadır.

2. Adım: Karar Matrisinin Normalize Değerlerinin Ölçülmesi:

$$n_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} & \text{eğer } j \in N_b \\ \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} & \text{eğer } j \in N_c \end{cases} \quad (6)$$

N_b fayda kriterini, N_c ise maliyet kriterini açıklamaktadır.

3. Adım: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

$$r_{ij} = w_j n_{ij} \quad (7)$$

w_j , $0 < w_j < 1$ olmak üzere j 'inci kriterin ağırlık katsayısını belirtmektedir. Kriterlerin ağırlık toplamı 1 değerine eşit olmalıdır ($\sum_{j=1}^m w_j = 1$).

4. Adım: Negatif İdeal Çözüm Noktalarının Sağlanması:

$$ns = [ns_j]_{1 \times m} \quad (8)$$

$$ns = \min_i r_{ij} \quad (9)$$

5. Adım: Karar Alternatiflerinin Negatif İdeal Çözüme Olan Öklid ve Taxicab Uzaklıklarının Hesaplanması

Öklid Uzaklıkları:

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (10)$$

$$\text{Taxicab Uzaklıkları: } T_i = \sum_{j=1}^m |r_{ij} - ns_j| \quad (11)$$

6. Adım: Göreceli Değerlendirme Matrisinin Sağlanması:

$$Ra = [h_{ik}]_{n \times m} \quad (12)$$

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + (\varphi(E_i - E_k) \times (T_i - T_k)) \quad (13)$$

Ra , göreceli değerlendirme matrisini belirtmektedir. $k \in \{1, 2, \dots, n\}$, φ ise iki alternatifin Öklid uzaklığının eşitliğini belirten eşik fonksiyonunu olup, eşitlik 14'te açıklanmıştır.

$$\varphi(x) = \begin{cases} 1 & \text{eğer } |x| \geq \tau \\ 0 & \text{eğer } |x| < \tau \end{cases} \quad (14)$$

Eşitlik 14'te τ eşik parametresi olarak açıklanır. Eşik parametresi, karar verici tarafından da oluşturulabilir. Eşik parametresi öklid mesafesinin önemsizlik derecesini açıklamaktadır. Eşik parametresinin 0,01 ile 0,05 değerleri arasında olması tavsiye edilmektedir. Eğer iki alternatifin Öklid mesafesi arasında fark τ 'den küçük olduğunda söz konusu iki alternatif Taxicab mesafesi ile karşılaştırılır. Araştırmalarda genel olarak τ eşik parametre değeri 0,02 olarak belirlenmektedir.

7. Adım: Karar Alternatiflerinin Puanlarının Ölçülmesi

$$H_i = \sum_{k=1}^n h_{ik} \quad (15)$$

3. Bulgular

OWA opearatörü kapmında ilk olarak eşitlik 1 ile karar matrisi oluşturulmuştur. Yöntemin ikinci adımında karar matrisinin normalize değerleri eşitlik 2 ile hesaplanmıştır. Söz konusu karar matrisi ve karar matrisinin normalize değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Karar Matrisi ve Karar Matrisinin Normalize Değerleri

Karar Matrisi				
Ülkeler	WETI1	WETI2	WETI3	WETI4
ABD	73,3	97,1	67,7	7,57
Almanya	71,9	95	75,9	7,56
Fransa	69,1	94,9	82,7	7,09
İngiltere	68,8	96,8	81,3	7,27
İtalya	66,6	91,4	73,5	5,95
Kanada	77,5	96,1	69,2	7,76
Japonya	59,7	94,4	72,7	7,26
Normalize Karar Matrisi				
w (Bileşen Ağırlıkları)	0,3	0,3	0,3	0,1
Yönler	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Maksimum
ABD	0,9458	1	0,8186	0,9755
Almanya	0,9277	0,9784	0,9178	0,9742
Fransa	0,8916	0,9773	1	0,9137
İngiltere	0,8877	0,9969	0,9831	0,9369
İtalya	0,8594	0,9413	0,8888	0,7668
Kanada	1	0,9897	0,8368	1
Japonya	0,7703	0,9722	0,8791	0,9356

OWA opearatörü yönteminin üçüncü adımında karar matrislerine ait OWA veya karar alternatiflerinin enerji sürdürülebilirliği performans değerleri Tablo 6'da açıklanmıştır.

Tablo 6: Ülkelerin Enerji Sürdürülebilirliği Performans Değerleri

Ülkeler	WETI1	WETI2	WETI3	WETI4	Performans Değerleri	Sıralama
ABD	0,2837	0,3000	0,2456	0,0976	0,9270	5
Almanya	0,2783	0,2935	0,2753	0,0974	0,9446	4
Fransa	0,2675	0,2932	0,3000	0,0914	0,9521	2
İngiltere	0,2663	0,2991	0,2949	0,0937	0,9540	1
İtalya	0,2578	0,2824	0,2666	0,0767	0,8834	6
Kanada	0,3000	0,2969	0,251	0,1000	0,9479	3
Japonya	0,2311	0,2917	0,2637	0,0936	0,8800	7
Ortalama					0,9270	-----

Tablo 6 incelendiğinde, ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performans değerleri İngiltere (0,9540), Fransa (0,9521), Kanada (0,9479), Almanya (0,9446), ABD (0,92709), İtalya (0,8834) ve Japonya (0,8800) olarak sıralandığı tespit edilmiştir. Tablo 6 değerlendirildiğinde, İtalya ve Japonya'nın, Almanya ve Kanada'nın, Fransa ve İngiltere'nin kendi aralarındaki enerji sürdürülebilirliği performans değerleri arasında belirgin farklılıkların olmadığı gözlenmiştir. Araştırmada ayrıca OWA operatörü kapsamında tespit edilen ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performans değerlerinin ortalaması hesaplanmış ve ortalamadan yüksek olan ülkelerin İngiltere, Fransa, Kanada, Almanya ve ABD olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

CODAS yöntemi kapsamında ilk olarak eşitlik 5 ile karar matrisi oluşturulur. Söz konusu karar matrisi OWA operatörü kapsamında daha öncesinde Tablo 5'te açıklanmıştır. Yöntemin ikinci adımında karar matrisinin normalize değerleri eşitlik 6 ile hesaplanmıştır. Devamında yöntemin üçüncü adımında eşitlik 7 ile ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi, dördüncü adımda ise eşitlik 8 ve eşitlik 9 ile negatif ideal çözüm değerleri ölçülmüştür. Buna istinaden normalize karar matrisi, ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi ve negatif ideal çözüm değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Normalize Karar Matrisi, Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri

Normalize Karar Matrisi				
Ülkeler	WETI1	WETI2	WETI3	WETI4
ABD	0,9458	1	0,8186	0,9755
Almanya	0,9277	0,9784	0,9178	0,9742
Fransa	0,8916	0,9773	1	0,9137
İngiltere	0,8877	0,9969	0,9831	0,9369
İtalya	0,8594	0,9413	0,8888	0,7668
Kanada	1	0,9897	0,8368	1
Japonya	0,7703	0,9722	0,8791	0,9356
Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi				
W (Bileşen Ağırlıkları)	0,3	0,3	0,3	0,1
ABD	0,2837	0,3	0,2456	0,0976
Almanya	0,2783	0,2935	0,2753	0,0974
Fransa	0,2675	0,2932	0,3	0,0914
İngiltere	0,2663	0,2991	0,2949	0,0937
İtalya	0,2578	0,2824	0,2666	0,0767

Kanada	0,3	0,2969	0,251	0,1
Japonya	0,2311	0,2917	0,2637	0,0936
Negatif İdeal Çözüm Değerleri				
Değerler	0,2311	0,2824	0,2456	0,0767

CODAS yönteminin 5. adımında ülkelerin negatif ideal çözüme olan Öklid uzaklıkları eşitlik 10, Taxicab uzaklıkları ise eşitlik 11 ile hesaplanmıştır. Bu kapsamda ülkelerin negative ideal çözüme olan Öklid ve Taxicab uzaklıkları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Öklid ve Taxicab Uzaklıkları

Öklid Uzaklıkları					
Ülkeler	WETI1	WETI2	WETI3	WETI4	Öklid
ABD	0,0028	0,0003	0	0,0004	0,0593
Almanya	0,0022	0,0001	0,0009	0,0004	0,0606
Fransa	0,0013	0,0001	0,003	0,0002	0,068
İngiltere	0,0012	0,0003	0,0024	0,0003	0,0651
İtalya	0,0007	0	0,0004	0	0,034
Kanada	0,0047	0,0002	3E-05	0,0005	0,0744
Japonya	0	9E-05	0,0003	0,0003	0,0265
Taxicab Uzaklıkları					
Ülkeler	WETI1	WETI2	WETI3	WETI4	Taxicab
ABD	0,2283	0,2821	0,2456	0,0762	0,8322
Almanya	0,2289	0,2823	0,2447	0,0762	0,8321
Fransa	0,2298	0,2823	0,2426	0,0765	0,8311
İngiltere	0,2299	0,2821	0,2432	0,0764	0,8315
İtalya	0,2304	0,2824	0,2451	0,0767	0,8346
Kanada	0,2263	0,2822	0,2456	0,0761	0,8302
Japonya	0,2311	0,2823	0,2453	0,0764	0,8350

Yöntemin 6. adımında ülkelerin birbirlerine olan göreceli değerlendirme matrisi değerleri eşitlik 12, eşitlik 13 ve eşitlik 14 ile ölçülmüştür. Sonrasında 7. adım çerçevesinde eşitlik 11 ile ülkelerin değerlendirme skorları hesaplanmıştır. Bu kapsamda göreceli değerlendirme matrisi ve ülkelerin değerlendirme veya enerji sürdürülebilirliği performans değerleri Tablo 9’da belirtilmiştir.

Tablo 9: Göreceli Değerlendirme Matrisi ve Ülkelerin Enerji Sürdürülebilirliği Performans Değerleri

Ülkeler	ABD	Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Japonya	Kanada	Performans	Sıralama
ABD	0	-0,0013	-0,0086	-0,006	0,0253	-0,0151	0,0329	0,0273	5
Almanya	0,0013	0	-0,0074	-0,005	0,0266	-0,0138	0,0341	0,0362	4
Fransa	0,0086	0,00738	0	0,0028	0,0339	-0,0064	0,0415	0,0879	2
İngiltere	0,0058	0,00456	-0,0028	0	0,0311	-0,0092	0,0387	0,0681	3
İtalya	-0,025	-0,0266	-0,034	-0,031	0	-0,0404	0,0075	-0,1500	6
Kanada	0,0151	0,0138	0,00643	0,0092	0,0404	0	0,0479	0,1328	1
Japonya	-0,033	-0,0341	-0,0415	-0,039	-0,008	-0,0479	0	-0,2030	7
Ortalama								-0,0001	

Tablo 9 incelendiğinde, CODAS yöntemine göre ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performans değerleri sırasıyla Kanada (0,1328), Fransa (0,0879), İngiltere (0,0681), Almanya (0,0362), ABD (0,0273), İtalya (-0,1500) ve Japonya (-0,2030) olduğu gözlenmiştir. Tablo 9'a göre, enerji sürdürülebilirliği performansının çok olması açısından Kanada'nın, enerji sürdürülebilirliği performansının az olması açısından ise İtalya ve Japonya'nın diğer ülkeler arasında belirgin farklılıkları olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Tablo 9 incelendiğinde, ülkelerin ortalama enerji sürdürülebilirliği performans değerinin üstünde olan ülkelerin tıpkı OWA operatöründe olduğu gibi İngiltere, Fransa, Kanada, Almanya ve ABD olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde teknolojinin ilerlemesi, sanayileşmenin gelişmesi, nüfusun kalabalıklaşması ve buna bağlı olarak insan ihtiyaçlarının artması enerji gereksiniminin çoğalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda enerji ihtiyacının karşılanmasında fosil yakıtların kullanılmasıyla ve bununla birlikte karbondioksit salınımının artmasıyla dünyada çevre kirliliği, küresel bir sorun olmuştur. Dolayısıyla ülkeler, söz konusu çevre sorunlarına ilişkin farkındalık kazanarak ve buna bağlı olarak çevre boyutunu da dikkate alarak enerji üretime ilişkin stratejiler sağlamaktadır. Özellikle G7 ülkelerinin üretime bağlı olarak dünyada en fazla karbondioksit salınımı sağlayanlardan olmasıyla söz konusu ülkelerin çevre sağlığının sürdürülebilirliğini gerçekleştirmesi kapsamında enerji sürdürülebilirliği sağlaması önem kazanmıştır. Bununla birlikte G7 ülkelerinin enerji sürdürülebilirliğine ilişkin yöntemleri ve stratejileri diğer ülkelerin enerji üretimi faaliyetlerini ve küresel ekonomiyi etkileyebileceği için G7 ülkelerinin enerji sürdürülebilirliği performanslarının analizi önem kazanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada, en son ve güncel olan 2021 yılı için G7 ülkelerinin WETI bileşenlerine ait değerler üzerinden ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları OWA operatörü ve CODAS ÇKKV yöntemleri ile ölçülmüştür.

Bulgulara göre, OWA operatörü kapsamında ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performans değerleri İngiltere, Fransa, Kanada, Almanya, ABD, İtalya ve Japonya olarak sıralanmıştır. Ayrıca İtalya ve Japonya, Almanya ve Kanada, Fransa ve İngiltere enerji sürdürülebilirliği performansı açısından benzer oldukları gözlenmiştir. Başka bir bulguya göre, OWA operatörü bağlamında ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performans değerlerinin ortalamasının üstünde olan ülkelerin İngiltere, Fransa, Kanada, Almanya ve ABD olduğu sonucuna ulaşılmıştır. CODAS yöntemi kapsamında ise ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performans değerleri sıralamasının Kanada, Fransa, İngiltere, Almanya, ABD, İtalya ve

Japonya olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. CODAS yöntemine göre, özellikle Kanada'nın enerji sürdürülebilirliği performansı fazla olması, İtalya ve Japonya'nın ise enerji sürdürülebilirliği performansının az olması anlamında söz konusu ülkelerin diğer ülkeler ile belirgin farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bunlarında dışında, CODAS yöntemine göre ortalama enerji sürdürülebilirliği performans değerinden fazla performans değerine sahip olan ülkelerin İngiltere, Fransa, Kanada, Almanya ve ABD olduğu belirlenmiştir.

Literatür değerlendirildiğinde, Uludağ ve Doğan (2014)'in Prometree yöntemi kapsamında Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın enerji sürdürülebilirliği performanslarının hem 2009-2014 yıl aralığındaki ortalama, hem de 2014 yıl bazında performans değerlerinin sıralamalarının Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere, bu araştırmada ise OWA operatörü kapsamında enerji sürdürülebilirliği sıralamasının İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, CODAS yöntemi kapsamında ise sıralamanın Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya olması açısından söz konusu araştırmanın bulgularının mevcut araştırmadaki bulgular ile çoğunlukla tutarlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda mevcut araştırmadaki CODAS yöntemine göre ve Uludağ ve Doğan (2018)'in araştırmasında belirtilen ülkeler içinde sadece Fransa'nın ilk sırada olması dikkate çekici olduğu değerlendirilmiştir. Söz konusu çalışmalarda ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performans sıralamasının genel anlamda farklı olması; çalışmalarda kullanılan enerji sürdürülebilirliği bileşenlerinin birbirleriyle aynı olmamasından, yıl bazında ülkelerin farklı enerji sürdürülebilirliği performansı sergilemesinden ve kullanılan ÇKKV yöntemlerinin benzer özellik veya özellikler taşımamasından kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Yine literatür incelendiğinde, Fu vd., (2021), 2018 yılı için WETI bileşenlerine ait değerler kapsamında Bulanık TOPSIS yöntemine göre İngiltere'nin Almanya ve Fransa'ya göre daha fazla enerji sürdürülebilirliği performansına sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu araştırmada ise, OWA operatörü kapsamında sıralamada İngiltere'nin Fransa'dan önde olması kapsamında Fu vd., (2021)'nin araştırma sonuçlarıyla tutarlı olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, mevcut araştırma ile her iki yöntem kapsamında Fu vd., (2021)'nin araştırmasına göre Fransa ve İngiltere'nin Almanya'dan sıralamada önde olması, söz konusu çalışmalar arasındaki tutarlılık göstergesidir. Böylelikle her iki çalışma bulguları bütünsel olarak değerlendirildiğinde, Fransa ve İngiltere'nin 2018 ve 2021 yılları için enerji sürdürülebilirliği performanslarını Almanya'dan fazla sağladığı değerlendirilmiştir. Ayrıca mevcut araştırma 2021 yılı WETI verilerine, Fu vd., (2021)'in araştırmasında 2018 yılı WETI verilerine ve Uludağ ve Doğan (2014)'in 2009-2014 yılı Dünya Bankası'ndan sağladığı verilere dayanması açısından söz konusu çalışmanın verilerinin diğer araştırmaların verilerine kıyasla

daha güncel olduğu tespit edilmiştir. Fakat araştırmada ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarının tespitinde karar alternatifi (ülke) sayısının diğer araştırmalara göre daha az olduğu için diğer araştırmalar mevcut araştırmaya göre daha kapsamlı olduğu değerlendirilmiştir. Bunların dışında literatürde ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarının WETI veya diğer ölçüklere göre ülkelerin OWA operatörü ve CODAS ÇKKV yöntemleriyle ölçen bir araştırmaya rastlanılmamış olması ve G7 ülkelerinin enerji sürdürülebilirliği hakkında bakış açısı kazanılması açısından araştırmanın literatüre katkı sağladığı düşünülmüştür.

Öneriler kapsamında OWA operatörü ve CODAS ÇKKV yöntemlerine göre ortalama enerji sürdürülebilirliği performans değerinin altında kalan İtalya ve Japonya'nın enerji sürdürülebilirliği performanslarını artırmaları gerekmektedir. Çünkü söz konusu ülkeler performans değerini artırarak diğer G7 ülkeleri ile enerji sürdürülebilirliği performanslarıyla uyum içinde olacak, çevre faktörü göz önünde bulundurularak sürdürülebilir enerji ile ilgili daha çok müşterek faaliyetler gerçekleştirilebilecektir. Bu durum ise bütünsel anlamda G7 ülkelerinin küresel enerji sürdürülebilirliği konusuna daha çok katkı sağlamasına neden olacaktır. Sonraki çalışmalarda sadece G7 ülkelerinin değil, diğer ekonomik ve bölgesel iş birliği sağlayan ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları analiz edilerek ve ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları karşılaştırılarak sürdürülebilir enerjinin dünyadaki durumu daha çok belirginleşebilir. Yöntem kapsamında ise ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performansları farklı ÇKKV yöntemleri ile ölçülerek yöntemler sonucundaki nicel değerler arasındaki tutarlılıklar ve farklılıklar tartışılabilir. Ayrıca ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarının ölçümü konusunda daha fazla metrik oluşturulabilir. Son olarak ülkelerin enerji sürdürülebilirliği performanslarının kapsamlı ve daha gerçekçi tespitine yönelik olarak mevcut WETI ölçeğinin bileşen sayısı artırılabilir veya her ülkeye özgü bileşen ya da bileşenler oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, M. K. (2019). *Havalimanlarında Sürdürülebilir Enerji Yönetim Modeli*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Alemzero, D. A., Sun, H., Mohsin, M., Iqbal, N., Nadeem, M. ve Vo, X. V. (2021). Assessing Energy Security in Africa Based on Multi-dimensional Approach of Principal Composite Analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 2158–2171.
- Carbon Brief (2022), Analysis: Which Countries are Historically Responsible for Climate Change? <https://www.carbonbrief.org/analysis-which-countries-are-historically-responsible-for-climate-change>.

- Badi, I. ve Kridish, M. (2020). Landfill Site Selection Using A Novel FUCOM-CODAS Model: A Case Study in Libya. *Scientific African*, 9, 1-10.
- Badi, I., Ballem, M. ve Shetwan, A. (2018). Site Selection of Desalination Plant in Libya by Using Combinative Distance-based Assessment (CODAS) Method. *International Journal for Quality Research*, 12(3), 609–624.
- Bibi, A., Zhang, X. ve Umar, M. (2021). The Imperativeness of Biomass Energy Consumption to the Environmental Sustainability of the United States Revisited. *Environmental and Ecological Statistics*, 28, 821–841.
- Biçen, Y. ve Gürel, A. E. (2016). Sürdürülebilir Enerji Bağlamında Dünya ve Türkiye'deki Genel Durum:Fırsatlar ve Gelecek Perspektifleri . *1st International Conference on Engeneering Technology and Applied Sciences*, (ss. 1-5). Afyon.
- Bozkurt, C. ve Destek, M. (2015). Renewable Energy and Sustainable Development Nexus in Selected OECD Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(2), 507-514.
- Brown, M. ve Sovacool, B. (2007). Developing an “Energy Sustainability Index” to Evaluate American Energy Policy. *Interdisciplinary Science*, 32(4), 335-349.
- Chen, Y., Li, K. W. ve Liu, S.-f. (2011). An OWA-TOPSIS Method for Multiple Criteria Decision Analysis. *Expert Systems with Applications*, 38, 5205–5211.
- D’Urso, P. ve Chachi, J. (2022). OWA Fuzzy Regression. *International Journal of Approximate Reasoning*, 142, 430–450.
- Demir, G., Özyalçın, T. ve Bircan , H. (2021). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve ÇKKV Yazılımı ile Problem Çözümü*. Ankara: Nobel.
- Dündar, C. ve Arıkan, Y. (2004). Enerji, Çevre ve Sürdürülebilirlik. *Türkiye IV. Enerji Sempozyumu*, (ss. 325-345). Ankara.
- Ecer, F. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ediger, V. Ş. (2009). Türkiye'nin Sürdürülebilir Enerji Gelişimi. *TÜBA Günce*, (39), 18-25.
- Emrouznejad, A. ve Marra, M. (2014). Ordered Weighted Averaging Operators 1988–2014: A Citation Based Literature Survey. *International Journal of Intelligent Systems*, 29(11), 994–1014.
- Ergüden, E. ve Çatlıoğlu, E. (2016). Sustainability Reporting Practicases In Energy Companies With Topsis Method. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(71), 201-222.
- Es, H. A. (2020). CODAS Yöntemi ile Eğitim Hizmetlerine Göre İç Anadolu Bölgesindeki İllerin Değerlendirilmesi. M. Kabak ve Y. Çınar içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri MS EXCEL Çözümlü Uygulamalar* (ss. 319-332). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ESMAP ve THE WORLD BANK. (2020). *RISE 2020 Regulatory Inicators Sustaining the Momentum*. Washington: The World Bank.
- Flores-Sosa, M., Avilés-Ochoa, E., Merigó, J. M. ve Yager, R. R. (2021). Volatility GARCH Models with the Ordered Weighted Average (OWA) Operators. *Information Sciences*(565), 46-61.
- Fu, F. Y., Alharthi, M., Bhatti, Z., Sun, L., Rasul, F., Hanif, I., et al. (2021). The Dynamic Role of Energy Security, Energy Equity and Environmental Sustainability in the Dilemma of Emission Reduction and Economic Growth. *Journal of Environmental Management*, 280, 1-9.

- Ghorabae, M. K., Zavadskas, K., Turskis, Z. Antucheviciene, J. (2016). A New Combinative Distance-based Assessment (CODAS) Method for Multi-criteria Decision-making. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 50(3), 25-44.
- Hall, S. M. Bulkeley, H. (2013). New Approaches to Energy: Equity, Justice and Vulnerability: Introduction to The Special issue. *Local Environment*, 18(4), 413-421.
- Huang, B., Zhang , L., Ma, L., Bai, W. ve Ren, J. (2021). Multi-criteria Decision Analysis of China's Energy Security from 2008 to 2017 Based on Fuzzy BWM-DEA-AR Model and Malmquist Productivity Index. *Energy* , 228, 1-18.
- İşeri, E. ve Özen, C. (2012). Türkiye’de Sürdürülebilir Enerji Politikaları Kapsamında Nükleer Enerjinin Konumu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), 161-180.
- Kıracı, K. ve Bakır, M. (2020). Evaluation of Airlines Performance Using an Integrated CRITIC and CODAS Methodology: The Case of Star Alliance Member Airlines. *Studies in Business and Economics*, 15(1), 83-99.
- Le, T., Hoang, P. D. ve To, T. T. (2022). Is Product Proximity A Driver for Better Energy Security? Global Evidence of Nonlinear Relationships between Product Proximity and Energy Security. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. DOI: 10.1080/13504509.2022.2025500.
- Lee, C.-C., Xing, W. ve Lee, C.-C. (2022). The Impact of Energy Security on Income Inequality: The Key Role of Economic Development. *Energy*, 242.
- Lee, H.-C. ve Chang, C.-T. (2018). Comparative Analysis of MCDM Methods for Ranking Renewable Energy Sources in Taiwan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 92, 883–896.
- Llamazares, B. (2007). Choosing OWA Operator Weights in The Field of Social Choice. *Information Sciences*, 177, 4745–4756.
- Mathews, A. P. (2014). Renewable Energy Technologies: Panacea for World Energy Security and Climate Change. *Procedia Computer Science*, 32, 731-737.
- Mokarram, M., Pourghasemi, H. R. ve Mokarram, M. J. (2022). A Multi-criteria GIS-based Model for Wind Farm Site Selection with The Least Impact on Environmental Pollution Using The OWA-ANP Method. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-22. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-18839-2>.
- Mokarram, M., Shafie-khah, M. ve Aghaei, J. (2021). Risk-based Multi-criteria Decision Analysis of Gas Power Plants Placement in Semi-arid Regions. *Energy Reports*, 7, 3362–3372.
- Mouraviev, N. (2021). Energy Security in Kazakhstan: The Consumers’ Perspective. *Energy Policy*, 155, 1-7.
- Neumayer, E. (2001). The Human Development Index and Sustainability-A constructive proposal. *Ecological Economics*, 31(1), 101-114.
- Örnek , İ. ve Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Çevresel Kutanets Eğrisi Hipotezi'nin Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 109-129.
- Pérez-Dominguez, L., Durán, S.-N. A., López, R. R., Pérez-Olguin, C. I., Luviano-Cruz, D. ve Gómez, J. H. (2021). Assessment Urban Transport Service and Pythagorean Fuzzy Sets CODAS Method: Sets CODAS Method: A Case of Study of Ciudad Juárez. *Sustainability*, 13, 1-18.

- Petinrin, J. O. ve Shaaban, M. (2015). Renewable Energy for Continuous Energy Sustainability in Malaysia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 967–981.
- Rezvani, M., Nickraves, F., Astaneh, A. D. ve Kazemi, N. (2022). A risk-based Decision-making Approach for Identifying Natural-based Tourism Potential Areas. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 37, 1-13.
- Simic, V., Karagöz, S., Deveci, M. ve Aydın, N. (2021). Picture Fuzzy Extension of the CODAS Method for Multi-criteria Vehicle Shredding Facility Location. *Expert Systems With Applications*, 175, 1-16.
- Tuş, A. ve Adalı, E. A. (2018). Personnel Assessment with CODAS and PSI Methods. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 243-255.
- Türker, O. (2018). Kamu Harcamalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: G7 Ülkeleri Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 141-156.
- Türkmen, S. (2020). ENERJİ Trilemması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 299-309.
- Uludağ, A. S. ve Doğan, H. (2018). Sürdürülebilir Enerji Odaklı Bir Etkinlik ve Performans Analizi: AB üyesi Ülkeler İle Türkiye Karşılaştırması. *IV. International Caucasus-central Asia Foreign Trade and Logistics* (ss. 335-348). Aydın: UKODLK.
- Ulutaş, A. ve Topal, A. (2020). *Bütünleştirilmiş Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Üretim Sektörü Uygulamaları*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Wei, C., Wu, J., Guo, Y. ve Wei, G. (2021). Green Supplier Selection Based on Codas Method in Probabilistic Uncertain Linguistic Environment. *Technological and Economic Development of Economy*, 27(3), 530–549.
- World Energy Council, ve Wyman, O. (2020). *World Energy Trilemma Index*. London: World Energy Council 2020.
- World Energy Council. ve Wyman, O. (2021). *World Energy Trilemma Index 2021*. London: World Energy Council.
- Xu, Y. (2021). Research on Investment Environment Performance Evaluation of Blockchain Industry with Intuitionistic Fuzzy CODAS Method. *Hindawi Scientific Programming*, 1-8. DOI: <https://doi.org/10.1155/2021/1387062>.
- Yager, R. R. (1988). On Ordered Weighted Averaging Aggregation Operators in Multicriteria Decision Making. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*, 18(1), 183-190.
- Yager, R. R. (1996). Quantifier Guided Aggregation Using OWA Operators. *International Journal of Intelligent Systems*, 11(1), 49-73.
- Yılmaz, M. (2015). Okul Kütüphanecisinin Matematiksel Yöntemi ile Seçimi. *Millî Eğitim Dergisi*(208), 200-217.
- Yu, Z., Golpîra, H. ve Khan, S. (2018). The Relationship between Green Supply Chain Performance, Energy Demand, Economic Growth and Environmental Sustainability: An empirical evidence from developed countries. *Log Forum*, 14(4), 479-494.
- Zhao, X.-X. ve Deng, P.-D. (2021). Impacts of Epidemics on Energy Security: An Empirical Analysis. *Energy Research Letters*, 2(2), 1-4.

SALGIN DÖNEMİNDE EKONOMİK KOŞULLAR VE YAŞAM STANDARTLARI: “FARKLI GELİR GRUPLARI ÜZERİNE MİKRO BİR ANALİZ”¹

(*Economic Conditions and Life Standards During The Epidemic: “A Micro Analysis on Different Income Groups”*)

Ozan YILDIRIM²

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 06.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 08.03.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1054276

ÖZET

Covid-19 pandemi süreci başta kamu sağlığı olmak üzere sosyal ve ekonomik birçok unsur üzerinde etkili olmuştur. Pandemi dönemi dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik koşulları derinden etkilemiştir. Bu etki beraberinde gelir dağılımı adaletsizliği, yaşam standartları ve sosyal devlet uygulamaları gibi pek çok tartışmasının açığa çıkmasına aracı olmuştur. Ekonomik koşulların değişkenliği farklı gelir gruplarının yaşam standartlarının değişmesine neden olurken; bireyler arasında ekonomik eşitsizlikler daha görünür hale gelmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Covid-19 pandemisi sürecinde farklı gelir gruplarının ekonomik koşullarının ve yaşam standartlarının ne yönde değiştiğini mikro olarak analiz etmektedir. Tematik analiz yönteminin temel alındığı çalışmada farklı gelir gruplarına mensup olan; akademisyen, öğretmen, öğrenci, işçi ve esnaf olmak üzere beş katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, katılımcıların çoğu yaşam standartlarının tüketim alışkanlıkları, mesleki pratikler, iletişim ve sosyalleşme faaliyetleri bağlamında birtakım değişikliklere uğradığını bildirmiş ve pandemi döneminde ekonominin tüm alanlarda belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, küresel pandemi sürecinde toplumsal dayanışmanın artırılması ve özellikle dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Koşullar, Yaşam Standartları, Covid-19, Gelir Dağılımı Adaletsizliği*

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic process has had an impact on many social and economic factors, especially public health. The pandemic period has deeply affected the economic conditions in Turkey as well as in the world. This effect has led to the emergence of many debates such as income distribution injustice, living standards and social state practices. While the variability of economic conditions caused the living standards of different income groups to change, economic inequalities among individuals became more visible. The main purpose of this study is to analyze how the economic conditions and living standards of different income groups have changed during the Covid-19 pandemic process. In the study, based on the thematic analysis method, semi-structured in-depth interviews were conducted with five participants from different income groups: academicians, teachers, students, workers and tradesmen. As a result, most of the participants reported that their living standards had undergone some changes in the context of consumption habits, professional practices, communication and socialization activities, and stated that the economy was determinant in all areas during the pandemic period. In addition, the participants stated that social solidarity should be increased and especially the disadvantaged groups should be supported during the global pandemic process.

Keywords: *Economic Conditions, Living Standards, Covid-19, Income Distribution Injustice*

¹ Etik Kurul İzin (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu, 10.02.2021 Tarihli, 03 Sayılı Toplantının 01 Sayılı Kararı ile Etik Açından Uygunluğuna Oy Birliği ile Karar Verilmiştir).

² Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ozanyildirim@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7737-6311.

GİRİŞ

2019 yılının sonlarında Çin’in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve 2020 yılının ilk aylarından itibaren dünya geneline yayılan Covid-19 pandemisi modern toplumların şu ana kadar yaşadığı ve yaşamaya devam ettiği en önemli sınavlardan biridir. Covid-19 pandemisi; ekonomik ve toplumsal yaşamda pek çok değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Pandemi dolayısıyla dünyada olduğu gibi Türkiye’de de alınan kısıtlama kararları farklı gelir ve meslek gruplarını farklı şekillerde etkilerken; ekonomik koşullar ve yaşam standartları da değişikliğe uğramıştır. Bu çalışmanın konusunu pandemi döneminde farklı gelir gruplarına mensup kişilerin ekonomik koşullarının ve yaşam standartlarının nasıl olduğunun değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Ekonomik koşullar, yaşam standardının en önemli belirleyicisidir. Kapitalist üretim biçimleriyle şekillenen dünyada ekonominin bireylerin hayatlarına her anlamda ve çok yönlü bir şekilde etki ettiği söylenebilir. Covid-19 pandemisi başladığı günden itibaren dünya genelinde evde geçirilen zamanda artış olmuştur. Türkiye’de de “evde kal” çağrısı ve kampanyalarıyla salgının hızı yavaşlatılmaya çalışılmıştır. Pandemi döneminde bazı meslek grupları evden çalışma olanağı bulurken bazı meslek grupları ise her gün işe gitmeye devam etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca çalışma biçimlerindeki değişiklikler nedeniyle gelir düzeylerinde de değişimler olmuştur.

Pandemi döneminde bireylerin tüketim alışkanlıkları ve yaşam standartlarında önemli değişiklikler olmuştur. İnternet üzerinden yapılan alışverişlerin artması ve marketlerden daha fazla alışveriş yapılması gibi durumlar gözlenmiştir (Kayabaşı, 2020, Hacıoğlu ve Sağlam, 2021, Duygun, 2020). Ayrıca panik halinde, ihtiyacından fazlasını satın almak da bu dönemde en sık görülen davranışlardandır. Pandemi döneminde evde geçirilen zaman bazı meslek grupları için artarken bazı meslek grupları için ise herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Covid-19 pandemisi dolayısıyla dünya genelinde uygulanan kısıtlamalar ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Üretim kapasitesi düşmüş ve yavaşlamıştır. Bu durum pek çok ürünün fiyatının artmasına neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde bazı ürünlere olan talep arttığı için bu ürünlerin fiyatları da artmıştır. Dünya genelinde devletler, vatandaşlarının pandemiyin getirdiği ekonomik koşulları daha rahat atlatması için farklı ekonomik politikalar uygulamaya başlamıştır (Ulun, 2020, Eroğlu, 2020 ve Turan ve Çelikyay, 2020).

Sözü edilen vurgu noktalarından hareketle bu çalışmanın sorunsalını, pandemi döneminde farklı meslek ve gelir gruplarına mensup kişilerin ekonomik koşullar nedeniyle yaşam standartlarını nasıl etkilendiğinin cevaplanması oluşturmaktadır. Çalışmanın genel

amacı; farklı gelir gruplarına mensup kişilerin salgın dönemindeki ekonomik koşullar ve kendi yaşam standartları bağlamında salgın ekonomisini nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktır.

1. Yöntem

Çalışmada farklı gelir gruplarına mensup 5 kişiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler salgın döneminde uygulanan kısıtlama zamanlarında yapıldığı için Zoom programı kullanılarak çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada amaçlı örnekleme tekniği ile; bir akademisyen, bir öğretmen, bir öğrenci, bir işçi (mavi yakalı) bir de esnafla görüşülmüştür. Nitel çalışmalarda amaçlı örnekleme tekniği daha fazla kullanılmaktadır. Amaçlı örnekleme, sınırlı kaynakların en etkin kullanımını amaçlamaktadır. Bu nedenle, bilgi bakımından zengin vakaların belirlenmesi ve seçilmesi için nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Bu örnekleme yöntemi, ilgilenilen konu hakkında bilgili ve deneyimli bireylerin ya da grupların tanımlanması ve seçilmesini içerir (Palinkas, vd. 2015: 535-536). Dolayısıyla bu çalışmada da salgın dönemini ekonomik koşullar bağlamında farklı şekillerde deneyimleyen ve yaşam standartları farklı şekillerde etkilenen bireylerle görüşülmüştür.

Görüşme verileri tematik analiz yöntemi ile 4 farklı kategoride çözümlenmiştir. Bu kategoriler: 1. Salgın Döneminde Yaşam, 2. Tüketim Alışkanlıkları ve Salgın Ekonomisi, 3. Salgın Bütçesi ve 4. Ekonomi Politikaları ve Salgın olarak sıralanabilir. Nitel bir araştırma yöntemi olan tematik analize temel olarak bir veri kümesi içerisinde yer alan temaları ve kalıpları tanımlamak için başvurulmaktadır. Tematik analiz araştırmaya konu olan tema ve kalıpların analiz ve raporlanmasına dayanmaktadır (Braun ve Clarke, 2006: 79). Bununla birlikte, öncelikli olarak belirlenen temalara göre gerçekleştirilmektedir (Fereday ve Muir-Cochrane: 2006).

Çalışma kapsamında her bir katılımcıya eşit şartlar sunulmuştur. Herhangi bir süre sınırlaması getirilmemiştir. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğinin doğasına uygun olarak, katılımcılara önceden belirlenmiş sorulara ek olarak verdikleri yanıtlar doğrultusunda ek sorular da yöneltilmiştir.

2. Kuramsal Bölüm

2.1. Salgın Döneminde Ekonomik Koşullar, Yaşam Standartları ve Tüketim

Covid-19 sağlık ile ilgili bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak pandeminin uzun döneme yayılmasıyla birlikte; ekonomik, toplumsal ve sosyal koşullarda da pek çok değişiklik yaşanmıştır.

Covid-19 pandemisi, dünya genelindeki ekonomik koşulları derinden etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Pandemi sonrasında pek çok ülkenin gündeminde işsizlik sonrası yoksullaşma Covid-19’un sosyo-ekonomik etkileri ve mültecilerin durumu gibi konular olacaktır. Birleşmiş Milletler Covid19’un neden olduğu ekonomik etkilerin dünya genelinde 40-50 milyon insanı aşırı yoksulluğa sürükleyeceğini belirtmiştir. Dünyada ve Türkiye’de alınan ekonomik tedbirler, pandemi sonrası oluşacak yoksulluğa dair kapsamlı bir mali tedbir ortaya koymamaktadır (Eroğlu, 2020: 232). Salgın dünya genelinde, tüm insanların ekonomik koşullarını etkilemiştir. Özellikle bireylerin çalışma durumuna göre ekonomik koşulları şekillenirken; yaşam standartları da buna göre değişmektedir.

Salgın döneminde farklı gelir grupları farklı ekonomik koşullar içerisinde yaşamaktadır. Yeterli beslenememe, hijyen şartlarının sağlanamaması, temiz içme suyu sorunu, sağlık hizmetlerine erişememe gibi sorunlar dünya genelinde ekonomik koşullarla doğrudan ilgili hale gelmiştir (Eroğlu, 2020: 233). Salgın döneminde temel bazı ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçların giderilmesi yaşam standartlarını sürdürülmesinden daha önceliklidir. Buna rağmen dünya genelinde yaşanan olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bireyler de olmuştur.

Türkiye’de salgın koşulları, karantina süreçlerinin ve sokağa çıkma yasaklarının başladığı 2020 Mart ayından itibaren küresel bir pandemiye dönüşerek ülke içinde ekonomik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır (Küçüköğlü, 2021: 1278). Alınan kısıtlama kararlarıyla sosyal hareketliliğin azalması ve bazı iş biçimlerinin değişmesi ekonomiyi makro anlamda olumsuz etkilerken; mikro anlamda ise bireyleri farklı şekillerde etkilemiştir. Özellikle çalışma biçimleri bu noktada belirleyici olmuştur. Sokağa çıkmak zorunda olan bir seyyar satıcı ile maaşlı ve uzaktan çalışma olanağına sahip bir çalışanın ekonomik koşulları aynı şekilde ilerlememiştir.

Salgınının seyrini yavaşlatmak amacıyla alınan izolasyon ve kısıtlama kararları; istihdam, insanların günlük rutin-aktiviteleri, duygusal, zihinsel ve psikososyal yaşamları üzerinde önemli etkileri olmuştur. Alınan önlemler, insanların yaşamını tamamen değiştirmiş, küresel ve ulusal ekonomilerde daralma yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde, bireyler arasındaki eşitsizlikler derinleşmiştir (Sharma, 2020 ve Vegas, 2020’den aktaran Özer, vd. 2020: 219). Bireyler arası eşitsizliklerin derinleşmesinin temel nedeni ekonomik koşullar olarak değerlendirilebilir.

Covid-19 pandemi döneminde, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bireylerin pek çoğu evlerine kapanmıştır. İşyerlerinin önemli bir bölümü çalışamaz hale gelirken; evden (uzaktan) çalışmaya uygun işler ve eğitim büyük ölçüde dijitalleşmiştir. Bireyler, yeni teknolojileri kullanarak işlerini uzaktan yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde, yeni teknolojiye uyum ve verimlilik en önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir (Bozkurt, 2020: 116). Covid-19 pandemi döneminde çalışma nitelikleri ekonomik koşulların değişmesine neden olmuştur. Pandemi dönemindeki yeni çalışma biçimlerine uygun işlerde istihdam edilen kişilerle, istihdam durumunda aksaklık olan kişilerin ekonomik koşulları ve yaşam standartları aynı şekilde değişmemiştir.

Pandemi farklı paradigmaları değiştirmesiyle herkesi etkilemiştir. Veysel Bozkurt’un (2020: 135) yaptığı araştırmaya göre, pandeminin işleri online çalışmaya uygun olmayan, özel sektörde çalışan ya da kendi işini yapanları, düşük gelirli, düşük eğitilmiş yoksulları ve kadınları diğerlerinden daha olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla farklı meslek gruplarının ekonomik koşul ve yaşam standartlarının incelenmesi, pandeminin etkilerini ortaya çıkarmak için önemlidir.

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin üzerine gelen pandemi koşulları emek piyasasını doğrudan etkilemiştir. Özellikle kazanan ve kaybedenler arasındaki derin uçurum artmıştır. Gelir farklılıkları, bireylerin yaşam standartlarını doğrudan belirlemektedir (Meçik ve Aytun, 2020: 4-5). Bu noktada gelir farklılıklarından ortaya çıkan yaşam standartları üzerine bir değerlendirme yapmak da uygun olacaktır.

Yaşam standartı, yaşam kalitesi ve yaşam doyumu kavramlarıyla doğrudan ilgilidir. Bir bireyin yaşam kalitesinin yükselmesi veya yaşadığı hayattan doyum sağlamasının farklı değişkenleri bulunmaktadır. Eğitim, gelir, sağlık, sosyal destek, yaşanan konut ve özellikleri, iş yaşamı ve boş zaman faaliyetleri önemli yaşam kalitesi değişkenleridir (Boylu ve Paçacıoğlu, 2020: 141-144). Kuşkusuz bu değişkenlerin pozitif yönlü olması yaşam kalitesini dolayısıyla yaşam standardını da arttırmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, bu değişkenlerin ekonomik koşullarla da doğrudan ilişkisi olmasıdır.

Avrupa Birliğine üye ülkeler 2020 yılından beri; “Covid-19 sürecinde Yaşam kalitesi” ve “Covid-19 sürecinde Çalışma koşulları” araştırmaları yapmaktadır. Çalışmada, sağlık, istihdam, kısa çalışma ödenekleri, borç erteleme, gelir yoksunluğu, eğitim, güven, yaşam memnuniyeti gibi yaşam kalitesini etkileyen bir dizi temel göstergeler göz önünde bulundurulmuştur. Yaşam kalitesi göstergeleri kullanılarak yapılan çalışmalar birey, grup ya da

toplumların demografik, sosyal ve ekonomik profilinin belirlenmesinde, mevcut durumun geliştirilmesi için hedeflerin saptanmasında ve ayrıca ülkelerin konumlarının ulusal veya uluslararası düzeyde başka ülkelerle karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Çalışmaların genel bulgularına göre özellikle ekonomik refahlık, pandemi döneminde bireylerin kendilerini daha güvende hissetmelerine yardımcı olmaktadır (Seyhan ve Seyhan, 2021: 160). Dolayısıyla ekonomik koşullar ve yaşam standartlarının korunması, bu dönemde oldukça önemlidir. Günümüzde yaşam standartlarının korunmasının en önemli koşullarından biri de bireylerin alım gücü eşdeyişle tüketimdir.

Braudel’e göre tüketimi gözlemlemek toplum yapısını anlamak için gereklidir. Toplumu tüketen insanlar yoluyla gözlemlemek mümkündür (Akçalı, 2006: 109). Bireylerin tüketim faaliyetlerinin incelenmesi hem bireyler hem de içinde yer aldıkları toplumun anlamlandırılması bakımından önemlidir. Dolayısıyla pandemi dönemindeki tüketim alışkanlıklarının ne yönde değiştiğinin incelenmesi gerekmektedir.

Baudrillard’a göre günümüzde bireyler tüketime mucizevi bir statü yüklemektedirler. Tüketim malları ele geçirilmiş güç olarak görülmektedir. Bu noktada, tüketime ilişkin emek ya da üretim sürecinin çıktıları göz ardı edilmektedir (Baudrillard, 2012: 22- 23). Tüketim kültüründe ihtiyaçlar sınırsızdır. Sürekli olarak sahte gereksinimlerin üretilmesi tüketim kültürünün bir diğer özelliğidir. Üretilen yeni ihtiyaçlar aracılığıyla satın alma motivasyonları canlı tutulmaktadır. Bu durumun temel sebebi ise üretim mallarının elden çıkarılmasıdır. Tüketim kültüründe temel olan bireylerin gereksinimlerinin karşılanması ve kendilerini gerçekleştirmeleri değil, kapitalizmin istikrarının sağlanmasıdır (Yanıklar, 2010: 25). Pandemi döneminde de ihtiyaç dışı tüketimler gerçekleşmiştir. Özellikle stoklama ve panik satın alma gibi davranışların pandemi döneminde arttığı düşünülmektedir. Kuşkusuz bu tüketim alışkanlıklarının, bireylerin kendi sağlıklarını düşünmesiyle ilgisi vardır. Ancak bu dönemde de kapitalist sistem tüketim bağlamında kendisini yenileyerek güçlenmiştir.

Pandemide ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar piyasayı olumsuz olarak etkilemiştir. Ayrıca bireylerin tüketim alışkanlıklarında da değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle bu dönemde zorunlu tüketim harcamaları dışındaki ihtiyaçlar da kısıtlamaya gidilmiştir. Bu süreçte internet alışverişinin arttığı ve temel tüketim malzemelerinin internet üzerinden satın alındığı söylenebilir (Kayabaşı, 2020: 17).

Pandemide; kendini izole etme, düzenli beslenme gerekliliği ve çalışmak zorunda kalma durumu bireyler arasında ayrımı ortaya çıkarmıştır. Evde kalma sürecinde ekonomik sorunların

yaşanması, beslenme düzeni ve vücut direncinin korunması maddi bir yükümlülük gerektirirken; bu durum sosyo-ekonomik seviyesi düşük bireyler için risk yaratmıştır (Yıldırım, 2020: 1349). Türkiye, genel anlamda “milli gelirin” vatandaşlar arasında eşit şekilde dağıtılması konusunda sorunlar yaşayan bir ülkedir. Özellikle pandemi döneminde yaşanan ekonomik eşitsizlikler, beraberinde toplumsal eşitsizlikler de yaratmıştır. Ekonomik koşullar, yaşam standartları ve tüketim konusunda belirleyici olan unsurlardan en önemlisi yapılan iş olmuştur.

Özetle, pandemi sürecinde ekonomik koşullar bireylerin yaşamındaki en önemli belirleyicilerden biri olmuştur. Çünkü ekonomik koşullar yaşam standartları ve tüketimi de etkilemiştir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik de göz önüne alındığında, bireyler arası eşitsizliğin daha da görünür hale geldiği söylenebilir.

2.2. Gelir Dağılımı Adaletsizliği

Gelir dağılımı temel olarak üretime işaret eden bir kavram olması sebebiyle ekonomi kökenli bir kavram olarak kabul edilmektedir. Gelir dağılımına dayalı adalet ve adaletsizlik olguları ise toplumsal yaşamı doğrudan etkilediği için aynı zamanda sosyal bilimlere de ilgilendiren bir olay olarak belirmektedir. Bu nedenle, gelir dağılımı adaletsizliği sosyo ekonomik bir olaya işaret etmektedir. Öte yandan, toplumsal yaşamda huzur sağlanması ile adil gelir dağılımı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, kendiliğinden adil olarak gerçekleşen bir gelir dağılımının olmadığı da bir gerçektir. Sıralanan bu sebeplerle, devlet gelir dağılımındaki adaletsizliği düzenleyebilmek amacıyla yürürlüğe koyduğu ekonomi, vergi, bütçe ve harcama politikaları ile önlemler almaktadır (Bayramiç, 2006: 7- 8). Bu politikaların özellikle olağanüstü dönemlerde daha etkin şekilde uygulanması gerekmektedir.

Bir ülkede gelir dağılımı adaleti üzerinde durulması gereken bir konudur. Toplumsal huzurun sağlanması, korunması ve sürdürülebilmesi için ülke vatandaşlarının asgari gelir düzeylerinin belirli bir noktanın altına düşmemesi önemlidir. Bu bağlamda, günümüzde gazete, radyo, televizyon, internet ve sosyal medya gibi kitle iletişiminde olanak sağlayan araçlar vasıtasıyla tüm kesimler birbirlerinin yaşam biçimlerinden haberdar olabilmektedir. Aynı topluma mensup bireylerin yaşam biçimleri arasında ciddi farklılıkların olması, bir taraf yoksullukla mücadele ederken, diğer tarafın çok yüksek hayat standartlarında yaşaması beraberinde birtakım sorunlara yol açabilmektedir. Belirtilen bu çerçevede, devletin uyguladığı politikalarda gelir dağılımına müdahale etmesi sosyal devlet düşüncesinin bir gereği olarak görülmektedir. Öte yandan, günümüzde de gelir dağılımındaki farklılığın sebepleri

sorgulanmakta ve kamunun izlediği politikalarda sebepleri aranabilmektedir. Bu sebeple, özellikle son 35- 40 yıllık dönemde gelir dağılımı adaletsizliği ile yoksulluk birlikte ele alınmakta ve ekonomik bir sorun olmaktan çok politik ve sosyal bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Üzümcü ve Korkat, 2014: 137).

Covid-19 döneminde gelir dağılımındaki farklılıkların daha fazla açığa çıktığı söylenebilir. Çünkü pandemi döneminde toplumsal ve ekonomik yaşamın akışında farklılıklar olmuştur. Bu durum, bireylerin ekonomik koşullarını ve yaşam standartlarını doğrudan etkilemiştir. Alanla ilgili yapılan çalışmaların bulguları da genel anlamda bu açıklamaları desteklemektedir (Erol, 2020: 56-57, Kılınç, 2021: 922, Kocabaş, 2020: 400-404 ve Meçik ve Aytun, 2020: 2-7).

Bir toplumu oluşturan dinamiklerin temelinde sosyal dayanışma olgusu bulunmuyorsa ve gelir dağılımında da adaletsizlikler mevcutsa o toplumda sosyal patlama ve bunalım kaçınılmaz olarak görülmektedir. Kaldı ki, gelir dağılımı adaletsizliği konusunu sadece ekonomik bir sorun olarak değerlendirmek bir noktada asıl sorunu da gözden kaçırmak anlamına gelebilmektedir. Bu sebeple, gelir dağılımı adaletsizliği ekonomik bir sorun olduğu kadar aynı zamanda sosyal bir soruna da işaret etmektedir (Üzümcü ve Korkat, 2014: 138).

Gelir dağılımı, “bir ülkede belirli bir dönemde üretilen milli gelirin bireyler, hane halkları, toplumsal gruplar, bölgeler ya da üretim faktörleri sahipleri arasında bölüşümü” (Yar, 2015: 11) şeklinde ifade edilmektedir. Gelir dağılımı bölüşümünün toplumda adil bir şekilde gerçekleştirilmesi önemlidir. Bir toplumu meydana getiren bireylerin bir kesimi belli bir refah düzeyine erişip zenginlik ve bolluk içinde yaşarken diğer kesimin fakirlikle mücadele etmesi toplumsal istikrarsızlık olasılığını artırmaktadır. Eşdeyişle, zenginin zenginleştiği ve fakirin giderek daha da fakir bir hale geldiği bir düzende ekonomik istikrarsızlık ile birlikte toplumsal istikrarsızlık olasılığı da artmaktadır. Öte yandan, gelir dağılımı adaletsizliğine ilişkin önlemler alınması ve adaletin sağlanması sosyal barışın da teminatını sağlamaktadır (Yar, 2015: 11). Pandemi döneminde Türkiye’de ekonomik anlamda pek çok olumsuzluk yaşanmıştır. Dolayısıyla, toplumsal dayanışmaya ihtiyaç duyulan bu zamanlarda gelir adaletsizliğinin giderilmesi önemlidir.

Covid-19 pandemisi sürecinde “kişisel gelir dağılımı” konusu önem kazanmıştır. “Kişisel gelir dağılımı, ulusal gelirin toplumu oluşturan birey ya da hane halkları arasındaki dağılımını” (Yar, 2015: 11) göstermektedir. Kuşkusuz ulusal gelirin tüm kişiler ve bireyler üzerinde eşit

dağılımı beklenemez ancak bu dağılımın daha adil gerçekleşmesi için politikalar üretmek günümüz dünyasında bir zorunluluk haline gelmiştir.

Yoksullar ve varlık sahibi olanlar arasındaki uçuruma işaret eden gelir dağılımı adaletsizliği, toplumsal refahla da doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, gelir dağılımı, gelir dağılımı adaletsizliği, toplumsal refah gibi dinamikler ekonominin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. İnsan refahının sağlanması ekonomi biliminin temel amaçları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, milli gelirin yüksek olması ne kadar önemliyse adil dağılımının olması da o kadar önemlidir. Bir kesimin gittikçe yoksullaştığı diğer kesimin ise zenginleştiği durumlarda milli gelirin yüksekliği anlamsız hale gelebilmektedir. Nitekim hem milli gelirin yüksekliğinin hem de gelir dağılımı adaletinin maksimize edilmesi toplumsal refah için gerekli görülmektedir (Ceyhan ve Peçe, 2020: 36).

Covid-19 pandemisi ile birlikte hayatın her alanı değişmiş ve her gelir grubu salgından etkilenmiştir. Buradaki en temel devlet politikasının, düşük gelirli vatandaşları salgının ekonomik etkilerinden korumak olarak uygulanması gerekmektedir. Covid-19 pandemisi, ülke ekonomilerinde kalıcı hasarlar yaratmıştır. Ekonomiler küçülmüş, işsizlik, yoksulluk ve diğer ekonomik ve toplumsal sorunlar artmıştır. Pandeminin, dünya genelinde ekonomi, eğitim ve gıda üretimi gibi yaşamın tüm alanlarında yıkıcı etkileri olmuştur. Pandeminin sebep olduğu kayıplar ve yıkım dışında, girilen ekonomik durgunluk pek çok insanı etkilemiştir. Birikimi ve sosyal güvencesi olmayanlar, günlük yevmiye usulü ile çalışanlar, pandemi sürecinde işini kaybedenler, kepenk kapatan esnaf ekonomik anlamda zor durumda kalmışlardır (Kocabaş, 2020: 395-396). Pandemi sürecinde, aylık düzenli geliri olan beyaz yakalılar ve kamuda çalışanlar aldıkları maaş anlamında bir kayıp yaşamadıkları için salgından ekonomik anlamda daha az etkilenmişlerdir. Bununla birlikte esnaf ve işini kaybeden işçiler salgından ekonomik anlamda daha fazla etkilenmişlerdir.

Gelir dağılımı sadece ekonomik bir olgu değildir. Bir ülkede gelir dağılımının adaletli olması o ülke vatandaşları arasında huzurun olmasını sağlarken, gelir dağılımı adaletsizliği toplumsal huzuru olumsuz etkilemektedir. Kuşkusuz gelir dağılımının bir ülkedeki tüm vatandaşlar arasında eşit şekilde dağıtılması mümkün değildir. Ancak, bireylerin kişisel gelirleri arasındaki uçurumun azaltılması gerekmektedir. Bir ülkedeki gelir dağılımının nasıl olduğu özellikle olağanüstü dönemlerde daha fazla önem taşımaktadır. Olağanüstü dönemler halkın bir arada ve dayanışma içerisinde olması gereken dönemlerdir. Dolayısıyla devletlerin olağanüstü dönemlerde vatandaşların gelir dağılımı adaletsizliğinden en az şekilde etkilenmesi için politikalar yürütmesi gerekmektedir.

3. Bulgular ve Yorum

Bu başlık altında, akademisyen, öğretmen, öğrenci, esnaf ve işçi olmak üzere beş farklı gelir grubuna mensup katılımcılar ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme bulguları belirlenen tematik kategoriler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

3.1. Salgın Döneminde Yaşam

Bu bölümde katılımcılara, salgın döneminde gündelik yaşamlarında herhangi bir değişiklik olup olmadığı sorulmuştur. Genel olarak katılımcıların çoğu pandemi öncesi sürece kıyasla gündelik yaşamlarının büyük ölçüde değiştiğini söylemişlerdir. Öte yandan, katılımcıların yaptıkları işler farklı olmasına rağmen büyük çoğunluğu pandeminin özellikle ilk dönemlerinde zamanlarının büyük bir kısmını evde geçirdiklerini belirtmişlerdir. Pandemi süreciyle birlikte gündelik yaşamlarında gerçekleşen mekânsal değişikliği ise katılımcıların bir kısmı olumlu olarak görürken bir kısmı olumsuz olarak değerlendirmiştir.

Akademisyen olan A1 ve öğretmen olan Ö1 pandemi süreciyle birlikte mesleki pratikleri, sosyal yaşamları ve tüketim alışkanlıklarında birtakım değişiklikler gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.

A1, salgın döneminde market, elektronik, kültürel ve tekstil gibi alanlardaki gündelik ve kişisel ihtiyaçlarını daha fazla internet üzerinden sanal marketler aracılığıyla giderdiğini belirtmiştir. A1, gündelik yaşam tüketim faaliyetlerindeki bu değişikliklerin yanı sıra sosyal ilişkiler açısından da değerlendirmelerde bulunmuştur. Arkadaşları ve yakın çevresiyle olan iletişimin, yüz yüze olmaktan ziyade daha çok telefon ve sosyal medya ağırlıklı olmak üzere gerçekleştiğini aktarmıştır.

Günümüzde internet ve sosyal medya, gündelik yaşamın itici gücünü oluşturan unsurlar arasındadır. Bireyler sıradan, rutin olarak gerçekleştirdikleri günlük eylemlerinde dahi internet ve sosyal medyayla iç içedirler. Gündemi takip etmek, haberleşmek, başkalarıyla etkileşimde bulunmak, alışveriş yapmak ya da eğlenmek gibi daha birçok farklı motivasyonla internet ve sosyal medya kullanan bireylerin gündelik yaşamlarının da internet ve sosyal medya aracılığıyla şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda, mesleki pratiklerinde önemli değişiklikler ve yapılanmaların gerçekleştiğini ifade eden A1 şu aktarımlarda bulunmuştur:

“Öyle ki bir akademisyen / eğitimci olarak değerlendirdiğimde öğrencilerimle yüz yüze ve tartışmalı bir sınıf ortamı içerisinde yapmaktan keyif aldığım derslerim bu sürecin başlamasıyla birlikte sadece dijital ortam üzerinden devam eder hale geldi. Dolayısıyla, salgın dönemi öğrenci ve eğitici arasındaki iletişimin daha çok sanal ortamlar ve sosyal medya üzerinden yoğunluk kazanmasını gerekli kıldı. Sonuç olarak diyebiliriz ki içinde bulunduğumuz salgın dönemi gündelik yaşam pratiklerimizin daha fazla internet ve dijital medya vasıtasıyla

şekillendiği ve kişisel ihtiyaçlarımızın, kişilerarası iletişimimizin bu araçlar üzerinden yoğun olarak işlediği ve giderildiği bir dönemi ifade etmektedir.”

A1, pandemi süresince gündelik yaşamındaki değişikliklerin mesleki pratikler ve iletişim noktasında gerçekleştiğine işaret etmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak ise internet ve sosyal medya kullanımındaki artışa dikkat çekmiştir. Web 2.0 teknolojisi tüm internet kullanıcıların içerik üretmesine ve dolaşıma sokmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, bu durum gündelik yaşam üzerinde de etkisini göstermiştir. Bireyler gündelik yaşam pratiklerini internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirir hale gelmiştir. Öğretmen olan Ö1, okulların kapanmasıyla birlikte gündelik yaşamının tamamen ev odaklı bir hale geldiğini ifade ederek mesleki pratiğinde gerçekleşen yeni durumu ise şu şekilde ifade etmiştir:

“Mart ayı itibarıyla öğrencilerimle WhatsApp ve Zoom uygulamaları üzerinden iletişime geçip derslerimizi de EBA (Eğitim Bilişim Ağı) üzerinden yapmaya başladık. Okula gitmediğimiz ve sınıf seviyesi olarak da küçük oldukları için uzaktan eğitimde başlarda oldukça zorlandık. Onları sürece adapte etmek ve teknolojik olanaklardan üst düzeyde faydalanmalarını sağlamak amacıyla ben de bu konularda kendimi geliştirmeye çalıştım. Kısacası uzaktan eğitimle ilgili bilgi edinme ve uzaktan eğitim gerçekleştirmem dolayısıyla gün içerisinde teknolojik araçlarla olan münasebetimin eskiye nazaran arttığını söyleyebilirim.”

Ö1, ayrıca mesleki pratiğindeki dijital yöndeki bu değişim gündelik yaşamına da yansıdığını ifade etmiştir. Covid-19 pandemisi süresince gündemdeki gelişmelerden haberdar olmak için internet ve özellikle de sosyal medyaya başvurulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Ö1 de salgın döneminden önce sosyal medya hesabı kullanmazken bu dönemde gündemi takip etmek, yaşanan gelişmelerden haberdar olmak amacıyla sosyal medya hesabı kullanmaya başladığını belirtmiştir.

İşçi olan İ1 ile esnaf olan E1 salgın döneminde gündelik yaşamlarının büyük oranda değiştiğini belirterek gündelik yaşamlarındaki değişiklikleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ayrı bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. İ1, 25 Mart-7 Haziran arası toplamda sekiz gün çalıştığını ve hiç olmadığı kadar boş vakti olduğunu ifade etmiştir. Eşi ve iki çocuğu ile zaman geçirmenin hem kendisine hem de ailesine iyi geldiğini sözlerine eklemiştir. Benzer şekilde, E1 de pandemi sürecinin gündelik yaşamında olumlu yönde gösterdiği değişimi boş zaman ve ailesi ile zaman geçirebilme fırsatı üzerinde yorumlamıştır. E1, salgın döneminde gündelik yaşamında olumlu yönde gördüğü değişimi şu ifadelerle aktarmıştır: *“Özellikle hafta sonları evde vakit geçirebildim. Bu durum bence iyi oldu. Çocuklarla zaman geçirebildim. Çocukluğumda yaptığım aktiviteleri kendi çocuklarım ile gerçekleştirdim.”*

Öte yandan, İ1 gündelik yaşamındaki değişimi olumsuz yönde yaşamının kısıtlanması üzerinden ifade etmiştir. Kahvehane ve kafelerin kapanması, halı saha maçlarının yasaklanması

hem ailesi ile hem de bekar olan arkadaşlarıyla görüşmemesinin kendisini online platformlara yönlendirdiğini ve sırf bunun için daha yüksek özellikli bir cep telefonu aldığını ifade etmiştir.

Esnaflık olan E1, gündelik yaşamında olumsuz yönde gerçekleşen değişimi daha çok ekonomik göstergeler üzerinden yorumlamıştır. Özellikle salgının ilk aylarında tezgâh açamamasının, toptancılara ödememe yapamamasının ve haftanın birkaç günü çalışabilmesinin gündelik yaşamı üzerinde ciddi değişikliklere sebep olduğunu bildirmiştir. Bu durumun da gündelik yaşamında özellikle maddi temelli diğer faaliyetlerini gerçekleştirirken korkuya kapılmasına sebep olduğunu da sözlerine eklemiştir.

İşçi olan İ1 ve esnaf olan E1’in pandemi sürecinde tüketim faaliyetlerinin birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Covid-19 pandemisi ekonomik bağlamda farklı gelir gruplarına ait kişilerin gündelik yaşamlarını farklı düzeylerde etkilemiştir. Esnaf olan E1’de görüldüğü gibi bazı kişiler ekonomik bağlamda daha planlı hareket ederken bazıları salgın dönemi öncesine kıyasla tüketim alışkanlıklarında farklılaşmaya gitmiştir. Bu durum temel ihtiyaçlar hariç alışveriş yapmama ya da tam aksi yönde tüketim alışkanlıklarının artması şeklinde kendini göstermiştir.

Öğretmen olan Ö1 ve doktora öğrencisi olan Ö2 de pandemi süreciyle birlikte gündelik yaşamlarının büyük oranda değişikliğe uğradığını belirtmişlerdir. Üniversitelerin kapanmasının gündelik yaşamında büyük değişikliklere sebep olduğunu ifade eden doktora öğrencisi Ö2, bu durumun kendisi için oldukça zorlayıcı bir süreç olduğunu şu aktarımlarla somutlaştırmıştır:

“Türkiye’de ilk vakanın görülmesini takip eden günlerde okullar kapandı ve benim yaşamımın büyük bir kısmını oluşturan kampüs de kapandı. Doğal olarak, bu durum beni yeni bir gündelik yaşam pratiği oluşturmaya zorladı. Artık okulun yemekhanesinde 2 ya da 3 öğün yemek yeme şansım ortadan kalktı. Bu da beni yeni bir özellik kazanmaya itti. Yemek yapmayı öğrendim. Öte yandan, kütüphane kapalı olduğu için kaynaklara ulaşma sıkıntısı oldu. Hem kaynaklara ulaşmakta hem de verimli çalışabilme noktasında sorunlar yaşadım. Ayrıca, bu süreçte oldukça uzun aralıklarla evde kalıp çok hareketsiz kaldım. Bu açıdan da sıkıntılı bir süreç oldu. Benim için özellikle Mart-Haziran dönemi hem akademik çalışma hem de psikolojik olarak oldukça zor bir süreç oldu.”

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara Covid-19 pandemisi döneminde gündelik yaşamlarında herhangi bir değişiklik olup olmadığı, olması durumunda bu değişikliğin ne yönde olduğu sorusu yöneltilmiştir. Genel olarak katılımcıların çoğu gündelik yaşamlarının pandemi süreciyle birlikte birtakım değişikliklere uğradığını belirtmişlerdir. Gündelik yaşamlarındaki değişimi olumsuz yönde değerlendiren katılımcılar olduğu gibi hem olumlu hem de olumsuz yönden değerlendiren katılımcılar da olmuştur. Genel olarak katılımcıların

gündelik yaşamlarındaki değişiklikler; paylaşılan mekânda, tüketim alışkanlıklarında, mesleki pratiklerinde ve iletişim faaliyetlerinde kendini göstermiştir.

3.2. Tüketim Alışkanlıkları ve Salgın Dönemi Ekonomisi

Günümüzde bireyler gündelik yaşamlarında tüketim kültürüyle kuşatılmış durumdadırlar. Kaldı ki, bireylerin büyük bir çoğunluğu tüketim yoluyla kendilerini ifade etmektedir. Tüketim kültürü toplumsal alanda var olmanın ve özgürleşmenin bir aracı olarak düşünülmektedir. Öte yandan, her gün rutin olarak gerçekleştirilen, birbirini tekrar eden olaylardan oluşan gündelik yaşamı, tüketim ve bu faaliyetleri gerçekleştiren bireyler üzerinden gözlemlemek mümkündür. Bu bölümde, katılımcıların pandemi döneminde tüketim alışkanlıklarında gerçekleşen değişikliklerin ne yönde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Covid-19 pandemi süreci bireylerin tüketim alışkanlıklarında da birtakım değişikliklerin gerçekleştiği bir sürece işaret etmektedir. Katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere göre, kişilerin tüketim alışkanlıklarındaki değişikliklerin meslekleri ve dolayısıyla gelir durumlarıyla bağlantılı bir şekilde değişiklik gösterdiği görülmüştür. Genel olarak, sabit geliri olan ve bu durum pandemi döneminde de değişiklik göstermeyen katılımcıların tüketim alışkanlıkları sadece biçim değiştirip devam ederken, sabit geliri olmayan katılımcıların ise tüketim faaliyetlerini kısıtlamak durumunda oldukları görülmüştür. Akademisyen olan A1, salgın döneminde tüketim alışkanlıklarında birtakım farklılaşmalar gerçekleştiğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kişisel ihtiyaçlarım ve gündelik hayattaki ihtiyaçlarım için internet ve sanal marketler üzerinden daha fazla alışveriş yapmama neden olurken aynı zamanda nakit para kullanımımı azalttı. Bu durum daha önce hiç kullanmadığım ve gerek duymadığım kadar kredi ve banka kartı üzerinden alışveriş yapmama neden oldu. Ayrıca, sosyal yaşamım, seyahat ve gezi planlarım için harcamaya ayırdığım para miktarım azalırken; kişisel ve ev ihtiyaçlarım için harcadığım para miktarında da daha fazla artış olduğu söylenebilir. Diğer yandan, bu doğrultuda değişen tüketim ihtiyaçlarım aynı zamanda az da olsa beni ekonomik olarak etkiledi. Evde geçirdiğim zaman miktarının artması ve tüketim alışkanlıklarımın daha çok sanal ortama kayması beni zaman zaman aslında ihtiyaç duymadığım bir tüketim pratiğine yönlendirdiğini söyleyebilirim.”

Öğretmen olan ve A1 gibi düzenli bir geliri bulunan Ö1 de salgın döneminden ekonomik olarak olumsuz anlamda etkilenmediğini ancak tüketim alışkanlıklarında birtakım değişiklikler olduğunu belirtmiştir. Ö1 düşüncelerini ise şu aktarımlarla somutlaştırmaktadır: *“Fırından ekmek almak yerine salgın döneminde evde kendi ekmeğimi kendim yapmaya başladım. Mart ayından beri sadece kendi yaptığım ekmekleri tüketiyorum. Bunun dışında alacağım ürünü görerek almayı tercih eden biri olmama rağmen pandemi döneminde sanal market uygulamalarından alışveriş yapmaya başladım.”*

Tüketim kültürünün gündelik yaşam pratikleri üzerinde son derece etkili olduğu günümüzde, pandemi sürecinde de bu kültürün devam ettiği görülmektedir. Salgın süreci bazı meslek grupları üzerinde ekonomik olarak daralmaya yol açarken daha çok düzenli gelire sahip olan kesim üzerinde tüketim pratik ve araçlarının değişimi şeklinde kendini göstermiştir. Pandemi öncesi internet üzerinden aktif olarak sanal alışveriş gerçekleştirilmeyen iki katılımcı, pandemi döneminde online alışverişe yöneldiklerini ifade etmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak bireylerin gündelik yaşamlarında aslında ihtiyaçları olmayan bir tüketim pratiğine girdikleri söylenebilir. Doktora öğrencisi olan Ö2 pandemi öncesi süreçte öğrenci olmasından dolayı bir işte çalışmadığını ve bu sebeple salgın döneminde de ekonomik durumunda kayda değer bir değişiklik olmadığını bildirmiştir. Ö2’ni aktarımları şu şekildedir:

“Ben ekonomik olarak etkilenmedim ya da doğrusu çok fazla etkilenmedim. Elbette herkese belli bir oranda etkisi oldu. Daha önce de bahsettiğim gibi yemekhanede yemek yiyordum. Yemekhane ücreti ile evde yemek yapmanın ya da dışarıdan yemek söylemenin kıyaslanamayacak oranda bir farkı oldu yani daha pahalıya geldi. Ayrıca, tüketim alışkanlıklarım değişti. Çünkü gereksinimlerin değişti.”

Ayrıca, pandemi süresince sanal alışveriş pratiğinde bir değişim gerçekleşmediğini, pandemi öncesi süreçte de aktif olarak sanal alışveriş yaptığını sözlerine eklemiştir.

Genel olarak, öğrenciler özellikle ekonomik bağlamda gündelik yaşama aileleri aracılığı ile katılmakta, gündelik yaşamı deneyimlemektedir. Öğrenci olan Ö2 de pandemi sürecinde gündelik yaşamındaki değişim ve zorlukları “salgın döneminde gündelik yaşam” başlıklı bölümde de ifade ettiği gibi “yemek yapmak, kaynaklara ulaşmak ve verimli çalışmak” gibi durumlar üzerinden değerlendirmiştir. Ekonomik durumun gündelik yaşamına yansımalarını ise ağırlıklı olarak değerlendirme merkezine almadığı görülmektedir.

Semt pazarlarında kuruyemiş satışı yapan bir esnaf olan E1, pandemi döneminden ekonomik olarak etkilendiği ve normal şartlarda yatırım gerçekleştirebildiğini pandemi sürecinde ise bunun olanaksız hale geldiğini belirtmiştir. Ayrıca, ödemelerde problem yaşadığını ve temel tüketim alışkanlıklarında bir daralmaya gitmek durumunda kaldığını da sözlerine eklemiştir. E1, tüketim alışkanlıklarındaki değişimi şu şekilde ifade etmektedir:

“Et değil de tavuk aldım. Bu da önünü görememekten kaynaklanıyor. Garantici olmaya çalıştık. Millet çok abur cubur yedik diyor. Ben zaten onun satıcısı olduğum için kendi malımdan yediklerimi tüketimden saymam ama biraz da benim bakış açımdan kaynaklı. Sonuç olarak, tüketimde daralma gerçekleşti.”

Otomotiv yan sanayide üretim işçisi olarak çalışan İ1, sendikalı bir işçi olduğunu, kısa çalışma ödeneğine ek olarak ikramiye, erzak gibi destekler aldığını ve bu şekilde maaşına yakın bir ücretin eline geçtiğini belirtmiştir. Öte yandan, tüketim alışkanlıklarındaki değişikliği şu

şekilde ifade etmektedir: “*Hayatımda ilk defa internetten alışveriş yaptım bu dönemde. Bir de sanırım ihtiyacım olmayan çok fazla şey tükettim.*”

Bu bölümde, Covid-19 pandemisi döneminde katılımcıların tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişikliklerin ne yönde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı gelir gruplarından katılımcıların birbirinden değişiklik gösteren tüketim pratikleri vurgulanmıştır. Düzenli geliri olmayan bir katılımcı, pandemi sürecinde tasarruf etmeyi ve tedbirli olmayı gündelik yaşamında merkeze aldığını ifade etmiştir.

Yeni dünyada kapitalizm bireylere sahte ihtiyaçlar yaratıp sunarak tüketim kültürü çatısı altında devamlılığını sağlamaktadır. İnternet ve sanal alışveriş ise bu duruma her geçen gün destek olmaktadır. Tüketim toplumunun karakteristik bir özelliği olarak tüketmek, tükettikleri yoluyla kendini ifade etmek gündelik yaşamı şekillendiren başat unsurlar haline gelmektedir.

Tüketim toplumunun temel dinamiklerinden biri olan internet dolayımı sanal alışverişin pandemi sürecinde arttığı katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından dile getirilmiştir. Yeni kabul edilebilecek bu tüketim pratiğinin yaygınlaşmasının bireyleri gündelik yaşamlarında ihtiyaçları olandan daha fazlasına yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

3.3. Salgın Dönemi Bütçesi

Covid-19 pandemisi dolayısıyla dünya genelinde uygulanan kısıtlamalar genel anlamda makro ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilerken bireylerin ekonomik koşulları da değişmeye başlamıştır. Ayrıca, pandemi süreci yeni çalışma modellerini devreye sokmuştur. Öte yandan, Türkiye’de çeşitli zorlayıcı sebeplerle çalışma saatlerinin azaltıldığı kısa çalışma uygulaması devreye sokularak bireyleri daha önce alışkın olmadıkları yeni bir çalışma pratiğine taşımıştır. Ek olarak, bazı ürünlere artan talepten ötürü fiyatlarında artış olduğu gözlemlenmiştir. Sıralanan tüm bu sebepler salgın döneminde bireysel bütçe planlamaları üzerinde de etkisini göstermiştir. Çalışmanın bu bölümünde, katılımcılara pandemi döneminde bütçe planlamalarını gerçekleştirirken zorlanıp zorlanmadıkları sorusu yöneltilmiştir.

Öğretmen olan Ö1, doktora öğrencisi olan Ö2 ve işçi olan İ1 bireysel düzeyde bütçelerini planlarken zorlanmadıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen olan Ö1, salgın döneminde bütçe planlamasına ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: “*Kendi adıma bütçemi planlarken zorlanmıyorum. Ancak bu süreçte yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler dolayısıyla yaşam şartlarının kötüleştiğini düşünüyorum. Salgının küresel anlamdaki ekonomik yıkıcılığından ülkemizin de etkilendiği ve alım gücünün düştüğü bir gerçek.*” Benzer şekilde, otomotiv yan sanayi üretim işçisi olan İ1 de Ö1 ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Kendi bütçe planlamasında

sorun yaşamadığını ancak pandemi sürecinden ekonomik bağlamda etkilenen çok fazla tanıdığı olduğunu belirtmiştir. İ1, “*daha önce de dediğim gibi benim ekonomik durumumda bir değişiklik olmadığı için aynı bütçe ve planla devam ettim. Bazen bütçe olarak sıkıntı yaşadım ama bunun pandemi ile alakası yoktu*” ifadelerini sözlerine eklemiştir. Esnaf olan E1, ticari anlamda sorun yaşadığını ama ailesine yansıtılmaya çalıştığını belirterek şu aktarımlarda bulunmuştur:

“Elbette sıkıntılar oldu ama aileye en az şekilde yansıtmaya çalıştık. Bazen yediğimizi kâr saydık bir şekilde dar da olsa eve bir şeyler götürmeye çalıştık. Evin bütçesini çocuklara da çok yansıtmadan aynen sürdürmeye devam ettik. Eksik olmadı mı oldu. Çocuklar bilgisayar istedi alamadım yani taksit yaptırarak kartım yok benim. Sevmem de. Nakit para da çıkamadım bu dönemde tabi.”

Akademisyen olan A1, pandemi dönemi başlarında tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve sanal alışverişe yönelmesinden ötürü bütçesini planlarken biraz zorlandığını ifade etse de ilerleyen dönemlerde daha iyi bütçe planlaması yaptığını ve bunu uygulamaya geçirdiğini belirtmiştir. Bu düşüncelerini şu aktarımlarla somut hale getirmiştir:

“Başlangıçta özellikle market alışveriş ve kişisel ihtiyaçlar konusunda ihtiyacımdan daha fazla ürün almama ve onları stoklamama neden olurken zamanla içinde bulunduğumuz durum ihtiyaçlarım doğrultusunda beni daha dikkatli bir tüketim pratiği içerisine soktu. Salgının tüketim alışkanlıklarımızı değiştirmeye başlamasıyla aylık harcama miktarımın planladığım bütçenin üzerine çıkması ve sürecin ilerlemesiyle bu duruma ilişkin farkındalık kazanmam harcamalarım konusunda daha dikkatli olmama ve iyi bir bütçe planlaması yaparak bütçemi eskisinden daha iyi yönetmeye kolaylık sağladı.”

Sonuç olarak, Covid-19 pandemisi dolayısıyla gerek dünya geneli gerekse Türkiye’de gerçekleştirilen uygulamalar kişilerin bireysel bütçe planlamaları üzerinde de etkisini göstermiştir. Düzenli geliri olmayan bir katılımcı bütçesini planlarken zorlandığını ifade etmiştir. Düzenli bir gelire sahip olan bir katılımcı ve kısa çalışma uygulamasından faydalanan bir katılımcı pandemi döneminde bütçe planlamalarını gerçekleştirirken zorlanmadıklarını söylemişlerdir. Düzenli bir geliri olmasına ve bu gelir pandemi sürecinde değişmemesine rağmen sanal alışverişe yönelmesinden ötürü bir katılımcı iyi bütçe planlaması yapıp sürece hâkim olana kadar zorlandığını belirtmiştir.

3.4. Ekonomi Politikaları ve Salgın

2020 yılının ilk aylarından itibaren dünya genelinde hızlı bir yayılım gösteren Covid-19 pandemisi kamu sağlığını ciddi biçimde tehdit etmektedir. Öte yandan, başlangıçta kamu sağlığını tehdit eden bir sınav olarak ortaya çıksa da salgın hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin siyasi ve ekonomi düzenlerini sarsmış, yaşam biçimleri üzerinde çeşitli değişikliklere sebep olmuştur.

Bireylerin yaşam biçimleri ve gündelik yaşam pratikleri üzerinde etkili olan en önemli unsurlardan biri ekonomidir. Covid-19 pandemisi de küresel düzeyde ekonomik ve sosyal bir kilitlenmeye sebep olmuştur.³ Çalışmanın bu bölümünde, salgın döneminde devletin yaptığı ekonomik yardımlar ve uyguladığı ekonomi politikaları üzerine katılımcıların görüşleri doğrultusunda çözümlenmeler yapılmıştır. Akademisyen olan A1, devletin yaptığı ekonomik yardımlar ve uyguladığı ekonomi politikaları üzerine görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Salgının ortaya çıkması ve yayılmaya başlamasıyla evlerde geçirilen zamanın artması ve zorunlu bir şekilde kısıtlamaların yaşanmaya başlaması, ülkemizde de bazı sektörlerin ekonomik anlamda da olumsuz etkilenmesini ve gerilemesini beraberinde getirdi. Her ülkenin sosyo-ekonomik dinamikleri çerçevesinde değerlendirilebilecek bu durum, ülkemizde de işsizliğin artması, çeşitli sektörlerin kısıtlılığı ve istihdam yetersizliği şeklinde ön plana çıktı. Dolayısıyla dünyada olduğu gibi ülkemizde de farklı sektörleri ve gelir kesimlerini çeşitli şekillerde ve derinden etkileyen salgın sürecinde ülkemizde de çeşitli ekonomi politikaları ve ekonomik yardımlar uygulanmaya başladı. Özellikle çeşitli sektörlerin gelir kayıplarını önlemek için sunulan devlet destekli krediler ve gelir kaybına ilişkin zararı en aza indirmek adına ortaya konulan sosyal yardım politikaları salgın sürecinin ekonomide yarattığı tahribatı azaltmaya katkı sağlasa da kimi zaman da uygulama yönünden eksiklikler barındırdığı da görülmektedir. Salgın döneminin yarattığı bu iş ve gelir kayıplarını telafi etmeye, çeşitli sektörlerde ve alanlarda istihdamı artırmaya ve çeşitli kamu hizmetlerine erişimi kolaylaştırmaya ve korumaya yönelik faaliyetlerin fazlalaştırılması gerektiğini düşünüyorum.”

Sosyal izolasyon ve gerek gönüllü gerekse zorunlu karantina dönemlerinde evde geçirilen zamanın artması hem bireyler hem de birçok sektör üzerinde etkili olmuştur. Bu sürecin evden çalışma, dijitalleşme, iletişim faaliyetlerinin uzaktan gerçekleşmesi gibi yeni eğilimleri ön plana çıkardığı görülmektedir. Öte yandan, yeni sürece ayak uyduramayan kesimleri dışarı bırakmasının sonucu olarak toplumsal gelir adaletsizliklerinin derinleşmesi ise güçlü bir ihtimal olarak düşünülmektedir.⁴ Öğretmen olan Ö1, kendi mesleği bağlamında bir değerlendirmede bulunarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Mesleğim bağlamında bir yorum getirmem gerekirse birçok ailenin evinde televizyon, tablet, akıllı telefon ya da internet bağlantısı bulunmadığından öğrenciler uzaktan gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetlerinden mahrum kalmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bu tür ailelerin tespit edilerek öğrencilerin imkanlarının iyileştirilmesi gerekirdi ancak şu an EBA üzerinden verdiğimiz canlı derslerde bile öğrencilere ücretsiz internet sağlanmamıştır. Öğrenciler kendi internet paketlerinden harcama yoluyla derslere katılmaktadır. Bu da katılım oranını düşürmekte ve eğitim- öğretim faaliyetlerinin aksamasına ya da gerekli verimin alınamamasına sebep olmaktadır. Bu doğrultuda, Millî Eğitim Bakanlığı ve internet sağlayıcılar arasında gerçekleştirilecek bir anlaşma süreçte yapılabilecek en iyi hamledir bana göre.”

³ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pandemi-sonrasi-dunya-ve-ekonominin-gelecegi/1898368> (Erişim Tarihi: 4 Ekim 2020).

⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pandemi-sonrasi-dunya-ve-ekonominin-gelecegi/1898368> (Erişim Tarihi: 4 Ekim 2020).

Öğrenci olan Ö2 de uygulanan ekonomi politikalarına ilişkin genel bir değerlendirmede bulunmuştur.

Uygulanan ekonomik yardım paketleri aslında tampon isteyen kanamaya yara bandı ile müdahale gibi bir şey oldu. Çalışan insanların özellikle de özel sektördeki insanların büyük bir çoğunluğu kısa çalışma uygulamasına geçirildi. Elbette devletin işten çıkartma yasağı koyması olumlu bir hareketti ama kısa çalışma uygulamasının ekonomik boyutunun sorunlu olduğunu düşünüyorum. Öte yandan, yapılan biner liralık yardımların düzensiz dağıtıldığını düşünüyorum. Bildiğim kadarıyla erzak yardımı da yapılmadı. Belki böyle bir yardım da devreye sokulabilirdi.

Semt pazarlarında kuruyemiş satışı yapan ve esnaf olan E1, bu konuda şu aktarımlarda bulunmuştur:

Esnaf kredileri bence mantıklı ve iyi oldu. Bir yerde can suyu oldu esnafa bakma ama bence halka yapılan yardımlar yeterlikten ziyade çok düzensiz yapıldı. Zengin olan da aldı fakir olan da aldı. Bence ekonomisi iyi olan insanlar almamalıydı. Örneğin, ben bir ara hiç çalışmadım bana dediler başvur o parayı al diye ihtiyacım olmadığı için başvurmadım. Daha zor durumda olan kiracı, çocuk okutan insanlara verilmeydi bence. Benim bir komşum var iki çocuğu okuyor, evi de kira o adama verilmeli bana değil. Yani demek istediğim devlet bunu tespit etmeli. Ayrıca, para bazen boşa harcanıyor, para yerine erzak yardımı yapılabilirdi. Bu dönemde erzak daha işe yarar.

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara salgın döneminde devletin yaptığı ekonomik yardımlar ve uyguladığı ekonomi politikaları üzerine düşüncelerinin ne yönde olduğu sorulmuştur. İki katılımcı mevcut politikalardan ve yardımlardan memnun olduklarını ifade etmiştir. Diğer katılımcılar salgın döneminin sebep olduğu iş ve gelir kayıplarının telafi edilmesi, istihdamın artırılması gerektiğini belirterek uzaktan gerçekleştirilen eğitim ve iletişim faaliyetleri ve dijitalleşme doğrultusunda internet servis sağlayıcılarıyla gerçekleştirilecek anlaşmaların önemine işaret etmiştir.

Küresel pandemi sürecinde toplumsal dayanışmanın artırılması ve dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi önemlidir. Ayrıca, uygulanan politikalar bağlamında toplumsal gelir adaletsizliklerinin derinleşmesinin önüne geçilmesi bu süreçte büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ

Covid-19 pandemisi başta kamu sağlığı olmak üzere ekonomik, toplumsal ve gündelik yaşamda birçok değişikliğin yaşanmasına sebep olmuştur. Pandemi süreciyle birlikte düzenli ve düzensiz gelire sahip olan katılımcıların ekonomik koşulları ve yaşam standartları birbirinden farklılık göstermiştir. Düzenli aylık gelire sahip olan kamu çalışanları ya da beyaz yakalılar aylık maaş anlamında bir kayıp yaşamazken, esnaf ya da işini kaybeden işçiler pandemi döneminden daha fazla etkilenmişlerdir.

Çalışmanın *ilk tematik kategorisinde*, katılımcılara salgın döneminde gündelik yaşam pratiklerinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı sorulmuştur. Ayrıca, bu değişikliklerin ne yönde olduğu değerlendirilmiştir. Katılımcıların hepsi salgın döneminde gündelik yaşam pratiklerinin birtakım değişikliklere uğradığını bildirmiştir. Genel anlamda gündelik yaşam pratiklerindeki değişiklikler, evde geçirilen zamanın artması, mesleki ve iletişim faaliyetleri, sosyal yaşam ve tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikler şeklinde kendini göstermiştir. Katılımcılar pandemi süreciyle birlikte gündelik yaşamlarındaki değişiklikleri olumlu ve olumsuz yönde olmak üzere iki temel kategoride değerlendirilmiştir. Çalışma faaliyetleri dışında kalan zamanın artması olumlu bir bakış açısı ortaya çıkarırken; ekonomi tabanlı değişiklikler genel olarak olumsuz bakış açısıyla yorumlanmıştır.

Çalışmanın *ikinci tematik kategorisinde* katılımcıların, salgın döneminde tüketim alışkanlıklarında gerçekleşen değişikliklerin ne yönde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmaya dâhil olan katılımcıların genelinin pandemi sürecinde tüketim alışkanlıklarında çeşitli değişiklikler olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, tüketim faaliyetlerindeki değişiklikler, sabit geliri olan ve olmayan katılımcılarda iki farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Sabit geliri olan katılımcılar, pandemi sürecinde tüketim faaliyetlerinin arttığını bildirmişlerdir. Bu değişiklik daha çok sanal alışverişe yönelim şeklindedir. Sabit geliri olmayan katılımcıların ise tüketim faaliyetlerinde bir değişiklik olmadığı ya da kısıtlamalar gerçekleştirdikleri belirlenmiştir.

Çalışmanın *üçüncü tematik kategorisi*, “tüketim alışkanlıkları ve salgın dönemi” başlıklı ikinci kategoriye tamamlar niteliktedir. Katılımcılara, “salgın döneminde bütçe planlamalarını gerçekleştirirken zorlanıp zorlanmadıkları” sorusu yöneltilmiştir. Düzenli geliri olan katılımcılar bütçe planlamalarında zorlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan, düzenli gelire sahip olmayan bir katılımcı bireysel bütçesini planlarken zorlandığını bildirmiştir.

Çalışmanın *son tematik kategorisi olan dördüncü bölüm* ise uygulanan ekonomi politikaları ve salgın üzerine şekillenmiştir. Katılımcılara, “salgın döneminde devletin yaptığı

ekonomik yardımlar ve uyguladığı ekonomi politikaları” üzerine düşünceleri sorulmuştur. Bu bölümde, araştırmaya katılan katılımcıların benzer yanıtlar verme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Katılımcılar, salgının sebep olduğu gelir kayıplarının telafi edilmesi, dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi, istihdamın artırılması gibi noktalara dikkat çekmişlerdir.

Genel olarak, pandemi süreciyle farklı meslek sahibi bireylerin ekonomik koşulları ve yaşam standartları farklı şekillerde etkilenmiştir. Bu dönemde gündelik yaşamda, tüketim alışkanlıklarında, mesleki pratiklerde, iletişim faaliyetlerinde dijitalleşme ve sosyalleşme bağlamında pek çok değişiklik yaşanmıştır. Yaşanan bu değişiklikler ekonomik koşullar ve yaşam standartları; farklı gelir gruplarına ve sosyo-kültürel yapıya sahip bireylerde olumlu ve olumsuz şekilde olmak üzere iki bakış açısıyla ortaya çıkmıştır. Bazı meslek grupları dijitalleşmenin sağladığı olanaklardan yararlanıp iletişim ve mesleki faaliyetlerine devam ederken, bu olanaklardan yararlanamayan gruplar ise dışarıda kalmıştır. Dolayısıyla, küresel pandemi sürecinde dezavantajlı grupların desteklenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca pandemi döneminde ekonomik koşullardaki değişkenlik ve belirsizlik, bireylerin yaşam standartlarına doğrudan etki etmiştir. Bu etkinin en aza indirgenmesi için dünya genelinde uygulanacak sosyal politikalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Akçalı, İ. S. (2006). Günlük Yaşamda Reklam ve Büyülenmiş Tüketiciler. S. İ. Akçalı, (Ed.), *Gündelik Hayat ve Medya* içinde (97-114). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Arklan, Ü. ve Akdağ, M. (2016). Gündelik Yaşamın Sosyal Medyası, Sosyal Medyanın Gündelik Yaşamı: İlişkisel ve Etkileşimsel Perspektiften Uygulamalı Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(16), 16-34.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*. (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayramıç, H. M. (2006). *Türkiye’de Gelir Dağılımı Sorunları ve Çözümleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Braun, V. and Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77- 101.
- Boylu, A. A. ve Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 137-150.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik. D. Demirbaş, V. Bozkurt, S. Yorğun, (Ed.), *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* içinde (115-137). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ceyhan, S. ve Peçe, A. M. (2020). Reel Faizlerin Gelir Adaletsizliği Üzerindeki Etkileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Bir Panel ARDL Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 35- 46.
- Duygun, A. (2020). Covid-19 Pandemisi Sırasında Tüketicilerin Yaşam Tarzlarının Değerlendirilmesi, *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 4(1), 232-247.

- Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkisinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211-236.
- Erol, I. S. (2020). Covid-19'un Emek Piyasası Üzerindeki Etkisini Azaltmaya Yönelik Uluslararası Çalışma Normlarına Dayalı Politikalar. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(2), 55-69.
- Fereday, J. M. ve Cochrane, E. (2006). Demonstrating Rigor Using Thematic Analysis: A Hybrid Approach of Inductive and Deductive Coding and Theme Development. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 1-11.
- Hacıoğlu, A. ve Sağlam, M. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışları ve E-Ticaretteki Değişimler. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 16-29.
- Kayabaşı, T. E. (2020). Covid-19'un Piyasalara ve Tüketici Davranışlarına Etkisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 15-25.
- Kılınç, C. E. (2021). Covid-19 Salgını ve İşsizlik Oranları İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (24), 922-945.
- Kocabaş, A. (2020). Eşitsizlik ve Covid-19. *Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu*. 394-414.
- Küçükkoğlu, S. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Küresel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye'de Bankacılık ve Finans Sektörüne Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291.
- Meçik, O. ve Aytun, U. (2020). Covid-19 Döneminde Eşitsizlikler: Çalışma İçerikleri ve Ücretler. *Genel-İş Emek Araştırma Dergisi*, 11(18), 1-27.
- Özer, M., Suna, E. H., Çelik, Z. ve Aşkar, P. (2020). Covid-19 Salgını Dolayısıyla Okulların Kapanmasının Eğitimde Eşitsizlikler Üzerine Etkisi. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 10(4), 217-246.
- Palinkas, A. L., Horwitz, M. S., Green, A. C., Wisdom, P. J., Duan, N. and Hoagwood, K. (2015). Purposeful Sampling for Qualitative Data Collection and Analysis in Mixed Method Implementation Research. *Adm Policy Man Health*, 42(5), 533-544.
- Turan, A. ve Çelikyay, H. C. (2020). Türkiye'de Kovid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25.
- Seyhan, N. ve Seyhan, B. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde AB Ülkelerindeki Yaşam Kalitesinin Çok Kriterli Karar Verme İle Değerlendirilmesi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 7(13), 158-180.
- Ulun, B. A. (2020). Covid-19 Salgının Küresel Düzeyde İncelenmesi: Ekonomik Etkiler ve Vergisel Önlemler. *Journal of Economics Business and Finance Research*, 2(2), 89-102.
- Ünay, S. (3 Temmuz 2020). Pandemi sonrası dünya ve ekonominin geleceği. *Anadolu Ajansı*. Erişim 4 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pandemi-sonrasi-dunya-ve-ekonominin-gelecegi/1898368>.
- Üzümcü, A. ve Korkat, M. (2014). Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 135-166.
- Yanıklar, C. (2010). Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(1), 25-32.
- Yar, F. (2015). *Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Ankara: Global Politika ve Strateji.
- Yıldırım, S. (2020). Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351.

ÖLÜM CEZASI HAKKINDA GÜNCEL BİR DEĞERLENDİRME

(A Current Review On The Death Penalty)

Emin HÜSEYİNOĞLU¹

Asiye Nurşen DAĞ²

Derleme Makale

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1096796

Makale Geliş Tarihi: 01.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 24.07.2022

ÖZET

Suç, ceza müeyyidesi bağlanmış fiiller olup suçlara yönelik olarak uygulanan en ağır yaptırım ölüm cezasıdır. Tarih boyunca yaygın olarak uygulanmış olan ölüm cezası konusundaki görüşler toplumların gelişimi ve ilerlemesi ile birlikte önemli bir değişim göstermiştir. Geçmişte birçok suç fiiline ölüm cezası yaptırım uygulanırken günümüzde başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede ölüm cezası yasalardan çıkartılmıştır. Ölüm cezası, yaşama hakkını ortadan kaldıran bir ceza olduğu için gerekliliği en çok tartışılan cezalardan birisidir. Ölüm cezasını savunanlar, bu cezanın caydırıcılığını ön plana çıkarırken karşıt görüşte olanlar ise öç almanın ikelliğine ve yaşamın kutsallığına vurgu yapmaktadır. Bu araştırmanın amacı ölüm cezasını güncel dinamiklerle birlikte ele alarak incelemektir. Toplumlardaki sosyo-ekonomik gelişmelerin temel insan haklarına olumlu yansımaları kadar ekonomik ve siyasi krizlerin de insan hakları üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alınarak güncel duruma ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Bir yandan Covid-19 salgını ile devletlerdeki otoriterleşme eğiliminin güçlenmesi diğer yandan Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgal girişimi son birkaç yıl içerisinde temel insan haklarını öncelikli konulardan birisi olmaktan çıkarmıştır. Pandemi dolayısıyla uygulanan zorunlu kısıtlamaların rutin hale gelmesi kadar küresel savaş tehdidinin artması, yöneten-yönetilen ilişkisini değişime uğratmaktadır. Bu değişimin suça ilişkin tanımları ve öngörülecek cezaların boyutlarını da değiştirmesi muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Yaşama Hakkı, Ölüm Cezası, Türkiye'de Ölüm Cezası

ABSTRACT

Crime is an act with a penal sanction, and the heaviest sanction applied for crimes is the death penalty. The views on the death penalty, which has been widely used throughout history, have changed significantly with the development and progress of societies. While the death penalty was imposed on many criminal acts in the past, today the death penalty has been removed from the laws in many countries, especially in European countries. The death penalty is one of the most controversial punishments, as it is a punishment that abolishes the right to life. Those who support the death penalty emphasize the deterrence of this punishment, while those who are against it emphasize the primitiveness of revenge and the sanctity of life. The aim of this research is to examine the death penalty by considering the current dynamics. An evaluation of the current situation has been made by taking into account the negative effects of economic and political crises on human rights, as well as the positive reflection of socio-economic developments in societies on basic human rights. On the one hand, the strengthening of the authoritarian tendency in the states with the COVID-19 Epidemic, on the other hand, Russia's invasion attempt against Ukraine has made basic human rights one of the priority issues in the last few years. The increase in the threat of global war, as well as the fact that the mandatory restrictions imposed due to the pandemic have become routine, change the relationship between the ruler and the ruled. This change is likely to change the definitions of crime and the dimensions of the penalties to be envisaged.

Keywords: Right to Life, Death Penalty, Death Penalty in Turkey

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCID: 0000-0002-4196-2295.

²Karabük Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-5646-6374.

GİRİŞ

Devletin yasa erki tarafından ceza olarak adlandırılan yaptırımlara bağlanmış olan insan eylemleri suç olarak tanımlanmaktadır (Arık, 1995: 4). Suç kabul edilen eylemlere karşı çeşitli cezalar öngörülmektedir (Akbulut, 2017: 12). Cezalar bir yandan yapılan bir eylemin karşılığı olarak kabul edilirken diğer yandan da gelecekte bu eylemleri gerçekleştirebilecek olanlara karşı bir uyarı olarak kabul edilmiştir (Hamzaoğlu, 2019: 200). Toplumların kültürleri, algıları, değer yargıları gibi çok çeşitli faktörlere göre cezalar değişebilmektedir. İdam olarak da bilinen ölüm cezası, bu cezaların en ağır olanıdır (Selçuk, 2015: 1019).

Müeyyideleri getiren otoritelerin dünya görüşünden de önemli ölçüde etkilenmiş olan cezaların ve ölüm cezasının geçmişteki uygulanma biçimleri çoğu zaman hukuk kavramının sınırlarını zorlar niteliktedir (Düzenli, 2020: 1193). Tarih boyunca içinde bulunulan dönemin ve kültürün de etkisi ile farklı şekillerde uygulanan bu cezanın yerini zaman içerisinde başka cezaların aldığı görülmektedir (Centel, 2001: 339). Ceza kavramı öz olarak suç işleyene acı ve ızdırap vermeye dayanmasına (Akbulut, 2017: 14) karşın ölüm cezası, insanın yaşama hakkını ortadan kaldıran infazı durumunda ise sonuçları düzeltilemeyecek olan bir ceza olarak bütün cezalardan ayrılmaktadır (Çiftçioğlu, 2012: 154).

Cesare Beccaria'nın 1764 yılında yayınladığı "Suçlar ve Cezalar" isimli eserinde ölüm cezasını genişçe ele alması ve devam eden dönemlerde yürütülen felsefi tartışmalar, ölüm cezasının zaman içerisinde birçok hukuk sisteminden çıkarılmasının önünü açmıştır (Çiftçioğlu, 2012: 155; Katırcıgil, 2017). Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramı'nı bir hareket noktası olarak alan Beccaria (Demirel, 1955: 156), insanların sosyal sözleşme ile özgürlüklerinin sadece bir kısmını devrettiğini, kendilerini öldürebilmesi için egemene bir devirde bulunmadıklarını ileri sürmektedir. Bunun yanında insanların kendi benzerlerini boğazlamalarının nasıl bir hak olabileceğini sormakta ve ilkel çağların vahşeti olarak gördüğü böyle bir cezalandırmayı kesin bir şekilde reddetmektedir (Beccaria, 2016: 135-136). Ayrıca hümanizma düşüncesinin gelişim göstermesi, insan hakları kavramının öneminin artması gibi gelişmeler de ceza müeyyidelerinin insancıl bir görünüm kazanmasında etkili olmuş ve ölüm cezasına yönelik eleştirilerin artmasını sağlamıştır (Rahimov, 2014a: 5-6; Saygılı, 2019: 540; Akbulut, 2017: 27).

Ölüm cezasının insan vicdanındaki adaleti ve bu adalete olan güveni tesis ettiğini, bu cezanın en caydırıcı ceza olduğunu (Gören, 2006: 69-70), ölüm cezasının yarattığı korku ve dehşetin gerekli olduğunu hatta bu cezanın tanrı tarafından konulmuş kadim bir ceza olduğunu

savunan görüşlere (Rahimov, 2014: 192) karşıt yöndeki argümanlar günümüzde önemli bir kabul görmüştür. İnsan yaşam hakkının çekirdeği olan insan onuru ile bağdaşan bir ceza olmadığı yönündeki görüşler bu kabulde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca tarihte çok sayıda örneği görülen hatalı kararlar da bu konuda etkili olmaktadır. Bunların yanında beklenen caydırıcılığın olmadığı, şiddet odaklı bir cezanın toplumu şiddete meyilli yapacağı şeklindeki tezler de bu konuda etkili olmuştur (Gören, 2006: 70). Bu hususta kanıta dayalı bir diğer önemli tez ise ölüm cezasının en çok uygulandığı ülkelerden birisi olan ABD’de suçluluk oranının birçok ülkeye göre çok daha yüksek olmasıdır (Cengiz, 2012: 30; Katırcıgil, 2017: 167).

Beccaria’nın ortaya attığı düşüncelerin etkisi olmak üzere çeşitli gelişmelerin bir sonucu olarak başta demokrasiye dayalı hukuk sistemleri inşa etmiş Avrupa ülkeleri olmak üzere çok sayıda ülkede ölüm cezası kaldırılmıştır (Çiftçioğlu, 2012: 154). Günümüz Avrupa’sında ölüm cezası, modern topluma yakışmayan bir olgu olarak görülürken devletin yaşama hakkı üzerinde kurmuş olduğu biyoiktidar tekeline ise çok fazla itiraz edilmemektedir³. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’in kararlarında bunu görmek mümkündür (Saygılı, 2019: 546). Bu ikili tutum, Avrupa devletlerinin hukuk toplumu görünümünü zedeleyen bir durum olmasına karşın günümüzde başta Türkiye olmak üzere birçok ülkede cezaların daha insani bir nitelik kazanmasında ve ölüm cezasının kaldırılmasında Avrupa’nın etkisi yadsınamaz.

Türklerde tarih boyunca ölüm cezası çeşitli şekillerde uygulanmıştır. 20. yüzyılda ise ölüm cezalarının önemli ölçüde “vatan” kavramı ile ilişkili olarak uygulandığı görülmektedir. Modern Türkiye’nin anayasa ve yasalarındaki ilgili ifadelerle bakıldığı zaman ölüm cezasının önemli ölçüde vatana ihanet ve devlete karşı işlenen suçlar bağlamında düzenlendiği çok açık bir şekilde görülmektedir (Kayatekin, 2020: 13).

Türkiye’de ölüm cezasının hukuk sisteminden çıkarılması genel olarak Avrupa Birliği üyelik sürecinin (Akbulut, 2017: 27-28) özel olarak ise terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan için yargının vermiş olduğu ölüm cezasının infazı (Ak, 2019: 78-79) ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine de Türkiye’de en son infazın gerçekleştirildiği 1984 yılından itibaren verilmiş olan ölüm cezalarına karşın herhangi bir infazın gerçekleştirilmediği görülmektedir (Bianet, 2002; Çalışkan, 2021; Kayatekin, 2020: 21). Bu durum Türkiye’nin

³Michel Foucault’un iktidar üzerine analizlerinin temel kavramlarından birisi olan biyoiktidar ile insan bedeninin iktidarın nesnesi haline getirildiği iktidar biçimini kastetmektedir. İktidar, bireyin yaşamı, alışkanlıkları, bedeni (özellikle kadın bedeni bu nesneleştirmede öne çıkmaktadır) ve bir bütün olarak yaşamı üzerinde söz sahibi olmaktadır (Bayır, 2020: 4-5). Biyoiktidar, iktidarın her yerde var olduğu, bireye kişisel alan bırakmadığı bir kontrol biçimini ifade etmekte olup öz olarak bireyin disiplini altında tutulmasına dayanmaktadır (Özdemir, 2020).

1990'lı yıllardan itibaren ölüm cezaları konusunda yeni bir yola girdiğine işaret etmektedir. Bu yıllarda gerek AB ile olan ilişkilerdeki gelişmelerin gerekse Yunanistan ile ilişkilerde 2000'li yıllara girerken bir yumuşamanın olması da etkili olmuştur (Akbulut, 2017: 28; Ak, 2019: 79).

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de 1990'lı yıllardan itibaren demokrasi ve insan hakları adına pozitif yönde önemli gelişmeler olmuş ve ölüm cezası uygulamadan kaldırılmış olmasına karşın son birkaç yıldır içeride ve dışarıda yaşanan gelişmelerin temel insan hakları ve ölüm cezası konusunda bir tutum değişikliğine yol açtığı söylenebilir. 2019 yılının Aralık ayında Çin'de ortaya çıkan Covid-19 Salgını, kısa sürede pandemiye dönüşmüş ve küresel ölçekte hükümetlerin bazı temel anayasal haklar da dâhil üzere çok sayıda bireysel ve toplumsal hakkı kısıtlama yoluna gittiği görülmüştür. Pandeminin önlenmesi için bir gereklilik olarak ortaya çıkan bu uygulamalar, iktidarların hareket alanını genişletirken pandeminin yol açtığı ekonomik krizin yarattığı sorunlara bağlı olarak hükümetlerin çözüm bulma gerekçesiyle otoriter davranma eğilimi olağanlaşmıştır. Bunun yanında 2022 yılının 24 Şubat'ın Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı saldırı ile küresel siyaset de gerilimli bir noktaya taşınmıştır. Bütün bu gelişmeler, son yıllarda en gelişmiş demokrasilerde bile görülmeye başlanan otoriterleşme eğilimini kalıcı bir hale getirmeye başlamıştır.

Tarih boyunca insanın yaşam hakkını ortadan kaldırmaya yönelik olarak verilen cezalara bakıldığı zaman dinsel ve siyasal katılıkların başrol oynadığı görülmektedir. Dolayısıyla "demokrasi-otoriterleşme-cezalandırma biçimleri" arasında örtük bir korelasyondan bahsetmek mümkündür. Türkiye'nin AB üyeliği bağlamında demokratikleşmeyi güçlendirmek için attığı adımlara bağlı olarak ölüm cezasını yasalarından tamamen çıkarmış olmasına karşın iç siyasetin çatışmacı bir nitelik kazanmasına yol açan 15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonra idam cezasının birçok kere telaffuz edilmesi de bu korelasyonun bir yansımasıdır.

ABD'de dahil olmak üzere dünyada belirgin bir otoriterleşme eğilimi vardır. Bunun yanında Çin, Rusya gibi otoriter rejimlerin problem çözme biçimlerine yönelik özentinin güçlendiğine dair birçok işaret vardır. Son yıllardaki gelişmeler, suçlara yönelik cezalandırma biçimlerinin değişip değişmeyeceğine ilişkin bir problem alanı yaratmaktadır. Güncel durum itibarıyla Covid-19'un yol açtığı otokratik eğilimler henüz tamamen ortadan kalmış olmadığı gibi Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı askeri hareket neticesinde bloklar arası gerilimli bir süreç başlamıştır. Geçmişteki Soğuk Savaş'ı andırır nitelikteki bu süreçte demokrasinin öncülüğünü yapan ülkelerin bile ölüm cezası konusundaki gelenekselleşmiş tavırlarını değiştirmeyeceğinin bir garantisi yoktur.

Bu araştırma, ölüm cezası kavramıyla birlikte bu cezanın tarihsel geçmişini, güncel durumunu ve ülkelerdeki otoriterleşme eğiliminin potansiyel tehlikelerini ele almak amacıyla hazırlanmıştır. İç siyasette ve uluslararası siyasette gerilimlerin artması, demokrasiyi tehlikeye atarken cezaların katılaşmasına yol açtığı için bugün itibarıyla dünyadaki ve Türkiye'deki eğilimleri gözden geçirmek ve olası tehlikelere dikkat çekmek önem taşımaktadır. Çalışma ana hatları ile betimleyici tarzda hazırlanmış olup literatürde yer alan bilimsel araştırmaların, ölüm cezası ile ilgili raporların ve bu alanlarda çalışmalar yapan uluslararası kuruluşların verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

1. Suç ve Ceza Kavramları

1.1. Suç Kavramı

Suç kavramı, yapısal olarak belirli unsurları taşıyan ve kanunlarda ceza ile yaptırıma bağlanmış olan davranışlardır. En basit ifadesiyle cezalandırılan eylemlerdir (Arık, 1995: 4). Suç, cezayı doğuran olayı ifade etmektedir. Teorik olarak suç kavramı geniş bir tartışma alanının konusu olup yasalar bakımından ise objektif nitelikli bazı unsurları içeren eylemlerdir (Özgenç, 2012: 19-20). Bunlar sırasıyla bir fiilin olması, bir netice olması, fiil ile netice arasında bir nedensellik ilişkisinin olması, bir failin ve bir mağdurun olması, suç sayılan eylemin bir konusunun olması ve bazı nitelikli hallerin mevcut olmasıdır (Özgenç, 2012: 19-20; Arık, 1995: 4).

Suç, basit tanımıyla cezayı doğuran olaydır. Ancak suç kavramı yasaların belirlemiş olduğu sınırların dışına taşan ve mahiyeti itibarıyla yasaların suç olarak tanımladığı olaylardan çok daha geniş bir anlama sahiptir. Suç kavramı, felsefi açıdan birçok değerlendirmeye tabi tutulmakta ve yasaların ceza ile ilişkilendirdiği sınırların ötesinde psikolojik, psişik ve biyolojik bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca toplumların yaşayış ve değerlerine göre suçun içeriği ve türleri değişkenlik göstermiştir (Rahimov, 2014: 23-26).

Suçlar, ilkel çağlarda tanrıya yönelik bir aşağılama sayıldığı için çoğu zaman acımasızca cezalandırılmıştır. Ölüm cezaları da aynı şekilde acımasızca yerine getirilmiştir (Selçuk, 2015: 1019). Benzer şekilde hırsızlık cezasına özellikle Orta çağ Avrupası'nda birçok defa ölüm cezası verilirken zamanla ölüm cezasının yerini başka cezalar almıştır (Centel, 2001: 339). Suç ve cezanın belirlenmesinde çoğu zaman hukuk biliminin sınırları zorlanmaktadır. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin ceza kanunları ile ilgili düzenlemeler hakkında çok sayıda iptal hükmü vermesini buna örnek göstermek mümkündür (Düzenli, 2020: 1193).

Suçlar gibi cezalar da hukuk alanının yanında siyaset, psikoloji, sosyoloji gibi birçok farklı disiplinin alanına girmekte, suçun tanımlanması konusunda sübjektiflik ceza konusunda da görülmektedir. Ayrıca Hegel'in ceza teorisi örneğinde görüldüğü gibi ceza teorileri, dönemin hâkim devlet teorileri ve ideolojileri ile benzerlik göstermekte ve suçların cezaları da bu durumdan nasibini fazlası ile almaktadır (Ünsalan, 2020: 704-705). Düzenli (2020: 1193)'nin dikkat çektiği bu husus, Rahimov (2014: 23-26)'un da dikkat çektiği konuyla ilgili olup suçun doğası ve tanımı konusunda toplumların nesnel olmadığını önemli bir kanıtı olarak görülebilir. Bu bakımdan suçun tanımı ve unsurlarından ziyade suçun öznelliği meselesi gözden uzak tutulmadan ölüm cezasının da bu bağlamda tartışılması gerekmektedir. Hatta bu hususun Beccaria'nın yasanın yorumlanması konusundaki görüşleri de dikkate alınarak teati edilmesi, problemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.2. Ceza Kavramı

Toplumsal düzenler belli kurallarla ayakta kalmaktadır. Bu nedenle toplumsal düzeni ayakta tutan kurallara uymamanın çeşitli yaptırımları vardır. Bu yaptırımlar ceza olarak adlandırılmaktadır ve ihlal edilen kurallara göre hafif cezalardan ölüm cezasına kadar çeşitlilik göstermektedir (Akbulut, 2017: 12). Ceza, hem fiili gerçekleştirenin filine bir karşılık iken hem aynı fiili gerçekleştirebilecek olanlara yönelik bir uyarı yaptırımıdır (Hamzaoğlu, 2019: 200).

Ceza kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla bir şeyin bedeli ve karşılığı demekken mastar olarak da en iyi veya kötü olan şeyin tam ve yeterli karşılığını vermek anlamına gelmektedir (Akbulut, 2017: 14). Yasalar bakımından ceza, suç işleyen kişilere devlet tarafından çektirilen elem ve ıstırap olup suç fiili ile ilgili olarak yapılan yargılamanın da somutlaşmış ifadesidir (Avcı, 2016: 640-642).

Ceza kavramı, zaman içerisinde toplumların yaşam biçimine göre farklı şekillerde ele alınmıştır. Sosyolojide ceza kavramı bir kişinin toplumda yarattığı tahribatın karşılığı olarak kabul edilmektedir. Ceza, suçun kolektif bilinçte yarattığı tepki olarak tanımlanırken cezanın şiddetini de suçun kolektif şuurda/bilinçte yarattığı tahrikin belirlediği dile getirilmektedir. Hukuk literatüründe ise ceza, topluma zarar veren fiillere karşı devletin en son çare olarak kanun yolu ile suç işleyeni bazı yoksunluklara tabi kılma müeyyidesidir. Bu müeyyide yargı yolu ile fiile göre belirlenir ve uygulanır (Akbulut, 2017: 14).

Suçların cezalandırılmasının arkasında yatan dört faktörün olduğu belirtilmektedir. Bunlar sırasıyla toplumun suçtan korunması, suçlunun ıslahı, potansiyel suçlular için caydırıcılık yaratmak ve intikam almaktır. Ancak suç ve ceza kavramları konusundaki

tartışmaların caydırıcılık kavramında yoğunlaştığı görülmektedir (Hamzaoğlu, 2019: 199-200). Cezanın amaçları ile ilgili olarak çok sayıda teori geliştirilmiştir. Bunlar kendi içinde mutlak, nispi ve karma teoriler olarak gruplandırılmaktadır (Centel, 2001)⁴. Ceza konusunda geliştirilmiş teorilerden faydacı ceza teorisi, cezalandırmayı bir amaç değil araç olarak görürken cezanın faydasına odaklanmaktadır. Kefaret teorisi ise cezayı bir araç değil amaç olarak görmekte ve suç işleyen suçun karşılığını ödemeli görüşünü savunmaktadır (Enis, 2019: 23-29). Kant'ın adalet teorisi, cezalandırmayı adaletin bir gereği olarak görürken (Tokgöz, 2020: 443), onarıcı adalet ise mağdurla birlikte suçlu ve toplumun bozulan durumunun geri eski haline getirilmesine odaklanmaktadır (Sherman ve Strang, 2014, Türkmen, 2017: 708). Ceza kavramı ile birlikte akla gelen ilk isimlerden olan Beccaria, cezaların biricik amacının suç işlemek isteyen başka insanları korkutarak caydırmak olduğuna vurgu yapmaktadır. Sosyal öğrenme teorisinin öncüsü Bandura ise insanların suç işlemek gibi cezalardan kaçınmayı da çevresindeki olaylara bakarak öğrendiğini savunmuştur (Hamzaoğlu, 2019: 199-200).

Cezaları düzenleyen hukuk dalı olarak ceza hukukunun suçlara uygun gördüğü cezaların zaman içerisinde değişime uğradığı ve geçmişte uygulanmış birçok ağır cezanın zaman içerisinde önemli ölçüde hafiflediği görülmektedir. Özellikle insancıl olmayan müeyyideler konusunda toplumların gelişmesine bağlı olarak birçok yeniliğin olduğu söylenebilir (Arık, 1995: 3). Ceza müeyyidelerinin insancıl nitelikte değişim göstermesi, önemli ölçüde toplumların düşünce tarzı ve kültürel yapılarındaki olumlu değişimle ilgilidir. Özellikle Aydınlanma Dönemi'nde başlayan bu değişimin sonucunda geçmişteki birçok insanlık dışı uygulamanın günümüzde uygulamadan kalkması bunun bir kanıtı olarak kabul edilebilir (Rahimov, 2014a: 5-6). İnsana bakış açısının değişmesi ve insan değerinin artırmasının bir sonucu olarak ölüm cezası ile ilgili düşünceler de değişmeye başlamış ve yaşam hakkını önceleyen bakış açısı ağırlık kazanmaya başlamıştır (Saygılı, 2019: 540; Akbulut, 2017: 27).

1.3. Ölüm Cezasının Tarihçesi

Ölüm cezasının tarihi oldukça eskilere dayanmasına karşın hukuksal niteliği ile ilgili olarak ilk yazılı kayıtların M.Ö. 2000'li yıllardaki Babil Kanunları'nda olduğu görülmektedir. Tarihsel gelişim sürecinde ölüm cezasının birçok toplumda oldukça yaygın olarak uygulanan bir ceza olduğu görülürken ölüm cezasının caydırıcılığı, adli hata içermesinin sonuçları, yaşama hakkının ihlali gibi konuların ciddi bir şekilde tartışılması Aydınlanma Dönemi ile başlamıştır (Çiftçioğlu, 2012: 154). Bu konuda öncü rolün Beccaria'ya ait olduğu görülmektedir.

⁴Cezanın amaçları konusunda geliştirilmiş teorilere yönelik kapsamlı bir değerlendirme için bakınız: Centel, 2001.

Beccaria'nın açtığı yoldaki gelişmeler sonucunda ölüm cezası oldukça tartışılan bir ceza halini almış ve zaman içerisinde birçok ülkede kaldırılmıştır (Çiftçioğlu, 2012: 155; Katırcıgil, 2017).

1.3.1. Ölüm Cezası Hakkında Beccaria'nın Düşünceleri

Beccaria'ya göre cezalar barbar olamaz ve bir yargıç önüne gelen suçlamayı bir kıyasa tabi tutarak, ya eylemi aklamalı ya da faili yükümlü kılmalıdır. Ancak bu yargılamada yasal yorumun yerine insan zihnine üşüşen karmakarışık kavramların yarattığı puslu ve belirsiz havanın, insan yaradılışının ve o anki ruh durumunun ve ruhsal taşkınlığın yargısal hükme etki etmeyeceğinin bir garantisi yoktur. Tarih böylesi durumların çok sayıda kurbanının olduğunu göstermektedir. Hatta aynı suça başka mahkemelerin başka cezalar uygun gördüğü sık görülen bir durumdur. Dolayısıyla cezalandırmada yorumlamanın aldaticılığına karşı kişilerin korunması önemli bir yargılama sorunudur (Beccaria, 2016: 32, 37-38). Beccaria burada açık bir şekilde insan doğasındaki kusurluluğa dikkat çekerken suçluya atfedilen kusurların farklı türlerinin yasayı uygulayanlarda da olabileceğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Beccaria'nın işaret ettiği bu tehlikenin potansiyel sonuçlarını daha baştan önlemek için cezalar ve cezalandırma biçimlerinin, insan doğasındaki kusurların adalete gölge düşürmesine izin vermeyecek şekilde tesis edilmesi gereklidir.

Beccaria cezaların amacını aşağıdaki cümlelerle ifade etmektedir (Beccaria, 2016: 69-70);

Ne duyarlı bir varlık olan insanı üzüp bunaltırmaktır ne de daha önce işlenmiş olan bir suç işlenmemişçesine yadsımak, yok saymaktır. [...]. O halde, cezaların amacı, suçlunun kendi yurttaşlarına karşı zarar vermelerini engellemekten ve başkalarının benzer eylemlerde bulunmalarını önlemekten başka bir şey değildir. Bu nedenlerle söz konusu cezaların oranları ve onların uygulanma yöntemleri öyle seçilmelidir ki, bunlar insanların ruhları, zihinleri üzerinde pek çok kalıcı, ama suçlunun bedeni üzerinde en az üzücü iz bırakacak biçimde olsunlar.

Bir ölçülülük gerektiğine dikkat çeken düşünür, cezaların insanın hassas ruhunda yaralar açacak türden olmasına karşı gelirken cezanın yapıcı bir işlevinin olması gerektiğini belirtmektedir. Centel (2001) de cezanın amaçlarını ve uygulanmasını ele alırken cezayı toplumun varlığı için bir zorunluluk olarak görmekte ancak sonuçlarının uygulanan kişi üzerindeki sakıncalı etkileri dolayısıyla cezaların ölçülü olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca cezaların suçluyu ıslah ettiği ve yeniden sosyalleştirdiği görüşünün bir varsayım olduğunu belirten Centel, cezanın tek başına özel bir önleme amacının olamayacağını, karma teorisinin ileri sürdüğü gibi kefarete, genel önleme ve özel önleme olduğunu dile getirmektedir.

İnsan onurunu merkezi bir kavram olarak felsefesine dâhil eden Beccaria, işkence başta olmak üzere insan onurunu çiğneyen her türlü eyleme karşı gelmektedir. Yargılama

süreçlerindeki işkenceye ise bir insan ya suçludur ya suçsuzdur, yasal hüküm oluşmadıkça cezaların en ağırlarından birisi olan işkence yapmaya kamusal gücün kötüye kullanılması diyerek net bir şekilde karşı çıkmaktadır. Cezalandırmanın suç işleyenlere özgü bir barbarlığa dönüşme tehlikesine sıklıkla değinen Beccaria, muğlaklaşmış suçların suçlusunun ortaya çıkarılması için kamu otoritesince ortaya konulan acımasızlıkları bir barbarlık olarak tanımlarken, “Zira, daha önce işlenmiş ve artık sonuçlarını giderme/onarma çaresi kalmamış bir suç/bir kötülüğü, siyasal bir toplum, bir devlet, olsa olsa cezadan kurtulma umuduyla benzer suçları işlemeye insanları özendirmemek gerektiği için cezalandırabilir.” demektedir (Beccaria, 2016: 86-87). O’nun bu ifadeleri, cezalandırmada yararlı bir amacın güdülmesi gerektiği fikrinde olduğunu göstermektedir. Kısacası bir cezalandırma fiili; suçun sonuçlarını gidermekten, onarmak ya da ortadan kaldırmaktan acizse gereksizdir. Böyle bir cezalandırmayı yönetimler ancak başkalarına ders olsun diye tercih etmektedirler.

Beccaria, cezalandırmanın belirli ilkelerinin olması gerektiği hususunda düşüncelerini açıklarken cezaların çabucak verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir suç ile cezası birbiri ile zamansal olarak ne kadar bitişikse insanların kafasında da o denli iz bırakacaktır. Böyle olduğu takdirde ceza ile suç arasındaki nedensellik de korunmuş olacaktır (Beccaria, 2016: 102). Beccaria’nın bu görüşünden hareketle suçun gerçekleşme tarihinden çok uzun zaman sonraları infazı gerçekleştirilen bazı cezaların işlevini yitirmiş olacağını söylemek mümkündür. Özellikle ölüm cezalarının hüküm verildikten yıllar sonra infaz edilmesi sık rastlanılan bir durumdur ve esasında hükmün infazı sırasında infazın yapıcı, inşa edici bir tarafı kalmamıştır.

Beccaria, ölüm cezası hakkındaki düşüncelerini açıklamaya başlarken “*Kendi benzerlerini öldürmeleri, boğazlamaları nasıl bir hak olabiliyor ki, insanlar bunu ellerinde tutabiliyorlar?*” ifadelerini kullanmaktadır (Beccaria, 2016: 135). Beccaria, ölüm cezası ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken öncelikle ilk bakışta insana doğru gibi gelen delilleri tek tek ele almış ve hepsini çürüterek ölüm cezasına karşı çıkmıştır. O’nun döneminde, ölüm cezası toplumun hissiyatına tercüman olan bir cezadır ancak o bundan ziyade ölüm cezasının iyi teşkilatlanmış bir devlette ne derece ilkel ve zalim durduğuna dikkat çekmiştir. O’na göre iyi teşkilatlanmış ve iyi yönetilen bir devlette ölüm cezası hakikaten faydalı ve adil bir ceza biçimi değildir (Demirel, 1955: 155-156).

Beccaria, eserinin birçok yerinde suçu ve insana yönelik yok edici eylemleri, sosyal sözleşmeye giden yolun başındaki ilkel doğa durumundaki vahşi insanın kendine hak gördüğü bir ilkelik olarak tasvir etmektedir. Dolayısıyla yasaların insan yaşamını sonlandırma yönündeki tutumunu bu ilkelliğin yasalara bürünmüş hali olarak gördüğünü söylemek

mümkündür. Zaten sık sık şiddete dayalı eylemleri, işkenceyi ve cezalandırma usullerini ilkel çağların barbar yönetimlerinin insanoğluna bir mirası olarak tarif etmektedir. Dolayısıyla Beccaria'nın ölüm cezası konusunda egemenlik hakkını elinde tutanları barbarlaşmakla itham ettiğini söylemek mümkündür.

Beccaria, ölüm cezasını ilkelliğe atıf yaparak açıklasa da O'na göre asıl önemli olan egemenliğin yaşama hakkını içermeyişi, egemenliğin böyle bir hakkının hiçbir şekilde olmayışıdır. Çünkü sosyal sözleşme ile ortaya çıkan (ussal ve yasal) egemenlik, öz olarak bireylerin özel özgürlüklerinin bir toplamıdır. Bu sözleşme ve egemenlik inşası sırasında hiç kimsenin bir başkasına kendisini öldürme hakkı vermesi akla uygun değildir. Sözleşmede böyle bir hak devri kesinlikle söz konusu değildir. Yaşama hakkı, bütün hakların ve değerlerin en yücesi, en büyüğüdür ve insan özgürlüğünün küçük bir özverisi ile inşa edilmiş olan egemenliğin içine sığdırılmaz, onun bir nesnesi haline getirilemez. Eğer ki bir başkasına ya da topluma birini öldürme hakkı tanınıyorsa kişinin kendisine de kendini öldürme hakkı verilmelidir. Kişinin kendi sahip olmadığı bir hakkı başkasına ya da topluma devretmesi de bu nedenle mümkün değildir (Beccaria, 2016: 135-136). Hobbes'un sosyal sözleşmesine göre inşa edilmiş bir toplumu esas alan Beccaria, devredilen hakların sınırlı olduğuna dikkat çekerken büyük saygı duymasına karşın Rousseau'nun sosyal sözleşmesinde yer alan cezalandırmayı kesin bir şekilde reddetmektedir (Demirel, 1955: 156).

1.3.2. Eski/Antik Çağlarda Ölüm Cezası

Ceza hukukunun ortaya çıktığı ilk dönemlerde birçok davranışın suç olarak görüldüğü ve bunlara çeşitli cezalar verildiği görülmektedir. Ölüm cezası bunlardan en ağırı olup suda boğmak, diri diri boğmak, kazanda kaynatmak, fırına atmak, yırtıcı hayvanlara parçalamak gibi birçok türünün olduğu görülmektedir (Arık, 1995: 9-10).

Mezopotamya uygarlıkları birçok alanda olduğu gibi suç ve ceza kavramlarına ilişkin ilk yazılı örneklerin görüldüğü uygarlıklardır. Başta Sümerler olmak üzere Babil, Akad ve diğer Mezopotamya kültürlerinde ölüm cezasının olduğu ve bu cezanın büyük ölçüde tanrı figürü ile ilişkili suçlara verildiği görülmektedir. Bunun yanında cinsel içerikli çeşitli suçlara da ölüm cezalarının verildiği görülmektedir. Mezopotamya kültürlerinden günümüze ulaşan en önemli hukuk kayıtlarından birisi olan Hammurabi Kanunları, cezayı devletin vereceğini belirtmekte ve birçok suç çeşidi sayarken tapınak ve krala ait bir şeyi çalmak, köle ve çocuk kaçırma, kız ve kadınların ırzına geçme suçlarının cezasının ölüm olduğunu yazmaktadır. Bu dönemde kısas uygulaması da başlamış olup ölüm cezasının infaz şekilleri olarak asma, ateşte yakma ya da

nehre atma, canlı gömme, çarmıha germe, kazığa oturtma öne çıkmaktadır. Babillilerden sonra gelen Akadlar da benzer cezaları uygulamış, Mezopotamya kültürlerinden etkilenmiş olan Hititlerde de çeşitli suçlara ölüm cezası verilmiştir. Bu kültürlerde kölelere verilen cezaların daha ağır olması ortak bir özellik olarak öne çıkmaktadır (Selçuk, 2015: 1028-1032; Maşalı, 2007: 34, 40-43).

Antik dönemlerin bir diğer önemli medeniyeti olan Mısırlılarda suçları ve cezaları belirleme yetkisi devlete ait olup sözden dönme, iftira, yalancı tanıklık gibi suçların cezası ölüm olup infaz şekilleri olarak boğma, ateşte yakma öne çıkmaktadır. İslam öncesi dönemde Araplarda adam öldürmenin cezası ölüm cezası olup kısas uygulanırdı. İran'da ise Zerdüştlük dini, hukuk kurallarının temeli olup dine ve devlete karşı işlenen suçlara cezası ölüm cezası verilirken bu cezalar taşlanarak öldürülme (recm), çarmıha germe şeklinde infaz edilmiştir (Selçuk, 2015: 1032-1033).

Kast sisteminin egemen olduğu Eski Hint kültürlerinde ölüm cezasının yaygın olduğu ve suçun üst tabakadan birine karşı işlenmesi halinde cezaların daha ağır olduğu görülmektedir. Ölüm cezasının uygulandığı suçlara bakıldığı zaman kasten birini öldürme, üst kasttan biriyle zinada bulunmak, devlete ve krala karşı gelmek suçları öne çıkmaktadır. Ölüm cezasının uygulanma şekli olarak fillere ezdirme, köpeklere parçalatma, kazığa çakma, boynu vurma, parçalama, suda boğma yöntemleri öne çıkmaktadır. Dünyanın en eski medeniyetlerinden birisi olan Çin'de cezalar diğer eski kültürlerden farklı olarak hiçbir zaman tanrı figürü ile ilişkili olmamıştır. Suçlar ve cezalar duruma göre kişisel ve kolektif esaslı düzenlenmiştir. Öldürme suçuna ölüm cezası verilirken diğer ağır suçlara çeşitli cezalar öngörülmüştür. Çin kültürünün etkili olduğu Japonlarda suçların ağır ve hafif suçlar olarak ikiye ayrıldığı özellikle imparatora yönelik suçların ölümle cezalandırıldığı görülmektedir (Selçuk, 2015: 1036-1038).

Roma Hukuku, birçok açıdan Yahudi Hukuku'ndan etkilenmiş olup bazı suç ve cezaların önemli benzerliğinin olduğu görülmektedir. Yahudilikte birinin bir kişiyi bağlayarak açlıktan ölmesine sebep olmasına ölüm cezası tatbik edilmemesine benzer şekilde Roma Hukuku'nda bir köleyi aç bırakarak ölümüne sebep olmak ölüm cezasına tabi değildir (Aydın, 2019: 45-46). Sınıflara dayalı bir yönetim ve toplum yapısı olan Roma'da birçok farklı suça ölüm cezasının verildiği görülmektedir. Roma'nın ilk yazılı hukuk belgelerinden birisi olan M.Ö. 451 tarihli On İki Tablet Kanunları'nda gece karanlığında sürüsünü başkasının tarlası üzerinde otlatan kişinin bile asılarak öldürüleceği yazmaktadır. Başka bir maddede ise ahır veya ağıl öbeğini yakana da diri diri yakılma cezasının verildiği görülmektedir. Aynı kanunun başka bir maddesinde ise bir başkasının ekinine büyü yapanın ölene kadar dövüleceği belirtilmektedir.

Tamamı tarımsal faaliyetlerle ilgili olan bu suçların yanında başka suçlara da ölüm cezası verildiği, suçların bazılarının collesium denilen eğlence yerlerinde dövüştürülen gladyatörlerle dövülmeye zorlandığı bilinmektedir. Bu ilk düzenlemelerden sonraki dönemlerde çıkarılan kanunlarda devlete karşı işlenen suçlar, bakire kalması gereken rahibelerin iffetsizlik etmesi gibi suçların da ölüm cezasıyla cezalandırıldığı görülmektedir (Karakoç, 2016: 508-513).

1.3.3. Dinler Açısından Ölüm Cezası

Yahudilikte sadece Yahudilere karşı işlenen suçlar cezalandırılmaktadır. Bu nedenle bir yabancıyı öldürmenin suç olmadığı Yahudi Hukuku'nda cezalandırma yetkisi devlete aittir. Yahudilik, insana özgü oç alma ve diyeti yasaklamış ancak ölenin yakınlarının suçluyu izleyerek öldürmesine izin verilmiştir. Bunun yanında Yahudilikte suç ve ceza kişisel olup suçlunun yakınlarına ceza yüklenmesi yasaklanmıştır (Selçuk, 2015: 1034-1035; Yaman, 2016: 347-348). İdam cezasının din kaynaklı hukuka göre uygulandığı ilk toplumlardan birisi olan Yahudilerde taşlama (recm), yakma, boyun vurma, boğma gibi yöntemlerin olduğu görülmektedir (Yiğitoğlu ve Göreğen, 2018: 834-836; Maşalı, 2007: 40-43).

Yahudiliğin dini kaynakları olan Tevrat ve Talmud'da çeşitli ayetlerde belirtilen günahlara ve suçlara karşı öldürme cezasının uygulandığı görülmektedir. Yahudi geleneğinde verilen ölüm cezalarına ilişkin suçlara bakıldığı zaman öldürme, zina, çocuklara yönelik bazı suçlar, ensest ilişkiler gibi suçların ön plana çıktığı görülmektedir. Birini öldürme suçunun dışındaki suçların önemli bir kısmı cinsellikle ilgili suçlar olup bu suçlara yönelik verilen ölüm cezalarının suçun türüne göre farklı yöntemlerle infaz edildiği görülmektedir. Ayrıca dinden çıkma, sahte peygamberlik, putperestlik gibi suçlara da ölüm cezalarının verildiği görülmektedir (Yetkin, 2015: 39-43; Maşalı, 2007: 40-43). Yahudi Hukuku'nda zina ile ilgili çok sayıda suçun düzenlendiği dikkat çekmektedir. Bu suçların şeref kavramı etrafında tesis edildiği ve cezasının da genellikle recmedilerek öldürülmek olduğu görülmektedir (Yaman, 2016: 350-351).

Hristiyanlık ile ölüm cezası kavramları yan yana anılınca ilk akla gelen kilisenin yargılama gücünü ele geçirerek kurduğu Engizisyon'un tarihte bıraktığı izlerdir (Yılmaz, 2017: 22). Kilise'nin öğretilerini korumakla görevli Engizisyon Mahkemeleri bu konuda en fazla cezayı verip infaz etmiş kurum olarak öne çıkmaktadır. Katolik Mezhebi açısından sapkın (heretik) görülen hemen herkesin ölümüne hükmeden Engizisyon eliyle Ortaçağ boyunca Avrupa'da binlerce insan öldürülmüştür. Özellikle cadılık suçlamasıyla çoğu da yakılarak öldürülenler bu konuda başı çekmektedir. Engizisyon'un bireysel suçlara verdiği cezaların

yanında Catharlar Tarikatı ve 1308 yılından itibaren Tapınak Şövalyeleri başta olmak üzere çeşitli mezheplerin bütün üyelerine yönelik olarak ölüm fermanı verdiği de görülmektedir (Demirkent, 2017; Aksan, 2013: 366). Cadılık suçlamasıyla yakılarak öldürülen insanların neredeyse tamamı şifacılık, şamanlık ve benzeri şeylerle uğraşan kadınlardır. “Cadı Avı” olarak bilinen bu tarihsel olgu, özünde kadınlara karşı kitlesel bir katliam olup tarih boyunca kadınlara yönelik şiddetin en görünür hale gelmiş uygulamalarından birisidir (Aksan, 2013: 366-367). Engizisyon Mahkemeleri tarafından 1480-1488 arasında 96.500 kişinin ölüm cezasına çarptırıldığı daha sonra 1808 tarihine kadar ateşte yakılan 40 bin civarındaki insanla birlikte bu rakamın toplamda 300 bine ulaştığı belirtilmektedir (Yılmaz, 2017: 22-23).

Son bin yıllık süreçte Türklerin örf, adet ve hukuk sistemine etki eden en önemli inanç sistemi İslam olduğu için İslam Hukuku’nun ölüm cezasına bakışına ayrıca değinmekte yarar vardır.

İslam Hukuku’nda suç kavramı Arapçadaki cerîme sözcüğü ile ifade edilmiş olup sözlük anlamı olarak kesmek, elde etmek/kazanmak anlamlarına gelmektedir. İslam kaynaklarında ise mala ve cana karşı işlenen fiilleri ifade etmektedir (Akalin, 2013: 51-52). Ceza kelimesi ise karşılık anlamına gelmektedir. Ancak bu karşılık sadece kötülüklerin ya da yasaklanmış olanların değil iyiliklerin de karşılığıdır. Dolayısıyla ceza kelimesi iyi ve kötü şeylerin karşılığı olmak üzere iki yönlüdür (Kılıçarslan, 2018: 317).

İslam Hukuku’nda suç ve cezaları tanımlayan ve müeyyideye bağlayan kurallar; ayetler, sünnet, icma ve kıyas hükümleri olmak üzere dört çeşittir. İslam Hukuku’nda suçlar 3 kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım suçlar kişi haklarına karşı işlenen birini öldürme, yaralama gibi suçlardır. İkinci kısım suçlar Allah’a karşı işlenen suçları oluştururken üçüncü kısım suçlar ise cezasının takdiri hakime bırakılmış suçlardır. Kişiye karşı işlenen suçlarda öldürme suçu ayrı bir yer tutmakta olup katlin beş çeşidi cerhin ise dört çeşidi vardır⁵. Katlin çeşitleri bilerek isteyerek, kasıt benzeriyle, hata ile hataya benzer fiil ile ve teşebbüs yoluyla katl şeklindedir. Cerh ise dört çeşit olup bunlar sırasıyla bilerek isteyerek cerh, hata ile cerh, hata hükmünde cerh ve teşebbüsen cerh şeklindedir (Akbulut, 2003: 167-168; Köroğlu, 2015: 215; Kılıçarslan, 2018: 318-319).

İslam Ceza Hukuku açısından fıkıhçılar suçlar gibi cezaları da üç kısımda incelemişlerdir. Bunlar had, kısas ve diyet ile ta‘zîr cezalarıdır (Köroğlu, 2015: 215; Akalin, 2013: 53). Ta‘zir cezaları uygulanması hakimnin takdirine bırakılmış cezalar olup had, kısas ve diyet cezalarının

⁵Bu sınıflama Hanefi Mezhebi’ne göre olup diğer mezheplerin yaklaşımları ile ilgili detaylara girilmemiştir.

dışında kalan cezalardır (Köroğlu, 2015, 2016; Yakut, 2006: 26). Tazir suçları, cezası hakim tarafından takdir edilen suçlar iken had ve kısas cezası gerektiren suçlarda cezayı seçme, ceza miktarını belirleme hakkı hakime bırakılmamıştır. Bu suçlar cezası önceden belirlenmiş suçlardır. Had cezasında af söz konusu değilken kısas cezasında ise hak sahibinin af hakkı vardır (Yakut, 2006: 26).

İslam Hukuku'nda ölüm cezası, kişi haklarına karşı işlenmiş suçların cezaları kapsamında ele alınmaktadır. Kişiye karşı işlenmiş suçların cezaları, hakkı ademiye (kişi hakları) niteliğinde olup kısas ve diyet olmak üzere iki ana çeşidi vardır. Kısas, işlenen suça aynıyla mukabele edilmesi iken diyet ise cezanın mal ile ödenmesi şeklindedir. İslam Hukuku'nda kısas konusu geniş kapsamlı bir konu olup fıkıhçıların bu konuda geniş açıklamalar yaptığı görülmektedir. Kısas, aynı şekilde ödeşme olup suçun niteliğine ve işleyenin kastına göre ödeşme şekilleri vardır. Kısasın uygulanabilme koşullarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Akbulut, 2003: 170-171):

- Fiilin bilerek ve isteyerek işlenmiş olması,
- Failin ergin ve mümeyyiz olması,
- Öldürülenin hayatının şeriat tarafından sürekli olarak korunmuş olması,
- Öldürenin fūrū', ölenin kölesi ya da fūrūnun kölesi olmaması gerekmektedir.

İslam Hukuku'nda ölüm cezasının ana dayanağı ayetler olup bu konuda nazil olmuş ayetler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Armağan, 2006: 97-98; Kılıçarslan, 2018: 320):

“Ey iman edenler, öldürülenler konusunda size kısas farz kılındı.” (Bakara Suresi, 178),

“Savaş (veya kısas icrası gibi) haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Haksız yere öldürülenlerin velisine, (hakkını alması için) yetki tanıdık. O da artık öldürmekte ileri gitmesin.” (İsra Suresi, 33),

“Tevratta onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşı ödeşme yazdık. Ama kim haktan vazgeçerse bu onun günahlarına keffaret olur.” (Maide Suresi, 45),

“Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesad çıkarmaktan dolayı olmayarak (haksız yere) öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu kurtarırsa bütün insanları diriltmiş gibi olur.” (Maide Suresi, 32),

Kur'an-ı Kerim'in yanında İslam peygamberi Hz. Muhammed'in de ümmetine emir ve yasaklarının olduğu görülmektedir ki Hadis-i Şeriflerde şöyle buyrulmuştur (Armağan, 2006: 98; Akalın, 2013: 68; Kılıçarslan, 2018: 320-321):

“Kim kasden öldürürse bunun hükmü kısastır.”

“Şu üç şey dışında hiçbir müminin kanı helal olmaz. Zina eden evli kişi, cana karşı can ve dinini bırakıp cemaatten ayrılan.”

İslam Hukuku'nun ana kaynakları olan ayetlere bakıldığında zaman zaman insan öldürme suçuna karşı kısas cezasının uygun görüldüğü açık bir şekilde anlaşılmaktadır (Akalın, 2013: 53). İslam'da insan canı kutsaldır ve Allah, açık bir şekilde ayetle insan canını muhterem kıldığını belirtmiştir. Haksız yere birini öldürmenin cezası kısas olarak tayin edilmiş ancak kısasta hak sahibinin ileri gitmemesi de emredilmiştir. Genel olarak zina, hırâbe (yol kesme), bağı (isyan), irtidat (dinden dönme) ve kasten adam öldürme suçları için Kitap veya Sünnette ölüm cezasının öngörüldüğü, veliyyü'l-emr tarafından ölüm cezası ile cezalandırılmasına karar verilen suçların ise ta'zîr niteliği taşıdığı görülmektedir. (Maşalı, 2011: 171)

İslam hukukunda ölüm cezası Arapça'da ukûbetü'l-katl / ukûbetü'l-i'dâm terkipleriyle ifade edilmesine karşın fıkıhta yer alışı genellikle ölüm cezasının infaz şekillerine verilen isimlerle olmuştur. Recm, salb veya kısas infaz usullerinin esas alındığı adlandırmalar olup infaz usullerinin esas alınmadığı adlandırmalarda ise katl yahut izhâku'r-rûh (canı bedenden ayırma) terimleri kullanılmıştır (Maşalı, 2007: 40-43).

İslam Hukuku açısından en tartışmalı konulardan birisi olan recm cezasının esasında İslam'ın ceza sistemi içerisinde olmadığı ancak sonradan bu uygulamanın İslam Hukuku'nun bir parçası haline getirildiği yönünde düşünceler vardır. Recm kelimesi Arapça r.c.m. kökünden türemiş ve çoğulu rücum olan bir kelimedir. Recm kelimesi “bir kimseyi öldürünceye kadar taşlama, taşa tutma, lanetleme, kovma, sövme, birinin namusuna iftira etme, kötü zanda bulunma” gibi anlamlara gelmektedir (Gökmenoğlu, 2003: 118; Karabulut, 2012: 91). Kelime anlamları farklı biçimlerde olan bu kelimenin fıkıhta ise “evli veya dul olan erkek veya kadının zina etmesi halinde mahkeme kararıyla umuma açık bir yerde ölünceye kadar taşlamak” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Gökmenoğlu, 2003: 118). Recm konusunda İslam mezhepleri arasında farklı görüşler olduğu ancak hakim görüşün recmi onaylar yönünde olduğu görülmektedir. Birçok hadis kitabında recmin İslam peygamberi tarafından onaylandığını belirten hadisler rivayet edilirken Maiz bin Malik gibi bazı kişilerin doğrudan Hz. Muhammed'in içtihadıyla recmedilerek infaz edildiği belirtilmektedir (Karabulut, 2012: 92-94).

İslam Hukuku uygulamalarında zina etrafında yapılan recm tartışmalarında Nisa Suresi'nde yer alan ayetlerin esas alındığı, cezaların da önemli ölçüde bekar erkek ve evli kadın üzerinden ihdas edildiği görülmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in lafzında bu tip ayrımlar net olmayıp zina edenlere bir biçimde eziyetin uygun görüldüğü, tövbe edenlerin ise affedilmesinin

gerektiği yer almaktadır. Bu nedenle recm konusundaki yaklaşım ve uygulamaları İslam'ın özüne aykırı kabul edenler de vardır. Çünkü ayette açıkça yer almayan bir ceza, rivayeti tartışmalı hadislere dayandırılarak İslam Hukuku'nun bir parçası haline getirilmekte, İslam'ın affediciliği, ayetle vurgu yapılan insanın değerliliği göz ardı edilmektedir (Gökmenoğlu, 2003: 120-125).

İslam Hukuku'nda birini öldürmenin bir diğer cezası ise diyettir. Diyet, kısas koşullarından birinin eksik olması ya da öldürülen kişinin yakınlarının kısastan vazgeçmesi durumunda uygulanan bir ceza türüdür. Diyet deve, gümüş veya altınla ödenir ve öldürmedeki kasta göre ödenecek diyetin miktarı azaltılır ya da artırılır. Diğer yandan kadının diyeti erkeğe uygulanan diyetin yarısı kadardır. Cezaların şahsiliği ilkesinin uygulanmadığı durumlarda ise âkile ve kasâme olarak adlandırılan ceza sistemleri devreye girmektedir (Akbulut, 2003: 173; Akalın, 2013: 53-54).

Ergin olmayan kişilerin vermiş oldukları zararların tazmini ve işlemiş oldukları suçların kapsamı Arap geleneğinde ve İslam Hukuku'nda ayrı bir meseledir. Akile olarak adlandırılan kavrama yüklenen tarihsel içerik kapsamında ele alınan bu durumda fail, tazminatla ve ceza ile yükümlü olan kişi yaşı küçük olan olmayıp onun nesebinin üst soylarıdır. Âkile sistemi, temelde bir yardımlaşma ve dayanışma sistemi olup ceza bakımından sorumluluğu olmayanların (deliler, çocuklar gibi) yol açtıkları zararların o kişinin kabilesi tarafından ortaklaşa karşılanması mantığına dayanmaktadır (Sağlam, 2011: 266-267).

İslam Hukuku'na dayanan Osmanlı Hukuk Sistemi'nde de ölüm cezasının çeşitli adlar altında yer aldığı görülmektedir. Cezalarla ilgili olarak yapılan tasniflere bakıldığında zaman had cezaları ile kıyas cezalarının yanında tazir cezalarının içerisinde de ölüm cezasına yer verildiği tespit edilmektedir. Gerek Kanuni Kanunnamesi gerekse başka yasal düzenlemeler içerisinde de ölüm cezasına yer verilmektedir (Avcı, 2016: 647-652, Maşalı, 2002: 148-161).

Osmanlı Hukuk Sistemi'nde devlet yönetimi ile ilgili olarak uygulanan bir ölüm cezası daha vardır. O da padişahlık iddiasıyla ayaklanmış olan şehzadelerin devlete başkaldırma, vatana ihanet anlamlarına gelen suçu işlemiş sayılarak ölümle cezalandırılmalarıdır. Hatta Fatih Sultan Mehmet ile başlayan kardeş katli geleneğinin de bu kapsamda bir uygulama olduğu belirtilmektedir (Uğurlu ve Yılmaz, 2011: 965). Padişahların şer'i hukuk konusunu kadılara bırakırken örfi hukuku gerektiğinde uyguladıkları ve devletin bekası için tehdit olarak gördükleri bu durumu ölüm cezası kapsamına alarak bizzat uyguladıkları görülmektedir (İbrahim, 2021: 125). Ancak Tanzimat ile başlayan Batılılaşma sürecinde Osmanlı Hukuk

Sistemi'nde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak Tanzimat Dönemi'nden itibaren mahkemelerce ölüm cezası verilmiş olmasına karşın infazın uygulanmadığı, Nizamiye Mahkemeleri'ndeki kararın temyizi için Şeriat Mahkemesi'nin de bunu onaylamasının zorunlu olduğu belirtilmektedir. 1858 tarihli Ceza Kanunu ile Osmanlı ceza hukukunda düalist bir yapı ortaya çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak hem bir temyiz problemi hem görev karmaşası ortaya çıkmış ve verilen kararlar uygulanamamıştır. Osmanlı'nın son dönemindeki uygulamanın bu ikili yapı nedeniyle uzun bir süre problemlili olduğunu söylemek mümkündür (Kılınç, 2011).

1.3.4. Eski Türklerde Ölüm Cezası

Eski Türklerde suç kavramı için yazık, yazuk gibi ifadelerin ceza kavramı içinse kıyın, kın, kıyuk gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk isimli eserinde kıstur, kızgur, kızgut, kızıl gibi ceza adlarından bahsedildiği tespit edilmektedir (Arık, 1995: 5-6).

Eski Türklerde hangi suçlara hangi cezaların uygulandığına dair teferruatlı kaynakların olmadığı ancak Türkler hakkında Çinliler, Araplar ve çeşitli bilginlerin tuttuğu kayıtlara göre suçlarda devlete karşı, kişilere karşı, mala karşı işlenen suçlar gibi ayrımlar yapılmış, cezalar da suçun türüne göre uygulanmıştır. Ölüm cezasının da yaygın olarak uygulanan cezalar arasında olduğu görülürken bu cezanın cana karşı işlenen suçların yanında devlete karşı ve ırz-namusa karşı işlenen suçların birçoğunda çeşitli şekillerde uygulandığı görülmektedir (Arık, 1995).

2. Ölüm Cezası: Tanımı, Tarihi ve Günümüzdeki Durum

Ölüm cezası, yaşama hakkının devlet eliyle sonlandırılması olduğu için öncelikle yaşama hakkının tanımlanması gerekmektedir. Yaşama hakkıyla birlikte ölüm cezasının tanımlanması, ölüm cezasının tarih boyunca uygulanma şekilleri, günümüzde dünyadaki ve Türkiye'deki durumun ana hatları ile ortaya konulması önemlidir.

2.1. Ölüm Cezasının Tanımı

Yaşama hakkı, insanın fiziki ve biyolojik varlığını eksiksiz olarak sürdürebilmesi için gerekli olan sağlık ve bütünlük içinde doğması, moral-kültürel olarak gelişimini eksiksiz bir şekilde sürdürebilmesi ve hukuksal bir süje olarak da insan varlığının doğal nedenler dışında yok edilmemesini ifade etmektedir (Çiftçioğlu, 2012: 139-140). Yaşama hakkı, her insanın varlığa gelişiyile birlikte varlığının en önemli parçası olarak en doğal ve vazgeçilmez hakkıdır. Yaşama hakkı, kişi olmakla ilgili bir hak olup bunun ne zaman başladığı ile ilgili farklı görüşler

olsa da üzerinde mutabık kalınan temel husus, bu hakkın ihlal edilemeyeceğidir. Gerek Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gerekse Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer evrensel nitelikli sözleşmeler yaşama hakkını en temel hak olarak tanımakta ve koruma altına almaktadır (Doğru, 2018: 2-8; Gören, 2006: 68-69).

Yaşama hakkı uluslararası belgelerle koruma altına alınmış olmasına karşın bu belgelerde açıkça tanımlanmış bir hak değildir. Yaşama hakkı, özü itibarıyla Doğal Hukuk ekolünün tanıdığı ancak Pozitif Hukuk uygulamalarının koruma altına aldığı bir haktır. Yaşama hakkının tanınması ve koruma altına alınması uzun bir tarihsel süreçte birçok deneyimin bir sonucudur. İnsanın sırf insan olması itibarıyla bu hakka sahip olduğuna ilişkin düşüncenin ortaya çıkışı ancak 1600'lü yıllarda olmuş ve birçok düşünür ve filozofun bu konudaki çabalarıyla hukuk sistemlerinde yerini bulmuştur (Çiftçioğlu, 2012: 139). Özellikle Sosyal Sözleşme Teorisi ile din devletinin yerine insan iradesine dayalı devlet ve hukuk sistemini öneren Hobbes, Locke, Rousseau gibi düşünürlerin bu konuda önemli bir rolü olmuştur. Ayrıca Aydınlanma Dönemi'nde Doğal Hukuk anlayışının yeniden öne çıkmasını sağlayan Hugo Grotius'un bu konuda ayrı bir yerinin olduğunu da belirtmek gerekmektedir (Küçüktaşdemir, 2014: 60-61).

Ölüm cezası, işlenen suç nedeniyle devletin suçluyu öldürmeye karar vermesi olup ölüm cezasının infazı ise ölüm cezasını gerektiren suç dolayısıyla failin yaşamına devlet eliyle son verilmesidir. Ölüm cezası, hukuki olarak kasten adam öldürme yasağının tek istisnasını oluşturmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf ülkeler hukuk sistemlerinde ölüm cezası kaldırılmış olup Türkiye de bu ülkelerden birisidir (Doğru, 2018: 70).

Avrupa ülkelerinde ölüm cezasının kaldırılması bir anda gerçekleşmemiş olup önce 6. Protokol (1985) ile "barış zamanında işlenen suçlar bakımından" daha sonra ise 13. Protokol (2003) ile tümüyle kaldırılmıştır (Doğru, 2018: 70). Barış zamanında işlenen suçlar bakımından ifadesi, barışın bozulduğu yani savaş ve benzeri hallerde ölüm cezasının ülke hukukları tarafından uygulanacağı anlamına gelmektedir. Fakat daha sonra 13. Protokol ile bu istisnanın da kaldırılarak ölüm cezasının sözleşmeye taraf ülkeler için tümüyle yasaklandığı görülmektedir.

Ölüm cezası, birçok ülkede kaldırılmış ya da uzun zamandır uygulanmıyor olsa da Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerde ölüm cezasının tamamen ortadan kalkması 13. Protokol ile olmuştur. 7 Mayıs 2018 tarihi itibarıyla Konsey üyesi 47 üye ülkeden 46'sı 6. Protokol'ü onaylamış ve bu ülkelerde yürürlüğe girmiştir. Rusya, 6. Protokol'ü imzalamış olmasına karşın henüz onaylamamıştır. Ölüm cezasını tamamen yasaklayan 13. Protokol'ü ise 47 üye ülkeden

44'ü onaylamış, Ermenistan imzaladığı halde henüz onaylamamış, Azerbaycan ve Rusya ise henüz imzalamamıştır. Dolayısıyla Rusya ve Ermenistan'da barış dışı koşullarda ölüm cezası henüz yürürlükte olan bir cezadır (Doğru, 2018: 70).

Ölüm cezasının infazı Batı Avrupa ülkelerinde daha önceleri kaldırılmış olup Rusya, Ukrayna gibi ülkelerde 1990'lı yıllarda infazların olduğu görülmektedir. En son infazların Türkiye'de 25 Ekim 1984'te, Ukrayna'da 1997'de ve Rusya'da 1996'da olduğu bu tarihlerden sonra ölüm cezası infazının olmadığı görülmektedir. Öte yandan Türkiye ölüm cezasını ve ölüm cezasının infazını 2004 yılında yasalardan çıkarmıştır. Ölüm cezası, 2004 yılında 5170 sayılı kanun ile Anayasa'dan, 5218 sayılı kanun ile de ceza kanunlarından tamamen çıkarılmıştır (Doğru, 2018: 70-71).

2.2. Dünyada Ölüm Cezası ile İlgili Mevcut Durum

Uluslararası Af Örgütü (International Amnesty)'ne göre 2018 yılında 690, 2019 yılında ise 657 ölüm cezası infazı gerçekleştirilmiştir. Son 10 yıllık süreç dikkate alındığında son birkaç yıl içerisinde bir düşme gözlenmektedir. Ancak Çin'deki infazların sayısı tam olarak bilinmemekte ve bu istatistiklere dahil edilmemektedir. Öte yandan Mısır, Japonya, Singapur'da infaz sayısı önemli ölçüde azalırken (bu ülkelerdeki toplam infaz sayısı 2018'den 2019'a 71'den 39'a düşmüştür) Irak, Suudi Arabistan, Güney Sudan ve Yemen'de ise infaz sayıları önemli ölçüde artmıştır. İran, Irak ve Suudi Arabistan'daki infazlar, 2019'daki kayıtlı infazların tek başına %81'den fazlasını oluşturmaktadır. Bu artışların çok önemli bir kısmı ise bu ülkelerdeki mezhepsel farklılığı olan muhaliflere yönelik infazlardan kaynaklanmaktadır (International Amnesty, 2020: 8). Bu bilgi ve istatistikler, siyasal istikrarın olmadığı ülkelere ölüm cezasının daha yaygın olduğunu göstermektedir. Verilen cezaların ve uygulanan infazların da neredeyse tamamı muhalif karakterdeki mahkumlara yöneliktir. Özellikle Irak'taki artışların % 90'dan fazlası bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Modern demokrasiler içerisinde ölüm cezasının en fazla uygulandığı ülkelere birisi olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'inde durum biraz farklıdır. Çünkü federal hükümetle eyalet mahkemelerinin idam cezası konusundaki tutumları farklılık göstermektedir. Federal Hükümet, 1972 yılındaki Furman v. Georgia Kararı'ndan 1976 yılındaki Gregg-Georgia Kararı'na kadar ölüm cezasının sınırlı koşullar altında anayasaya uygun olduğuna karar vermiştir. 1976 yılından 30 Kasım 2020'ye kadar Federal Hükümet 8'i 2020 yılında olmak üzere toplamda 11 ölüm cezasını infaz etmiştir. Bunun yanında ABD ordu yargısında ölüm cezası bir seçenek olarak mevcut olmasına karşın 1961 yılından günümüze kadar hiçbir infaz

gerçekleştirilmemiştir. Fakat eyaletler bazında ele alındığında durum daha farklı ve karmaşıktır. Eyaletlerde 1976'daki Gregg-Georgia Kararı'ndan 30 Kasım 2020'ye kadar 1.516 kişi infaz edilmiştir. Bunun yanında 29 eyalette toplamda 2500'den fazla ölüm cezası mahkumu hapishanelerde ölüm hücresinde yaşamaktadır (Congressional Research Service, 2020: 1).

ABD'de her eyaletin kendi anayasası ve bağımsız mahkemesi olduğu için ölüm cezası verme yetkisi de eyalet mahkemelerindedir. Bu nedenle birçok eyalette ölüm cezası yasalardan çıkarılmış olmasına karşın henüz 31 eyalette ölüm cezasının verildiği ve infaz edildiği görülmektedir. Ancak son yıllardaki eğilim, eyalet mahkemelerinin bu cezayı uygulamaktan kaçınma yönünde olup eyalet valilerinin de ölüm cezası mahkumlarının cezalarını müebbet hapse çevirme yönünde hareket ettiği görülmektedir. ABD'de 2020 yılında sadece 7 eyalette 14 mahkumun ölüm cezasına çarptırıldığı, bu sayının 1972'deki Furman v. Georgia Kararı'ndan günümüze kadar geçen sürede verilen en az sayıdaki ölüm cezası hükmü olduğu görülmektedir. Bunun yanında ölüm cezalarının uygulandığı 19 eyalette ise 2020 yılında 91 mahkumun ölüm cezası infaz edilmeyerek çeşitli yollarla ölüm cezası kapsamından çıkarılmıştır (Snell, 2021: 2).

Beccaria'nın cezaların barbarlığa varan doğasına ilişkin eleştirilerini günümüzde ABD'deki ölüm cezası uygulamaları ile ilgili tartışmalarda görmek mümkündür. Kaliforniya Yüksek Mahkemesi bu konuda 1972'de yaptığı bir içtihadta, ölüm cezasının zalim ve olağandışı ceza yasağını ihlal ettiğini belirtmiştir. Aynı yılın Haziran ayında ise Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi, Furman v. Georgia davasında⁶ ölüm cezasının zalim ve olağandışı ceza yasağını ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu konuda Yargıç Potter'ın "ölüm cezası, yıldırım çarpmasının zalim ve olağandışı oluşu gibi zalim ve olağandışıdır" mealindeki açıklaması da dikkat çekicidir (McComb, 2021: 5).

Ölüm cezaları, hükmün uygulanması bakımından günümüzde en önemli sorunların yaşandığı cezalardan birisidir. ABD'de en fazla ölüm cezası hükmünün verildiği eyaletlerden birisi olan California'da ölüm cezalarının işlevsiz yönetimi, tahammül edilemez boyutlara ulaşan bir keyfiliğe yol açmış durumdadır. Bunun yanında sistemik gecikmeler görülmekte ve ölüm cezalarının verilme sürecinde rasyonaliteden uzaklaşmaktadır (McComb, 2021: 61-62).

⁶Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin 5'e 4 çoğunlukla aldığı bir ölüm cezası kararı olup, ABD'deki tüm ölüm cezalarını geçersiz kılan bir karar niteliğindedir. İnfazı beklenen kararlar için de genel bir moratoryum durumu yaratmış ancak 1976 yılında Gregg v. Georgia davasındaki kararlar ölüm cezaları yeniden uygulanmaya başlamıştır.

Beccaria'nın cezalandırmada yorumlamanın aldatıcılığına karşı kişilerin korunması önemli bir yargılama sorunudur (Beccaria, 2016: 37-38) derken kastettiği tehlike tam olarak budur.

Hukuk sistemlerine ilişkin yapının ve olası kusurların ölüm cezası ile ilgili nelere yol açabileceği konusunda Uluslararası Af Örgütü'nün 2019 yılındaki bazı örnek kararlarla ilgili aşağıdaki derlemesi önemli bir ipucu niteliğindedir (Amnesty International, 2020: 12-13);

- ✓ İran'da en az 13 kamuya açık infaz,
- ✓ İran'da 4, Suudi Arabistan'da 1 ve Güney Sudan'da 1 olmak üzere en az 6 kişi 18 yaşından küçükken işlenen suçlardan dolayı idam edilmiştir;
- ✓ Japonya, Maldivler, Pakistan ve ABD dahil olmak üzere birçok ülkede zihinsel özürlü veya zihinsel engelli kişiler ölüm cezasına çarptırılmıştır,
- ✓ Bahreyn, Bangladeş, Çin, Mısır, İran, Irak, Malezya, Pakistan, Suudi Arabistan, Singapur, Vietnam ve Yemen dahil olmak üzere birçok ülkede uluslararası adil yargılanma standartlarını karşılamayan yargılamalar sonrasında ölüm cezaları verilmiştir,
- ✓ Bahreyn, Mısır, İran ve Suudi Arabistan'da işkence veya diğer kötü muamele yoluyla alınmış olabilecek “itiraflar” insanları mahkum etmek ve ölüme mahkum etmek için kullanılmıştır,
- ✓ Bangladeş ve Lübnan'da sanık hazır bulunmadan (gıyaben) ölüm cezaları verilmiştir.
- ✓ Mısır ve Pakistan'da askeri mahkemeler sivilleri ölüme mahkum etmiştir.
- ✓ Bazı ülkelerde ölüm cezası, kasten öldürme içermeyen ve dolayısıyla uluslararası hukukta “en ciddi suçlar” eşliğini karşılamayan suçlar için kullanılmıştır.
- ✓ Uyuşturucuyla ilgili suçlar: Çin (+), İran (30), Suudi Arabistan (84) ve Singapur (2) olmak üzere 4 ülkede en az 118 infazın gerçekleştirilmiştir.
- ✓ Çin'de yolsuzluk gibi ekonomik suçlar, Pakistan'da küfür ve peygambere hakaret suçları için Mısır, İran ve Suudi Arabistan'da tecavüz için idam cezaları verilmiştir.
- ✓ Pakistan, Suudi Arabistan'da farklı şekillerde “ihamet”, “ulusal güvenliğe karşı eylemler”, yabancı bir oluşumla “iş birliği”, “casusluk”, “liderin politikalarını sorgulama”, “isyan hareketine ve terörizme” katılma, “hükümete karşı silahlı isyan” ve diğer “devlete karşı suçlar” can kaybına yol açsın açmasının ölüm cezası ile cezalandırılmıştır.

Uluslararası Af Örgütü'nün (Amnesty International) tuttuğu kayıtlara göre 2020 yılı sonu itibarıyla 108 ülke⁷ tamamen ölüm cezasını kaldırmış olmasına karşın aynı yıl içinde toplam 483 kişinin çoğunluğu Çin ve İran'da olmak üzere ölüm cezası infaz edilmiş durumdadır. Bunun yanında özellikle Çin'in infaz rakamlarını beyan etmediği ve bu nedenle ölüm cezası infazlarının bilinen sayının çok daha üzerinde olduğu belirtilmektedir. Günümüzde ölüm cezasının infazı sırasında kafa kesme, asma, elektrikle infaz, iğne ile infaz ve ateş ederek infaz

⁷Cornell Law School'un yayınladığı listeye göre 109 ülke (Cornell Law School, 2021). Malawi, Benin, Kongo-Brazzaville'nin henüz mevzuat düzenleme aşamasında olması bu konudaki rakamların uyumsuzluğunun kaynağı olabilir.

etme yöntemlerinin en çok kullanılan yöntemler olduğu görülmektedir (Amnesty International, 2021).

Dünya genelinde gerçekleştirilen infazların ülkelere göre dağılımına bakıldığı zaman despotik yönetimlerle iç savaşların olduğu ülkelerin öne çıktığı görülmektedir. Ancak modern dünyanın en önemli parçalarından birisi olan Japonya'nın da 21 Aralık 2021'de üç idam mahkumunu infaz ederek bu ülkeler arasına dahil olduğu görülmektedir. Uluslararası Af Örgütü'nün mevcut ölüm cezaları için moratoryum istediği ve ölüm cezasının Japonya yasalarından tamamen çıkarılmasını istediği bir zamanda hükümetin uluslararası çevrelerden gizlice infazları gerçekleştirmesi tepki çekmiştir (Amnesty International, 2021).

Uluslararası Af Örgütü'nün tespitlerine göre 2020 yılı sonu itibarıyla dünya genelinde toplam 28.567 kişi ölüm cezasına çarptırılmış durumdadır (Amnesty International, 2021). Dünya genelindeki infazların %80'den fazlası 4 ülkede gerçekleşmektedir. Çin, İran, Suudi Arabistan, Irak, Pakistan gibi ülkeler infazların en sık yaşandığı ülkeler olarak dikkat çekmektedir (Alan, 2020).

Günümüzde ölüm cezasının ülkelerin yönetim biçimi ile yakın bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ölüm cezasını yasalarından tamamen çıkarmış ülkelerin hemen hepsi ABD, Japonya gibi istisnalar bir kenarda bırakılırsa demokrasisi gelişmiş ülkelerdir. Buna karşın ölüm cezasını uygulayan ülkelerin hemen hepsi ya iç savaşların yaşandığı ya da otoriterliğin hakim olduğu ülkelerdir. Ölüm cezasını yasalarından çıkarmış olmasına karşın Brezilya, Arjantin ve Gambiya'nın daha önce kaldırılmış olan ölüm cezasını diktatörlüğe geçiş sonrası tekrar getirmesi bu konuda önemli bir ipucu olarak kabul edilebilir (Erem, 2018).

Günümüzde, 2021 yılı itibarıyla ölüm cezasını yasalarından tamamen çıkarmış olan ülke sayısı 109'dur. Bu ülkeler içerisinde Malawi, Benin, Kongo-Brazzaville henüz mevzuatlarını düzenleme aşamasında iken Cook Adaları, Niue, Vatikan ise BM üyesi olmayan ülkelerdir. (Cornell Law School, 2021). Bunun yanında 8 ülkenin ise sınırlı suçlardan dolayı ölüm cezası verdiği ve uzun zamandır da herhangi bir infazı gerçekleştirmediği görülmektedir. Yasalarında ölüm cezası olmasına karşın son 10 yıl boyunca herhangi bir infazın gerçekleşmediği 45 ülke vardır. Bu ülkelerden Cezayir (1993), Mali (1980), Rusya (1996) ve Tacikistan (2004)'da yasal ve fiili bir moratoryumun olduğu da görülmektedir (Cornell Law School, 2021).

Mevcut durum itibarıyla 36 ülke ölüm cezasını fiilen uygulamakta ya da yasalarına göre uygulayabilecek durumdadır. Bunlar içerisinde Filistin ve Tayvan BM üyesi değilken Ekvator Ginesi infazlar konusunda resmi moratoryum uygulamakta, Gambiya ise 2018'de

uygulamayacağına dair taahhütte bulunmuş olup mevcut durum itibarıyla infazlar konusunda moratoryum uygulamaktadır. Filistin de Gambiya ile benzer bir eğilim içerisinde olmasına karşın durumu henüz netlik kazanmamıştır (Cornell Law School, 2021).

2.3. Ölüm Cezasının Türleri

Ölüm cezası başta adam öldürme suçu olmak üzere çeşitli suçlara uygun görülen bir müeyyide olup tarih boyunca hemen her toplumda çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Tarihte çeşitli toplumlarda uygulanmış ölüm cezası infaz yöntemlerinden en bilinenleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Hukuk Ansiklopedisi, 2021; Arkeofili, 2015):

- Kurşuna Dizme: Afganistan, Beyaz Rusya, Etiyopya, Kuzey Kore, Nijerya, Yemen, Vietnam, Endonezya ve Çin gibi ülkelerde halen kullanılan bir yöntemdir.
- Çarmıha Germe: Eski çağlarda ve Ortaçağ'da dine ve düzene karşı işlenen suçlarda bu cezanın sıklıkla uygulandığı görülmektedir.
- Bestiarium Yöntemi: Eski Roma'da suçluların canlı canlı vahşi hayvanların arasına atılarak parçalatıldığı yöntemdir.
- Diri Diri Gömme: Tek tek bireylere uygulandığı gibi kimi zamanlar kitlesel olarak gruplara da uygulanmış bir ölüm cezası infaz şeklidir. Cermen kökenli olduğu düşünülen bu yöntemin özellikle Ortaçağ'da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.
- Külle Boğma: Antik çağlarda Perslerden bu yana mahkumların külle dolu bir odaya konarak boğulduğu bir yöntemdir.
- Bambu Yöntemi: Mahkumlar bambu ağaçlarının uçlarına bağlanmakta ve hızla büyüyen bambular mahkumun vücudunu delip geçerek mahkumu öldürmektedir.
- İğneli Koltuk: Orta Çağ'da sıklıkla uygulanmış olan bu infaz şeklinde mahkum iğneli bir koltuğa oturtulmakta ve acı çekerek ölmesi sağlanmaktadır.
- Buzlu Su: Mahkumun buzlu suya atıldığı bir yöntemdir.
- Yehuda Beşiği: Mahkumun bir piramidin üstüne oturtularak acı içinde öldürüldüğü bir yöntemdir.
- Testere Yöntemi: Mahkumun cinsel organlarından başlanarak bir testereyle ikiye bölünerek öldürüldüğü bir yöntemdir.
- Kör Bıçakla Öldürme: Yakın döneme kadar Çin'de uygulanan ve mahkumun uzun süre acı çekmesini amaçlayan bir yöntemdir.
- Kazığa Oturtma: Eşkıya, korsan gibi suçlulara, dine hakaret edenlere ve zina suçlularına uygulanan en acılı yöntemlerden birisidir.

- Mazzatello Yöntemi: Engizisyon mahkemelerinin uyguladığı (1870'lere kadar uygulanmıştır) ve mahkumun kafasının balyozla ezildiği bir yöntemdir.
- Yakarak Öldürme: Toplu idamlarda uygulanan bir yöntemdir. Engizisyon mahkemelerinin cadı avlarında uyguladığı klasik yöntemlerden birisidir.
- Mağaraya Duman Doldurarak Öldürme: Dumanla doldurulmuş mağaraya mahkumların topluca konarak öldürüldüğü bir yöntemdir.
- Giyotin: Fransız İhtilali ile özdeşleşmiş bir yöntemdir. Mahkumun başının Joseph Guillotin tarafından geliştirilmiş ve onun adıyla anılan giyotin adı verilen özel yapım bir sistemle gövdesinden ayrıldığı bir yöntemdir.
- Darağacına Asma: En yaygın infaz yöntemlerinden birisi olup Türkiye'de de sıklıkla kullanılmıştır.

Bunların yanında tarih boyunca kaynar kazana atma, gridirion, cumhuriyet evliliği, fillere ezdirme, askıda idam, çimento ayakkabısı, elektrikli sandalye, taşlama, parçalama, yırtıcı kuşlara parçalatma, derisini yüzme, yılan çukuru, böceklerle yedirme, toptan atma, demir kadın, deve derisi, germe, ölümcül dövüş gibi birçok yöntemin kullanıldığı görülmektedir (Hukuk Ansiklopedisi, 2021; Arkeofili, 2015). Yöntemlere bakıldığı zaman insan zekasının intikam alma ve hasmını yok etme konusunda oldukça yaratıcı olduğu görülmektedir.

Tarihte uygulanmış infaz şekillerine bakıldığı zaman önemli bir kısmının başlıca ortak özelliği ölmeden önce mahkuma acı çektirme ve eziyet etme odaklı olduğu görülmektedir. Bu da toplumların suçluyu öldürerek yaşam hakkını ortadan kaldırmakla tatmin olmadığını, henüz canlı iken eziyet ederek ondan intikam alma yoluna gittiğini göstermektedir. Yöntemlerin çok önemli bir kısmının ölüm sürecini uzatan ve olabildiğince acılı hale getiren yöntemler olması toplumun duygusal tatmin çabasının bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4. Ölüm Cezası Hakkındaki Görüşler

Yaşam hakkına müdahale belirli koşullar haricinde yasaklanmış bir durum olup ölüm cezası yaşam hakkına yönelik en belirgin müdahale olarak ifade edilmektedir. Yaşam hakkı, insan onurunun çekirdeğini oluşturmakta olup buna müdahale, bu öze müdahale anlamına gelmektedir ve başta Avrupa anayasaları olmak üzere birçok ülkede yasaklanmıştır. Ölüm cezası, yaşam hakkının özünü zedeleyen bir müdahale olsa da ölüm cezasının gerekip gerekmediği konusunda net bir görüş birliği yoktur (Gören, 2006: 67-68). Eski zamanlarda suçların cezalandırılmasında dinsel temaların ağırlıklı olduğu ve cezaların da oldukça ağır olduğu görülmektedir (Rahimov, 2014a: 6). Günümüzde ölüm cezasının gerekliliği ve insancılığı konusundaki görüşler önemli ölçüde değişime uğramıştır (Saygılı, 2019: 540-541).

2.4.1. Ölüm Cezasını Savunan Görüşler

Ölüm cezasını savunanlara göre ölüm cezası, insan vicdanındaki adaleti ve bu adalete olan güveni tesis eden bir cezadır. Ayrıca ölüm cezası, suçluları caydıran bir cezadır ve ölüm cezasının infazı failin ileride tekrar suç işlemesini önlemektedir. Bu görüşte olanların bir diğer düşüncesi ise birini öldürenin kendi yaşama hakkını kaybettiği bu nedenle de yaşamaya layık olmadığı fikridir (Gören, 2006: 69-70).

İdam cezasının insan zihninde yarattığı korku ve dehşet duygusu, bu cezanın gerekliliği konusunda önemli bir argüman olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ölüm cezasının kimilerince tanrının koyduğu kuralların koruyucusu gibi kabul edildiği de görülmektedir. V. A. Jukovski'nin ölüm cezasını suçluyu izleyen bir kabus olarak tanımladığı görülmektedir. Buna karşın ölüm cezasının düşünüldüğü kadar korkutucu olmadığını savunanlar da vardır (Rahimov, 2014: 192).

2.4.2. Ölüm Cezasının Aleyhindeki Görüşler

Ölüm cezasına karşı olanların temel argümanı, ölüm cezasının yaşam hakkının çekirdeğini zedelediği düşüncesidir. Çünkü ölüm cezası hangi şekilde yerine getirilirse getirilsin nihayetinde insan onurunu (yaşam hakkının çekirdeği) zedelemektedir. Bunun yanında ölüm cezası ile ilgili hatalı kararların telafisinin olmaması da ayrı bir problemdir. Günümüzde ölüm cezasının kaldırılması konusundaki görüşlerin üzerinde en çok durduğu konulardan birisi de bu hatalı kararların telafisinin mümkün olamayacağı düşüncesidir (Gören, 2006: 70).

İdam cezasına karşıt düşüncelerin bir kısmının Thomas Moore'un "*İnsan hayatı, dünyanın bütün nimetleri ile kıyaslanamaz.*" sözünden hareket ettiği görülmektedir. Bunun yanında ölüm cezasını bir kan davası olarak görüp karşı çıkanlar da vardır. Kan davası toplumlarda bir ahlak ve şeref meselesi olarak görülmüştür. Ancak kan davasının kişisel intikamın hazzına dayanmasına karşın devletin uyguladığı ölüm cezasında kişisel haz ve tatmin duygusu yoktur. Bu konudaki bir diğer muhalif görüş ise ölüm cezasının bir işlevinin olmadığı yönündedir (Rahimov, 2014: 190-191).

Cezaların ana amacının ıslah etmek olmasından hareketle ölüm cezasının ıslah değil yaşamı yok etmek üzerine kurulu ilkel bir oç alma biçimi olarak kabul eden görüşler de vardır. Bu görüşte olanlar, Cesare Beccaria'nın ölüm cezasını kamusal cinayet olarak nitelediği ve ölüm cezasını bir barbarlık olarak kabul eden görüşüne atıfta bulunmaktadır. Bu görüşte olanların bir diğer tezi ise ölüm cezasının en yoğun olarak uygulandığı ABD gibi ülkelerde

suçluluk oranının diğer birçok ülkeye göre daha yüksek olması ve ölüm cezasının ileri sürüldüğü gibi caydırıcı bir rolünün olmadığıdır (Cengiz, 2012: 30). ABD’de kuruluşundan itibaren ölüm cezası yaygın olarak uygulanmıştır. Hatta kuruluş yıllarında ölüm cezasının yoğun bir şekilde uygulandığı son 15-20 yılda ise ABD’deki infazlarda önemli bir azalma olduğu görülmektedir (Katırcıgil, 2017: 167).

Ölüm cezalarının insan yaşamı üzerindeki mutlak etkisine ve caydırıcılıktan uzak olmasına dikkat çeken California Valisi Gavin Newsom, 13 Mart 2019’da “Bir insanın kasten öldürülmesi yanlıştır, hiçbir kamu güvenliği faydası olmamıştır” mealinde bir açıklama yaparak ölüm cezasına karşı çıkmıştır. Daha da önemlisi ise Newsom’a göre hukuk sistemi hüküm verirken akıl hastası, siyah-beyaz, pahalı yasal temsili karşılayabilen-karşılayamayan gibi ayrımlar yapmakta ve verilen bu kararların ayrımcılık içermektedir (Amnesty International, 2020: 7). ABD’nin küresel liderlik yaptığı günümüz dünyasında ABD’den bir Eyalet Valisi’sinin ölüm cezası mekanizmasına yönelik içeriden yaptığı bu eleştiri, ölüm cezası verme süreçleri ile ilgili endişelere önemli düzeyde haklılık kazandıran türdendir. Bu nedenle ölüm cezası gibi geri dönüşü olmayan bir ceza ile insanın en kutsal hakkına ilişkin kaderin ahlakiliği daima tartışmaya açık olan insan doğasının muğlaklığına bırakılması, adaletin kesinlik ilkesi ile kesinlikle örtüşmemektedir. Beccaria’nın da basit bir şekilde ifade ettiği gibi bir insan ya suçludur ya değildir. Dolayısıyla verilecek hükümlerde de adalet kesin bir şekilde tesis edilmeli, insan doğasının muğlaklığının yaratabileceği tehlikelerden insan varlığı mutlak bir şekilde korunmalıdır. Bunun da en kestirme yolu, ölüm cezası adıyla tanımlanan cezasının bütün yönleriyle hukuk sistemlerinden çıkarılmasıdır.

Ölüm cezası verilmesinde hata her zaman mümkündür ve soruşturma süreçlerinde en yüksek teknolojilerin kullanıldığı ABD’de bile sıklıkla görülen bir durumdur. ABD’de 2020 yılında infaz edilen 17 ölüm cezasının 3’ünde ciddi düzeyde masumiyet ihtimalinin bulunduğu belirtilmektedir. Genetik biliminin insan DNA’sı ile ulaştığı seviye, geçmişte infaz edilen çok sayıda mahkûmun masum olduğunu ortaya koyarken günümüzde ise özellikle yargılama süreçleri ile ilgili kusurların bu ihtimale yol açtığı görülmektedir. Irksal eşitsizliklerin görüldüğü yargılamalarda bazı mahkûmların DNA incelemesi gibi talepleri göz ardı edilmekte, bazen ise mahkûmların yetersiz geliri nedeniyle savunma hakkını tam olarak kullanamadıkları görülmektedir. Donnie Lance’ın DNA testi talebi Georgia Eyaleti mahkemeleri tarafından reddedilerek muhtemel bir delil göz ardı edilerek karar verilmiş ve infazı da gerçekleştirilmiştir. Bir başka yargılamada ise Alabama eyaletinde, Nathaniel Woods’a mahkeme 20-25 yıl arasında bir ceza teklif etmiş ancak Woods, avukatı tarafından yanlış bilgilendirilerek bu teklifi

reddetmiştir. Cinayetle yargılanan Woods'un başka delilleri de göz ardı edilerek ölüm cezasına çarptırılmış ve infaz edilmiştir (Death Penalty Information Center, 2020: 15-17).

Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede ölüm cezasının kaldırılması, Beccaria'nın ölüm cezasının karşısında ortaya attığı görüşlerin etkisiyle olmuştur. Ölüm cezasını açık bir şekilde ilk eleştiren düşünür olması ve başlattığı tartışmada birçok takipçisinin olması bakımından Beccaria, ölüm cezasının kaldırılmasına en fazla etkisi olan kişilerden birisi olarak kabul edilmektedir (Çiftçioğlu, 2012: 154). Beccaria, suç kavramının kökenlerine inerek günümüz suç ve ceza değerlendirmelerinde hala geçerli olan birçok ilkenin temelini atmıştır. Cezayı caydırıcılık temelinde bir yaptırım olarak gören Beccaria, cezaların intikam alma boyutunu ilkel bir davranış olarak görerek reddetmiştir (Katırcıgil, 2017: 163-164).

Avrupa'da ölüm cezası, modern topluma yakışmayan bir ceza olarak görülmesine karşın devletin yaşam hakkı üzerinde kurduğu tekele müdahale etmekten kaçınılmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ölüm cezası konusunda kesin bir tavır içerisinde görünmesine karşın biyoiktidarın beden üzerinde kurduğu mutlak egemenliğe dokunmaktan kaçınılmaktadır. AIHM'in kürtaj, kadın ebeveynin özerkliği, doğmamış çocuğun hakları gibi konularda devletlerin kurduğu egemenlik sahasına girmekten kaçınması, biyoiktidara sağlanan bu koruma şemsiyesine birer örnek teşkil etmektedir (Saygılı, 2019: 546).

Ölüm cezasının yaygın olarak uygulandığı kültürlerle ve ülkelere bakıldığı zaman (ABD bir istisna olarak görülebilir), eğitimin ayırt edici bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Ölüm cezasını kaldırmayan ve kaldıran ülkelere bakıldığı zaman bu ülke grupları arasında bariz bir eğitim düzeyi farkının olduğu görülmektedir. Bu nedenle ölüm cezasını iyi eğitilmemiş, gelişmemiş toplumlara özgü bir cezalandırma biçimi olarak görmek de mümkündür (İşler, 2020: 85).

2.5. Türkiye'de Ölüm Cezası

Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında ve ceza kanunlarında ölüm cezasının kaldırıldığı 2004 yılına kadar yer aldığı görülmektedir. Türkiye'de ölüm cezasını düzenleyen ilk kanunlardan birisi olan Millî Mücadele sırasında çıkarılan 1920 tarihli ve 2 Sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun 2. ve 3. maddelerinde, 1925 tarihli 2 Sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu ve 1926 tarihli 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda ölüm cezasının olduğu görülmektedir. Ancak bu ilk dönem kanunlarında vatana ihanet suçunun merkeze konduğu görülmektedir. Dönemin gerekleri de göz önüne alınarak 1925 yılında ölüm cezasının kapsamının genişletildiği de görülmektedir. Türkiye'nin anayasalarına bakıldığı zaman 1924, 1961 ve 1982 anayasalarının

hepsinde ölüm cezası vardır. Ölüm cezası ile ilgili hükümler içeren en son anayasa olan 1982 Anayasası'nın 15/2 ve 17. Maddelerinde ölüm cezası, yaşama hakkının bir istisnası olarak ele alınmıştır (Kayatekin, 2020: 12-13).

Türk Ceza Hukuku sistemine bakıldığı zaman kanunlarda ölüm cezası gerektiren suçların kapsamının yıldan yıla genişletildiği görülmektedir. 1920'li yıllarda vatana ihanet suçu merkezinde sınırlı sayıda fiile ölüm cezası uygun görülürken 1936, 1951, 1971, 1981 yıllarında yapılan düzenlemelerde ölüm cezasını düzenleyen ceza kanunu madde sayısının sürekli arttığı görülmektedir. Ölüm cezasını düzenleyen kanun maddesinin sayısındaki bu artış 1990'lı yıllarda durmuş ve 1990 yılında 3679 sayılı Kanun'la 765 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK)'nda 15 maddede ölüm cezası kaldırılmış ve ölüm cezasının düzenlendiği madde sayısı 13'e düşmüştür (Kayatekin, 2020: 10-14):

Türkiye'deki ölüm cezasını düzenleyen hükümlerle ilgili tarihsel sürece bakıldığı zaman ilk dönemin vatana ihanet kavramının ihtiyaçlara göre genişletildiği daha sonraki yıllarda ise kamu görevlilerini koruma refleksiyle birçok suça ölüm cezasının uygun görüldüğü, ölüm cezasının kapsamının sıradan bir cezanın kapsamı gibi oldukça genişletildiği görülmektedir. Fakat gerek anayasalara gerekse ceza kanunlarına yapılan eklentilerin tarihlerine dikkat edince, yasa koyucunun kamusal düzenin bozulduğu dönemlerde cezaları ağırlaştırma yoluna gittiği, kamusal düzene ilişkin kaygıların nispeten azaldığı 1990'lı yıllarda ise birçok suçun ölüm cezası kapsamından çıkarıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin ölüm cezalarının kapsamı konusundaki tutumu, dönemin siyasi konjonktürü ile yakından ilgili bir refleks görünümü sergilemektedir. Devletin bozulan kamu düzenini şiddete başvurarak çözüme yoluna gittiği görülmektedir. Bu durum Thomas Moore'un Ütopya'da açlık yüzünden hırsızlık etmek zorunda kalan insanların asılması konusundaki eleştirisini anımsatmaktadır. Moore bu konuda "Üstelik ne kadar acımasız olursa olsun hiçbir ceza aç kalan insanları hırsızlıktan uzak tutamaz. Bu açıdan yalnızca İngiltere'de değil, dünyanın pek çok yerinde görülebilen sizin gibileri, öğrencileri eğitmektense dövmeği tercih eden kötü öğretmenlere benzetirim." demektedir (Moore, 2009: 20). Türkiye'de ölüm cezaları ile ilgili hükümlerin sayısının arttığı ve azaldığı yıllara bakıldığı zaman Türkiye'nin eğitip geliştiremediği toplumu özellikle ihtilallerle sonuçlanan gelişmelerin yaşandığı yıllarda adeta Moore'un söylediği gibi döverek terbiye etmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Günümüzde ölüm cezası, en temel insan hakkı olan yaşam hakkının ihlali ve ortadan kaldırılması olarak değerlendirilmekte olup ülkelerle ilgili sınıflandırma yapılırken ölüm

cezasını uygulayan ve uygulamayan ülkeler şeklinde bir ayrımın yapıldığı görülmektedir. Ölüm cezası, ilgili ülkelerin insan hakları konusunda ne kadar hassas olduğuna ilişkin bir gösterge olarak kabul edilmekte ve ölüm cezasını uygulayan ülkelerin bu konuda duyarsız olduğu yönünde bir kanaat taşınmaktadır. Türkiye de 2000’li yıllarda hassasiyet alanına dahil olmuş ve ölüm cezasının kaldırılması için harekete geçmiştir. Türkiye’nin insan haklarını güvence altına alma odaklı bu ve benzeri girişimlerinin ardından 2005 yılında AB üyeliği için müzakerelerin başladığı görülmektedir (Akbulut, 2017: 27-28). Bir bütün olarak bakıldığı zaman ölüm cezası, uygar dünyanın neresinde durulduğu ile ilgili önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de geçmişten bu yana birçok suç için uygulanmış olan ölüm cezaları en son 1984 yılında infaz edilmiştir. Kayıtlara göre 1920-1984 yılı arasında 14 ayrı suçtan toplam 719 infaz gerçekleşmiştir. Son infaz ise gerçekleştirdiği bir soygunda 3 polisi şehit eden Dev-Yol militanı Hıdır Aslan’ın idam edilmesidir (Bianet, 2002; Çalışkan, 2021). Anayasa’da ve TCK’da olmasına karşın 1984 yılından itibaren Türkiye’de ölüm cezası infazı gerçekleşmemiştir. Bunun başlıca sebebi mahkemelerin verdiği ölüm cezalarının infazının Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulu tarafından onaylanması zorunluluğudur. Yargı tarafından ölüm cezaları verilmiş olmasına karşın TBMM’nin 1984 yılından itibaren böyle bir onaylama kararı almadığı, bu nedenle de herhangi bir ölüm cezası infazının gerçekleşmediği görülmektedir (Kayatekin, 2020: 20-21).

Ölüm cezasının mevzuatta olmasına karşın infazın gerçekleşmediği bu dönemde terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan yakalanıp Türkiye’ye getirilmiş ve mahkeme tarafından ölüm cezasına çarptırılmasına karşın cezası infaz edilmemiştir. Bunun başlıca nedeni AB ve diğer uluslararası çevreler tarafından Türkiye’ye baskı uygulanması ve böyle bir infazın Türkiye’nin demokratikleşme çabasını ortada kaldıracacağı eleştirileridir. Öte yandan Türkiye’de 1999 yılının Ağustos ayında yaşanan büyük depremden sonra başta Yunanistan olmak üzere birçok Avrupa ülkesiyle ilişkilerde yumuşama olması da bu gelişmede etkili olmuştur (Ak, 2019: 78-79). İlişkilerin iyileşme gösterdiği bu süreçte siyasetle yakın ilişki içerisindeki bir kurum olan TBMM’nin Öcalan’ın infazını Genel Kurul’a getirmemesi anlaşılabilir bir durumdur.

3. Egemenlik, Otoriterleşme ve Cezalandırma

Ceza, egemenin suça uygun gördüğü bir karşılık olduğu için egemenliğin biçimleri ile cezalandırma biçimleri ve nihai olarak ölüm cezası arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Bu bağlamda son yıllarda egemenlik olgusuna ilişkin temel bir problem olan otoriterleşme

eğilimine dikkat çekmek yerinde olacaktır. Açıklamaların önemli bir kısmı, egemenlik kavramı ile ilgili diğer tartışmalara girilmeksizin Beccaria'nın görüşleri referans alınarak yapılmıştır.

3.1. Beccaria'da Egemenin Cezalandırma Hakkı

Sosyal Sözleşme Kuramı'na dayalı bir toplum varsayımı ile düşüncelerini açıklayan Beccaria'ya göre egemenlik, toplumun kendi esenliği için verdiği bir emanettir ve kötüye kullanılmamalıdır. Emanet edilen bu ayrıcalık, kendi çıkarının peşindeki birinin eline geçtiği zaman, emanetin içinden sadece kendi çıkarını ele geçirmekle yetinmeyip başkalarının çıkarlarına da el uzatacaktır. İnsandaki bu zorba ruhu terbiye edebilmek için yasalara ve onların getirdiği cezalara ihtiyaç vardır (Beccaria, 2016: 25-26). Dikkat edilirse Beccaria, cezanın gerekliliğini sıradan vatandaşlardan önce egemenin muhtemel kötülükleri ile ilişkilendirmektedir.

Beccaria, ünlü eserinin başında okura hitap etmekte ve cezalar konusunda yöneticilerin niteliğinin ayırt edici bir unsur olduğuna dikkat çekmektedir. Beccaria bu hitabında insanlığın iyiliğini isteyen hükümdarlar, “bağnazlığa, kaba güce, yalana dolana ve şiddete sadece aklıyla meydan okuyan köşesine çekilmiş bir düşünürün dostu olmuştur” anlamına gelen ifadeler kullanırken açık bir şekilde bilgeliye değer veren ve şiddetten uzak duran hükümdarları yüceltmektedir. Kötüye kullanımları yaşadığı zamanın yasa koyucularının değil geçmişte kalan çağların yerilesi ve kınanası tutumu olarak görmektedir. Kötü ve acımasız yasaları çoğunlukla geçmiş dönemlerin ıskallılığının bir mirası olarak gören düşünürü göre hükümdarların çoğu bunu değiştirmek yerine yerleşmiş adaletsizliğin üstünde hükmetmeyi kendisi için bir hak saymıştır (Beccaria, 2016: 15-16, 23-24). Beccaria'nın cezanın bizzatı kendisi ve kaynağı olan yasayla ilişkisine yönelik düşünceleri, belirgin bir şekilde toplumu yönetenlerin ve yasa yapanların kendi çıkarları için yönetilenlere (daha çok yoksul yığınlara) neyi layık gördükleri ile ilgilidir. Bu görüşlerini açıklarken erdem gibi kavramlara da değinen düşünür, şiddete dayanan cezaların genellikle yöneticilerin kendi menfaatlerini güvende tutmaya eğilimli tutumlar olduğunu ima etmektedir. Bu düşünceden hareketle topluma şiddeti uygun gören cezaların yaygın olduğu yönetimlerde, yöneticilerin toplumla açık bir çıkar çatışması içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Nihayetinde Beccaria suçlara uygun görülen cezalarla ilgili aşağıdaki ifadeleri kullanırken bu cezaların başta yargıçlar olmak üzere insanların vicdanlarını sarsması gerektiği, siyasal gücün toplumlara ve sahip çıkılmamış zayıflara bu denli acımasız olmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Beccaria, 2016: 24);

Oysa, acımasız kara bilgisizliğe ve aşırı duyarsızlığa kurban edilmiş zayıfların iniltileri, kanıtlanmamış ya da düşsel suçlar için katlana çoğala sık sık uygulanan yararsız ve dayanılmaz işkenceler, zindanların içler acısı görünüşleri, bunların dehşet vericiliğini, korkunçluğunu artıran baskılar, zavallı ve sefil insanlara en acımasız cellatlarca reva görülen şiddet ve zulüm, onların alnyazılarının belirsizliği, özgörevleri insan zekâsının düşüncelerini yönlendirmek olan yargıçları, sözüm ona yargıçları sarsmalıydı.

Beccaria'nın tasviri oldukça net ve basittir. O'na göre insanlar, devlet tarafından sahip çıkılıp, korunup gözetilmesi, eğitilmesi gerekenlerdir. Durum böyleyken bilgisizliğe ve duyarsızlığa kurban edilmiş zayıf insanlar, devletin elinde korkunç boyutlara varan bir eziyete kurban gitmektedir. Öte yandan Beccaria'nın verilen cezanın acımasızlığı kadar günümüzün önemli tartışmalarından birisi olan muhakeme usulü, cezanın usulü dışında ağırlaştırılmasına yönelik eleştirileri de dikkat çekmektedir. O'na göre asıl görevi insan zekâsının düşüncelerini yönlendirmek olan yargıçlar ve halkını korumakla yükümlü olan yöneticiler bunu umursamamakta, insanların yasalarca uygun görülen şiddetli cezaların yanında koşulların eziyetini yaşamasına da göz yumulmaktadır.

Beccaria'nın görüşlerini suçun doğası ve cezanın alacağı biçim arasındaki benzeşme üzerinden özetlemek mümkündür. Beccaria, suçu en basit haliyle insan ilkeliliğinin, doğa durumuna özgü halin bir yansıması olarak görmektedir. Ancak cezaların da aynı ilkel sonuçları yaratma tehlikesi vardır ve cezalandırmada bundan kaçınmak önemlidir. Buradan hareketle Beccaria'nın cezayı bir intikam alma yolu olarak gören görüşlerden önemli ölçüde ayrıldığını ve suçun kendisi gibi cezanın da vahşi doğayı içerecek bir hal almaması düşüncesinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu felsefi tutumu ölüm cezasına uyarladığımızda ise ölüm cezası bariz bir doğa durumu barbarlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında insanlar sosyal sözleşme sırasında özgürlüklerinin ve özel çıkarlarının bir kısmını devretmiş olup, kimseye kendilerini öldürme yönünde bir hak vermemişlerdir. Dolayısıyla devletin de yasaların da sözleşmeden doğan bir öldürme hakkından bahsedilemez.

3.2. Dünyada ve Türkiye'de Egemenlerin Otoriterleşme Eğilimi

Sovyetlerin yıkılması ile birlikte Soğuk Savaş sona ermiş ve liberal siyaset felsefesinin komünizm karşısındaki zaferi ile birlikte başta Doğu Bloku ülkeleri olmak üzere birçok ülkede demokrasi ve insan hakları konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Avrupa Birliği'nin 1990'lı yıllardaki etkisiyle Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede temel insan hakları konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak son yıllarda dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de bu olumlu gelişmelerin durduğu, aksine bir geriye gidişin başladığına ilişkin işaretlerin güçlendiği gözlenmektedir. Egemenin cezalandırma konusundaki yetkisi nedeniyle ölüm cezası ile ilgili tartışmayı bitirmeden önce bu hususa değinmekte yarar vardır.

3.3. Dünya Genelinde Otoriterliğin Yükselişi

Freedom House analistlerinden Sarah Repucci ve Amy Slipowitz'in hazırladığı rapora göre küresel özgürlükler, 1970'lerden bu yana sürekli gerilemekte ve günümüzde önemli tehditlerle karşı karşıyadır. Günümüzde dünya nüfusunun sadece %20'si özgür ülkelerde yaşarken %38'i ise özgür olmayan ülkelere yaşamaktadır. ABD de dahil olmak üzere demokrasisi ile bilinen birçok ülkede bile demokrasi gerilemekte ve bireysel özgürlüklere yönelik tehditler artmaktadır. Araştırmacıların analizine göre demokrasisi ve özgürlükleri iyileşen ülke sayısı 2005 yılında 83 iken 2021 yılında bu sayı 25'e düşmüştür. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir gelişme gösteren temel haklar konusunda günümüzde birçok ülkenin kısıtlayıcı hareket etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Son birkaç yıldaki gelişmelerin de etkisiyle Çin ve Rusya gibi otokrat yönetimleri örnek olarak otokrat normları hayata geçirme eğiliminin birçok ülkede yükselişe geçtiği görülmektedir (Repucci ve Slipowitz, 2022).

Koronavirüslerden kaynaklanan ve 2019 yılının Aralık ayında Çin'de ortaya çıkan, etkisini halen sürdürmekte olan Covid-19 Salgını nedeni ile dünya genelinde alınmak zorunda kalınan olağanüstü önlemlerin hükümetlerce bir otoriterleşme fırsatına dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Salgınla birlikte hükümetlerin acil olarak aldığı birçok kısıtlayıcı önlem, insan sağlığını korumanın bir zorunluluğu olarak görülmüş ve çok fazla itiraz edilmemiştir. Fakat meşru bir gerekçeyle iktidarların alanındaki bu genişlemenin kalıcı etkilerinin olacağı yönünde görüşler vardır. Olağanüstü durumların temel insan haklarına etkisini ilgilendiren ayrı bir tartışma olduğu için bu hususun detaylarına girilmemiştir. Ancak bu konudaki gelişmelerin temel insan hakları ve gelecekteki cezalandırma biçimleri üzerinde dikkate değer etkilerinin olacağını ileri süren görüşlerin olduğu ve bu durumun her egemen için cazip fırsatlar yarattığı da göz ardı edilmemelidir. Ayrıca pandemi dolayısıyla atılan adımların tamamen geri çekilmediği günümüzde Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya saldırısı ile başlayan uluslararası kriz ve ardından gelen ekonomi krizinin bu olumsuz tabloyu pekiştirme potansiyeli oldukça güçlüdür. Bu açıdan bu hususların ayrıca takip edilmesi ve hukuk normlarının özünü korumaya yönelik çabalar esnasında bu tablonun yol açabileceği sonuçlar dikkate alınmalıdır.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de son yıllarda önemli iç sorunlar yaşanmakta ve bu durum bazı tartışmaların da önünü açmaktadır. Avrupa Birliği hedefi ile 2000'li yıllarda demokratikleşme adımları atan Türkiye'nin yasalarından tamamen çıkardığı ölüm cezasını bir gündem maddesi olarak yeniden tartışması bunun en önemli örneklerinden birisidir.

Türkiye’de iktidarın 15 Temmuz Darbe Girişimi’nden itibaren idam cezasını sık sık telaffuz ettiği görülmektedir. Özellikle terör, kadın cinayetleri gibi toplumsal infiale yol açan olaylarda idam kelimesinin kamuoyunu daha sık meşgul eder hale geldiği ve iktidarın da bu tartışmalara moral destek verdiği görülmektedir (Diken, 2016). En azından Türkiye’de 15 Temmuz sonrasında “İdam geri gelmeli mi?” tartışmasının yapılması (Girit, 2016, Civaoglu, 2020, Altunbaş, 2020). Türkiye’de çeşitli basın yayın organlarında ve sosyal medyada gündeme sıklıkla gelmeye başlayan idam konusunda Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 1 Temmuz 2022’de “TBMM’nin karar alması halinde idam cezasını onaylayacağını” söylemesi, konunun ciddiyetini ortaya koymaktadır (Voice of America, VOA, 2022).

SONUÇ

Kanunlarda suç olarak tanımlanan fiilleri gerçekleştirenlere uygulanan müeyyideler ceza olarak tanımlanmakta ve işlenen suçların türüne ve etkisine göre farklı türlerde cezalar uygulanmaktadır. Failin yaşam hakkını ortadan kaldıran ölüm cezası da tarih boyunca sıklıkla uygulanan bir yaptırım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm cezasının tarihsel gelişimine bakıldığı zaman antik çağlardan günümüze kadar özellikle dinsel nitelikli suçlarla cinsel temelli suçlarda hemen her toplumda sıklıkla uygulandığı görülmektedir.

Ölüm cezalarının birçok şekilde infaz edildiği görülürken toplumsal yapıya ilişkin karakteristiklerin infaz şekillerine önemli ölçüde etki ettiği, tanrı buyruğu niteliğinde görülen ölüm cezalarının ise en ağır şekillerde infaz edildiği görülmektedir. Kilise ve benzeri dini kurumların dâhil olduğu yargulamalarla verilen ölüm cezalarının infazında faile cezanın en ağır şekliyle çektirilme yoluna gidildiği görülürken faile ölüm öncesinde olabildiğince eziyet etme ve acı çekmenin birçok kültürde temel karakteristik olduğu görülmektedir.

Ölüm cezasının Doğal Hukuk temelinde modern hukukun gelişimi ile birlikte yavaş yavaş azaldığı görülürken günümüz demokrasilerinde ABD, Japonya gibi birkaç ülke haricinde tamamen ortadan kaldırıldığını söylemek mümkündür. Günümüzde ölüm cezasını uygulayan ülkelerin yönetim yapılarına bakıldığı zaman hemen hepsinin otoriter yönetimler ya da iç savaşların yaşandığı ülkeler olduğu görülmektedir. Refah düzeyi gelişmiş, demokratik kurumları yerleşmiş ülkelerde ölüm cezasının kanunen ve fiilen ortadan kaldırılmış olması, ölüm cezasının toplumsal gelişmişlik ve barış ortamına ulaşabilme düzeyi ile yakın bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ancak yine de AİHM’nin devletin biyoiktidarına ilişkin yaklaşımı örneğinde olduğu gibi en gelişmiş ülkelerde bile ölüm cezasının ortadan kaldırdığı yaşam hakkı ile ilgili felsefi tezlerin yeterince hayat bulduğunu söylemek zordur.

Türkiye, ölüm cezasını 1984 yılına kadar fiilen uygulamış ülkelerden birisi olmasına karşın 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan demokratik gelişmeler ve AB ile ilişkilerdeki ilerlemelerin bir sonucu olarak ölüm cezasını yasalarından tamamen çıkarmış ülkelerden birisidir. Ancak Türkiye'nin 15 Temmuz 2016'da yaşanan gelişmelerden sonra yönetimde gözle görülür hale gelen otoriterleşme eğilimiyle birlikte ölüm cezasının geri getirilmesi konusunda tartışmaların olması, ölüm cezası-otoriterlik ilişkisinin başka bir somut delili olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut küresel konjonktürde Türkiye'nin ölüm cezasını geri getirmesi pek mümkün görünmese de hükümet çevrelerinin böyle bir ihtimalden bahsetmesi, ölüm cezalarının tarih boyunca gözlemlenen siyasetle genetik bağını ortaya koyar niteliktedir. Tarih boyunca gerçekleşmiş uygulamaların siyasetle ilişkisini ortaya koyacak güncel çalışmaların bu konuda daha aydınlatıcı sonuçlara ulaşması mümkün görünmektedir.

Sonuç olarak ölüm cezası, egemenin insanın yaşam hakkı üzerindeki mutlak iktidarının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Beccaria'nın ısrarla vurguladığı gibi ilkel çağların bir mirası gibi dursa da 21. yüzyılın ilk çeyreğinin son birkaç yılını yaşadığımız günümüzde hala her yıl yüzlerce insanın ölüm cezasına bağlı olarak yaşamına egemenler eliyle son verilmektedir. Egemenlik biçimlerinin ayırt edici bir unsur olarak karşımıza çıktığı ölüm cezasının iktidarların temel insan haklarına yaklaşımı ile güçlü bir korelasyonunun olduğunu söylemek mümkündür. Tarih boyunca dinsel temaların ağır bastığı otoriteler başta olmak üzere siyasal düşüncelerdeki bölünmeler ve ideolojik ayrımların bu konuda sonuca etki eden parametreler olduğu görülmektedir. Son birkaç yıldır Covid-19 nedeniyle egemenliğin sınırları daha da genişlerken ABD-Rusya-Çin üçgenindeki jeopolitik gerilimler de artmakta ve güvenlik odaklı siyasetler nedeniyle temel insan haklarının ötelenmesi riski artmaktadır. Bu nedenle insanın yaşam hakkını muhtemel gelişmelerin yaratacağı tehlikeler karşısında güvene alacak küresel girişimlerin artmasına büyük bir ihtiyaç vardır. Özellikle Birleşmiş Milletler çatısı altında bu alanda yapılacak uluslararası geçerliliği olan bağlayıcı düzenlemeler büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ak, A. (2019). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de İdam Cezası Tartışmaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Akalın, A. (2013). İslam Hukuku Açısından Suçun Unsurları. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 10, 50-72.
- Akbulut, İ. (2003). İslam Hukuku'nda Suçlar ve Cezalar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(1), 167-181.

- Akbulut, İ. (2017). Ölüm Cezası Geri Gelmeli mi? *TBB Dergisi*, 131, 11-30.
- Aksan, Y. (2013). 1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 355-368.
- Aktan, H. (2021). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/akile>, Erişim Tarihi: 11.15.2021.
- Alan, G. (2020). *İdam cezası hangi ülkelerde uygulanıyor?* 15.9.2020. <https://tr.euronews.com/2019/02/27/idam-cezasi-hangi-ulkelerde-uygulaniyor>. Erişim Tarihi: 12.20.2021.
- Altunbaş, S. (2020). Siyasette yeni tartışma: İdam geri gelsin, 2020-09-06. <https://www.tgrthaber.com.tr/gundem/siyasette-yeni-tartisma-idam-geri-gelsin-2737867>, Erişim: 01.07.2022.
- Amnesty International. (2020). Death Sentences And Executions 2019, Amnesty International Global Report, London.
- (2021). *Japan: Abhorrent executions crush hopes of progress under new prime minister*. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/12/japan-abhorrent-executions-crush-hopes-of-progress-under-new-prime-minister/>. Erişim Tarihi: 25.12. 2021.
- . *We know that, together, we can end the death penalty everywhere*. <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/death-penalty/>, Erişim Tarihi: 12.10.2021.
- Arık, F. Ş. (1995). Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28): 1-50.
- Arkeofili. (2015). *Antik Çağlarda Uygulanan 15 Vahşi İdam Yöntemi*. 02.04.2015. <https://arkeofili.com/antik-caglarda-uygulanan-15-vahsi-idam-yontemi/>, Erişim Tarihi: 12.10.2021.
- Armağan, S. (2006). *İslam Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler*. 6. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Avcı, M. (2016). Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi, *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri 13-14 Mayıs 2016*, İstanbul, 639-656.
- Aydın, A. (2019). İslam, Roma ve Yahudi Hukukunda. *Mizan'ülhak İslami İlimler Dergisi*, No: 8, 37-61.
- Bayır, M. (2020). Michel Foucault'da Biyoiktidar ve Benlik Teknikleri, Nosyon: *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 6, 1-13.
- Beccaria, C. (2016). *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, 6. Baskı, (Sami Selçuk, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Bianet. *Mecliste Son İdamlar: Hıdır Aslan'ın Öyküsü*. 12.6.2002. <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/10771-mecliste-son-idamlar-hidir-aslan-in-oykusu> (erişildi: 10 20, 2021).
- Cengiz, Z. (2012). İdam: "Kamusal Cinayet"! *Hukuk Gündemi*, 2, 29-30.
- Centel, N. (2001). Cezanın Amacı ve Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Turhan Tufan Yüce'ye Armağan, 337-372.
- Civaoğlu, G. (2020). *İdam" geri gelir mi?*, 9 Eylül 2020, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoğlu/idam-geri-gelir-mi-6301702>, Erişim: 01.07.2022.

- Congressional Research Service. (2020). *The Federal Death Penalty*, <https://crsreports.congress.gov>, Erişim: 01.05.2022.
- Cornell Law School. (2021). *Status of the Death Penalty Worldwide*. 3.8.2021. <https://deathpenaltyworldwide.org/publication/status-of-the-death-penalty-worldwide/?version=html> Erişim Tarihi: 12.20.2021.
- Çalışkan, M. (2021). *Son infazın üzerinden 37 yıl geçti*. 24.10.2021. <https://www.haberturk.com/son-infazin-uzerinden-37-yil-gecti-3230055>. Erişim Tarihi: 12.20.2021.
- Çiftçiöğlü, C. T. (2012). Yaşama Hakkı. *TBB Dergisi*, 103, 137-168.
- Death Penalty Information Center. (2020). *The Death Penalty in 2020: Year End Report Death Penalty Hits Historic Lows Despite Federal Execution Spree Pandemic*, USA.
- Demirci, T. (2019). Sosyal ve Politik Bir Vaka Olarak Osmanlı'da Şehzade Ölümleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Demirel, H. (1955). Ölüm Cezası, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 152-171.
- Demirkent, D. (2017). Adaleti Sağlamak Değil, Hakikati İnşa Etmek. *Ankara Barosu Dergisi*, 2, 205-217.
- Diken Gazetesi. (2016). Cumhurbaşkanı, 'idam' cezası için 'referandum'u işaret etti: Onay mercii millet, 14/11/2016, <https://www.diken.com.tr/erdogan-idam-cezasi-icin-referandumu-isaret-etti-onay-mercii-millet/>, Erişim: 01.07.2022.
- Doğru, O. (2018). *Yaşama Hakkı*. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Ek Kitapları Serisi-5. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi.
- Düzenli, H. (2020). Yasa Koyucunun Suç ve Ceza Siyasetini Belirleme Yetkisinin Anayasal Denetimi. *ÇÜHFD*, 5(1), 1191-1229.
- Enis, B. (2019). Cezalandırma Konusunda Faydacı Teori ve Kefaret Teorisinin Karşılaştırılması, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 21-31.
- Erem, O. (2018). *İdam cezasını kaldırdıktan sonra geri getiren ülke var mı?* 4.7.2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38029311>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.
- Ergün, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler. *Milli Folklor*, 100, 134-148.
- Girit, S. (2016). *Türkiye idam cezasını geri getirebilir mi?*, BBC Türkçe, İstanbul, 9 Temmuz 2016, Güncelleme 1 Ağustos 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36831898>, Erişim: 01.07.2022.
- Gökmenoğlu, H. T. (2003). Kur'an-ı Kerim'de Olmayan ve Onunla Çelişen Bir Ceza: Recm. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2, 117-129.
- Gören, Z. (2006). Yaşam Hakkı ve Ölüm Cezası. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 67-97.
- Hamzaoğlu, N. (2019). Ceza Soruşturması ve Yaptırımlarının Caydırıcılık Etkisininin. *Adli Tıp Bülteni* 24, 3, 198-208.
- Hukuk Ansiklopedisi. *İdam Türleri*. (2021). <https://hukukbook.com/idam-turleri/> Erişim Tarihi: 12.10.2021.
- İbrahim, A. A. (2021). 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Hukuk Sisteminin Irak'ta Uygulanışı. *YBHD*, 1, 119-170.

- İşler, B. (2020). İnsan Hakları Açısından Ölüm Cezası: Edebi Eserlerden Örneklerle. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Karabulut, F. (2012). Recm Cezasının Hz. Peygamber'İN Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 50, 89-112.
- Karakoç, E. (2016). Antik Roma'da Ölüm Cezaları. *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 54, 506-516.
- Katırcıgil, B. E. (2017). Cesare Beccaria'nın Suç ve Ceza Felsefesi. *ERÜHFD*, 12(1), 155-179.
- Kayatekin, B. K. (2020). *Türk Hukuku'nda Ölüm Cezası*. Bilgi Notu, Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Hukuk Bölümü.
- Kılıçarslan, M. (2018). Kur'an-ı Kerim Tarafından Belirlenen Suç ve Cezalar Bağlamında İslam'ın Suça Bakışı. *Bilimname*, 36, 313-350.
- Kılınç, A. (2011). İdam Cezasının Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukukundaki Görünümüne İlişkin Birkaç Kaynak ve Bu Kaynakların Tahlili, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 11, 33-62.
- Köroğlu, M. (2015). İslam Hukuku'nda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 214-238.
- Kurt, M. E. (2020). COVID-19 (Corona-Virus-Diseas) ile Kişisel Koruyucu Önlemleri Yeniden Düşünmek, *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4(2), 72-77.
- Küçüktaşdemir, Ö. (2014). Aydınlanma ve Ceza Hukuku. *TBB Dergisi*, 113, 57-98.
- Maşalı, M. (t.y.). «Ölüm Cezası.» *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.*, 2007, c. 34, 40-43. <https://islamansiklopedisi.org.tr/olum-cezasi>, Erişim Tarihi: 20.10.2021.
- . (2011) *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, Bursa: Emin Yayınları
- . (2002). “Osmanlı'da Ölüm Cezası”, *Yeni Türkiye*, c. 45, 148-161.
- McComb, M. K. (2021). *California's Broken Death Penalty: It's Time to Stop Tinkering with the Machinery of Death*, A White Paper Report, California, USA.
- Moore, T. (2009). *Ütopya*. (Hasan İlhan, Çev.), Ankara: Alter Yayıncılık.
- Özdemir, M. (2021). Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(1), 109-133.
- Özgenç, İ. (2012). *Suçun Yapısal Unsurları. Ceza Hukukuna Giriş*, 18-35. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Repucci, S., Slipowitz, A. (2022). *Freedom in the World 2022, The Global Expansion of Authoritarian Rule*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule>, Erişim: 01.07.2022.
- Rahimov, İ. (2014a). *Suç ve Ceza*. İstanbul: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, No: 261.
- . (2014). *Suç ve Ceza Felsefesi*. (Birinci Baskı) Ankara: EkoAvrasya Yayın No: 2014/3.
- Sağlam, H. (2011). İslâm Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır? *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 265-292.
- Saygılı, A. (2019). Yaşam Hakkı Üzerine Düşünceler. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi – İnÜHD*, 10(2), 539-547.

- Selçuk, S. (2015). Eski Çağlarda Suç Hukuku. *Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan, Cilt: II* içinde, 1013-1057. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No.: 459, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sherman, L. W., Strang, H. (2014). Delil Temelli Hüküm Olarak Onarıcı Adalet, *CHKD*, 2(1), 281-322.
- Snell, T. L. (2021). *Capital Punishment, 2020 – Statistical Tables*, U.S. Department of Justice Office of Justice Programs Bureau of Justice Statistics, USA.
- Tokgöz, H. B. (2020). Cezalandırmanın Amacı ve Bu Bağlamda Ütopyalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 431-467.
- Türkmen, M. (2017). Cezaya Alternatif Bakışlar ve Yeni Bir Disiplin Olarak Ceza Sosyolojisinin İmkanlılığı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 703-720.
- Uğurlu, S, ve Yılmaz. K. (2011). Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e. *Turkish Studies*, 6(2), 949-972.
- Ünsalan, F. (2020). Hegel'in Ceza Teorisi Üzerine. *Beytülhikme*, 10(2), 703-722.
- Voice of America (VOA). (2022). *İdam Cezası Kararını Onaylarım*, 01 Temmuz 2022, <https://www.amerikaninsesi.com/a/recep-tayyip-erdogan-idam-cezasini-onaylarim-nato-zirvesi/6641085.html>, Erişim Tarihi: 01.07.2022.
- Yakut, E. (2006). Tanzimat Dönemi'ne Kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, 25-40.
- Yaman, S. (2016). Tevrat'a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 338-354.
- Yetkin, H. (2015). Yahudi Geleneğine Göre Ölüm Cezasını Gerektiren Eylemler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yiğitoğlu, M, ve Göreğen, G. (2018). Yahudilikte Suçlar ve Cezalara Dair Bir Değerlendirme. *İTOBİAD 18/1. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, 23-25 Kasım 2018 Bildiriler Kitabı* içinde, 831-841. Karabük.
- Yılmaz, M. (2017). Hukuk Tarihi Açısından Hristiyanlık. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 3(3), 12-31.

KLASİK ÖRGÜT KURAMININ GÜNÜMÜZE ETKİLERİ: MCDONALDLAŞAN EĞİTİM SİSTEMİNİN ANALİZİ

(Effects of Classical Organization Theory on the Present: McDonaldized Education System Analysis)

Mukaddes SALUK¹

Derleme Makale

Makale Geliş Tarihi: 28. 02.2022

Makale Kabul Tarihi: 11.07.2022

DOI: 0.53507/akademikdusunce.1080615

ÖZET

Bu çalışmada Klasik Örgüt Kuramının temel ilkeleri ile McDonaldlaşma arasındaki ilişki eğitim sistemi üzerinden kurulmuştur. Klasik Örgüt Kuramında, yönetim olgusu sistematik ve bilimsel bir şekilde ele alınırken insan unsurunu yok sayılmaktadır. McDonaldlaşma da benzer özellikleri göstermekte, standart yapıları ortaya çıkarmaktadır. Makalede McDonaldlaşan eğitim sistemi, Klasik Örgüt Kuramının ilkeleri kapsamında değerlendirilmiştir. Nitekim Klasik Örgüt Kuramında insanın sürekli aynı işi yapması beklenmekte, makine tipi bir örgüt yapısı tasarlanmaktadır. McDonaldlaşan eğitim sisteminde de öğrencilerin standart bir yapıda olması istenmektedir. Standartlaşmayı artıran bu eğitim modeli pasif öğrenci tipi ortaya çıkarmaktadır. Bu makalede iki olgu arasında benzerliklerin olduğu ileri sürülmektedir. Çalışmada McDonaldlaşmış eğitim sistemi uzaktan eğitim sistemi aracılığıyla açıklanmıştır. Çalışmada öncelikle Klasik Örgüt Kuramları arasında yer alan Taylorizm, Fayolizm ve Weberizmin kavramsal çerçevesi tanımlanmış, daha sonra McDonaldlaşma kavramı ele alınmıştır. Çalışmada teknolojinin gelişmesi ile McDonaldlaşan eğitim sisteminin yaygınlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Covid-19 salgını ile birlikte yaygınlaşan uzaktan eğitim sistemi ise bu durumu daha belirgin hale getirmiştir. Tüm bu gelişmeler kapsamında makalede teknolojik gelişmelerin insan yaşamını kolaylaştırmasının yanında eğitim sistemi üzerinden nasıl McDonaldlaştırdığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *McDonaldlaştırma, Klasik Örgüt Kuramı, McDonaldlaşan Eğitim*

ABSTRACT

In this study, the relationship between the basic principles of Classical Organization Theory and McDonaldization has been established through the education system. In Classical Organization Theory, while the management phenomenon is handled systematically and scientifically the human phenomenon is ignored. McDonaldization also shows similar features and reveals standard structures. In the article the McDonaldized education system has been evaluated with in the firsts of Classical Organization Theory. As a matter of fact in Classical Organization Theory it is expected that people will do the same job all the time and a machine type organization structure is designed. In the McDonaldized education system students are required to have a standard structure. This education model which increases standardization creates a passive student type. This article argues that there are similarities between the two cases. The study was explained through the McDonaldized education system the distance education system. In this study first of all the conceptual framework of Taylorism, Fayolism and Weberism which are among the Classical Organization Theories is defined and then the concept of McDonaldization is discussed. In the study it was conclude that the McDonaldized education system became widespread with the development of technology. The distance education system which has become widespread with the Covid-19 epidemic has made this situation more evident. With in the scope of all these developments the article evaluates how technological developments make human life easier as well as how it McDonaldizes it through the education system.

Keywords: *McDonaldization, Classical System Organization, McDonaldized Education*

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, mukaddessaluk20@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8594-6740.

GİRİŞ

İnsanların McDonald's'ı tercih etme nedenlerinden biri McDonald's standartlarıdır. McDonald's hamburgerleri hep aynı yapıdadır. Standart ürünler ve standart menüler bulunmaktadır. Yapıların standartlaşması zamanla McDonaldlaşma kavramına bürünmüştür (Öztaş, 2015: 137). McDonaldlaşma, klasik örgüt kuramında ön plana çıkan makine tipi insan modeli ile bağdaşmaktadır. Çalışmada günümüzde McDonaldlaşan eğitim modeli ile meydana gelen makine tipi öğrenci modeli eleştirilmektedir. Çalışma, McDonaldlaşan eğitimde standartlaşmaya karşı farklılığın önemini vurgulamaktadır. McDonaldlaşan eğitimin önüne geçilmezse aynı tip öğrenci modellerinin artarak devam edeceği endişesi üzerine durulmakta ve yaratıcı, farklı düşünen, sorgulayabilen bir eğitim sistemine olan ihtiyaca dikkat çekilmektedir.

Çalışmanın temel varsayımı McDonaldlaşmanın hayatımızın içinde olduğu, klasik örgüt kuramlarının geçmişte kalmadığı ve günümüzde de etkilerini devam ettirdiğidir. McDonaldlaşma kavramıyla eğitim alanı dışında sağlık, hukuk gibi çeşitli alanlarda da karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmada ise McDonaldlaşan toplumda eğitim konusuna odaklanılmıştır. McDoktor, McMahkeme, McHastane kavramlarının yerine makalede McÖğretmen, McOkul kavramlarına yer verilmiştir. McDonaldlaşan eğitim, aynı şeyleri anlatan öğretmenler ve aynı şeyleri yapan öğrencilerden oluşmaktadır. Bu yüzden çalışmada öğretmenlerin McMeslekler içinde McÖğretmen olmamak için daima yeni içeriklere sahip olması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Çalışmanın eleştirisi McDonald's hamburgerleri, IKEA mobilyaları, Starbucks kahveleri gibi ürünlerin standart yapıda olmasıdır. Aynı tip olma arzusu hamburgerlerden eğitim alanlarına kadar kendine yer bulmuştur. Çalışmada bu perspektiften hareketle McDonaldlaşan eğitim kavramı inceleme nesnesi haline getirilmiştir.

1. Örgüt Kavramı ve Klasik Örgüt Kuramı

Yönetim kavramına yönelik teorik araştırmaların tarihi her ne kadar Sanayi Devrimi'ne kadar uzansa da yönetim olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca yaşanan gelişmeler sonucunda yönetim kavramı oluşan bilgi birikimi ile gelişmeye devam etmiş, 20. yüzyılın başında ise bilim dalı haline gelmiştir (Öztaş, 2017: 17). Yönetim; terim anlamı olarak örgütün amaçlarını gerçekleştirmektir. Daha kapsamlı bir şekilde ise planlama, örgütleme, yürütme, koordinasyon ve kontrol fonksiyonlarına ilişkin; kavram, ilke, teori, model ve tekniklerin sistematik ve bilinçli bir biçimde uygulanmasıyla ilgili faaliyetlerin tümü olarak da tanımlanabilir (Baransel, 1979: 8). Yönetim, icra olarak yöneticiyle yönetilen arasındaki

ilişkinin inşasıdır. Yönetim karşılıklı gerçekleştirilen sosyal bir aktivitedir ve bu olgunun insanın insan ile mücadelesi olarak da ifade edilebilmesi mümkündür (Özcan, 2012: 117).

Yönetim zamanla örgüt kavramını meydana getirmiştir. Amaçları gerçekleştirmek için insan gruplarına ihtiyaç vardır ve bu gruplar örgüt kavramını doğurmuştur. Örgüt, belirli amaçları gerçekleştirmek ve tasarlamak için bir araya gelmiş karmaşık inşa stratejileridir. Örgütlerin meydana gelmesi sonucunda rasyonel makine sistemleri olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Örgütler zamanla hem yönetim için hem de insanlık için vazgeçilmez bir konuma yükselmiştir (Öztaş, 2015: 38). Örgüt kavramı üzerinde tartışmalar ve araştırmalar hala devam etmektedir. Moleküller, hücreler, karmaşık organizmalar, türler ve ekoloji arasında farklar ve ilişkiler ile bireyler, gruplar, örgütler, örgüt grupları ve onların toplumsal ekoloji arasındaki farklar ve benzerlikler üzerinde çalışmalar da yapılmıştır. Bu yaklaşım tarzına göre gerek örgütlerin işleyişi gerekse de tanımı hususunda onları etkileyen kavramlar olarak yeni fikirler geliştirilmiştir (Morgan, 1998: 45-46).

Makine sistemlerinin doğuşu olarak adlandırılan örgüt kavramının temelleri teorik olarak Sanayi Devrimine kadar dayandırılmaktadır. Sanayi Devrimi ile beraber üretim kitlesel üretime dönüşmüş ve örgütler daha önce bireysel olarak çalışanlar yerine örgütsel biçimde çalışan insan gruplara bırakmıştır (Baştürk vd., 2012: 130). Sanayi Devrimi ile meydana gelen kitlesel üretim sonucunda hammaddeye ve insan gücüne ciddi anlamda ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde hızlı bir kentleşme, teknolojik gelişim, çeşitli kurumsallaşmalar ve değişimler söz konusudur (Kocabaş, 2004: 39). Sanayi Devriminden sonra meydana gelen seri üretim Klasik Örgüt Kuramlarının bir sonucudur. Seri üretim ile mekanik bir hal alan Klasik Örgüt Kuramı ise zamanla insanı makine olarak görmeye başlamıştır. Klasik Örgüt Kuramı devamlı aynı işleri yapan, standart yapıyı önemli bir prensip haline getirmektedir.

McDonaldlaşma ile Klasik Örgüt Kuramının ilkesi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Nitekim McDonald's, IKEA, Starbucks gibi markaların standart ve aynı tip ürün üretme anlayışları vardır. Hatta McDonald's güçlü rakiplerinden olan Starbuckslaşma da aynı şekilde standart yapıdadır. McDonald's'ın hamburger ürünleri ambalajdan servise kadar aynıdır ve aynı şekilde Starbucks'ın kahve ürünleri bardak şeklinden sunumuna kadar standart yapıdadır. Bu aynılık ve standartlık açısından bakıldığında Klasik Örgüt Kuramın önde gelen isimlerinden Taylor'un ilkelerini andırmaktadır. Bu durum Taylor'un ilkelerinin günümüzde biraz daha modern hali ile beraber kullanıldığını göstermektedir. IKEA, Starbucks gibi markalar dünyanın bir parçası konumuna gelmektedir. McDonaldlaşma gibi markalar da küreselleşen dünyanın bir parçası konumunda bulunmaktadır (Ritzer, 2021: 339).

2. Klasik Örgüt Kuramı ve Makineleşen İnsanlar

Klasik Örgüt Kuramına genel olarak makine örgüt kuramı da denilmektedir. Makine denilmesinin arkasında yatan neden verimlilik ve üretim fazlalığıdır. Kuram aslında iki ana olgu etrafında toplanmış ve açıklanmıştır. Bunlardan birincisi; rutin işlerin görülmesinde insan unsurunun makinelere ek olarak nasıl kullanılacağını ve işçiyi verimli bir şekilde nasıl yönetileceğini anlatırken ikincisi ise formal örgüt yapısını oluşturmada ve aynı tip görüntüyü vermektedir. Taylor'un bilimsel yönetim yaklaşımı birinci fikre uygun iken yönetim süreci ve bürokrasi yaklaşımı ikinci fikre daha uygun görülmüştür (Koçel, 2003: 195). Taylor'un amacı insanlardan en az makine kadar verim elde etmektir. Weijrich and Koontz klasik örgüt kuramlarının genel anlamda beş özelliği şu şekilde sıralamıştır (Weijrich and Koontz, 1993):

1. **Komuta zinciri:** Yönetim üç düzeyde anlatılır. Bunlar üst, orta ve alt olmak üzeredir. Üst yönetimde genel müdür, başkanlar, rektörler gibi yöneticiler bulunur. Bunların asıl görevi uzun vadeli olacak şekilde stratejik planlar oluşturmaktır. Orta düzey yönetim, bir denetçinin faaliyetlerini koordine etmek, üst düzey yöneticiler ile stratejik planlar hazırlamasına yardım etmek gibi görevleri vardır. Bunlar daire başkanı, müdür yardımcısı, denetçi yardımcısı olarak örneklendirilebilir. Alt düzey yönetici ise politikaları ve planları bunların üzerinde uygular.
2. **İş bölümü:** Karmaşık görevler çalışanlar tarafından kolayca gerçekleştirebilmek için basit görevlere ayırmaktır.
3. **Tek yönlü aşağı etki:** Klasik örgüt kuramları tek yönlüdür ve kapalı sistemlerdir. Genelde en üst düzeyde kararlar alınır ve aşağı doğru iletilir.
4. **Otokratik liderlik:** Yönetim bir zamanlar kiliseden etkilenmiştir. Otokratik liderlik kiliseden etkilendiği zamanlarda oluşmuştur. Burada anlam olarak işçilere makine gibi davranılıp ve bununla birlikte verimliliğin de artırılması amaçlanmıştır. Bu sistemde işçiler sık sık kontrol edilmektedir.
5. **Öngörülen Davranış:** Makine gibi görülen işçilere ona göre davranılmasıdır. Öngörülen makine tipi modeldir.

İnsanı makine olarak algılayan kuram, tamamen verimlilik üzerine odaklanmıştır. (Öğütoğulları ve Akpınar, 2016: 32). Makine gibi olan insandan verimli, güvenilir ve pratik bir şekilde ürünler elde edilmesi amaçlanmıştır. Mekanik örgütlerde etkin bir işleyiş vardır ve aynı şekilde o işten tasarruf edilir (Morgan, 1998: 25). İnsanın değerli olmasından çok, insandan elde edecek verime odaklanıldığından bu kurama makine örgüt kuramı veya mekanik kuram da denilmektedir. İlgili kuramın öncülerinden birisi de Frederick Taylor'dur. Taylor, geliştirmiş olduğu teori ve yazmış olduğu makalesinde kendi mesleğinin tecrübelerine yer vermiştir. Atölyelerde işçi olarak çalışmaya başlayan ancak akşamları okula devam ederek mühendislik diploması alan Taylor, değişik kademelerde çalışarak işin farklı boyutlarını görmüştür. Bu farklı boyutlar, kuramının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Nitekim 1911 yılında yayınlanan *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* kendisine *bilimsel yönetimin babası* unvanını kazandırmıştır. Taylor'un görüşleri bazen önemli bir şekilde tarafından eleştirilmiş, bazen de uygulamada yer bulmuştur (Arıkboğa, 2010: 24).

2.1. Bilimsel Örgüt Kuramı ve Taylorizm

Taylor 1911 yılında kaleme aldığı *Bilimsel Örgüt Kuramı* adlı makalede kuramının ilkelerine yer vermektedir. Bu eserde Taylor, belli başlı kuralları dört temel görev tarafından incelemiştir. Bunlardan birincisi, işçilerin kafasında biriken geleneksel devasa bilgi birikimidir. Bunları derleme, kaydetme, listeleme, matematik formüllere dönüştürme görevini yöneticiler üstlenmiştir. Taylor'un bu maddesi ile amacı verimliliktir. İşçi başına daha fazla üretim ve beraberinde daha iyi üretim çıktısı ve yüksek kalite, işçilerin daha yüksek ücret ödeme imkânına kavuşması, şirkette büyük kâr kazandırılması gibi yönetimin sonuçları arasındadır (Shafritz ve Hyde, 2016: 42). Bilimsel Örgüt Kuramı adı altında olan ikinci grup çalışanların bilimsel esaslara göre seçilmesi ve yenilikçi tarzda gelişimini sağlamaktadır. Esas olarak işçileri bilinçli ve sistemli bir şekilde yetiştirmek onlara yardım etmek, onları öğretmek ve eğitmek önemlidir. Üçüncü görev, bilimsel olarak seçilmiş ve yetiştirilmiş işçilerle bilimi bir araya getirmektir. Taylor'a göre bilim ile işçileri bir araya getirilmezse bütün emekler boşa gidecektir. (Shafritz ve Hyde, 2016: 43). Dördüncü görev ise iş yükünün işçi kesim ile yönetici kesimi neredeyse eşit oranda paylaşılması esastır. Belli olan işi belirli kişiler yaparsa işten elde edilecek verim artar. Taylor için zaten temel amaç verimliliktir (Shafritz ve Hyde, 2016: 44).

1914 tarihli *The Taylor System - Man's Enslavement by the Machine* adlı bir başka yazısında Taylor'un sistemini "insanın makine tarafından köleleştirilmesi" olarak tanımlanmaktadır. Bu sistem yine üretim maliyetlerinin azaltılması ve işçinin sömürülmesi araçlarından biri olarak görür ki bu tavır 1913'te yazılan ve yukarıda alıntılanan yazı ile tutarlıdır. İşçinin hiçbir saniyesini dinlenmeye ayırmadan nasıl daha yoğun bir şekilde çalışabileceğini işçinin kollarına takılan ampul örneği ile açıklamaktadır. Taylor'un insanı makine gibi görmesinin altında hiç şüphesiz makine ve robot gibi çalışarak verim elde etme amacı yatar. İşçinin tembellik etmesini önlemek için iş başına ücret ilkesi ortaya atmıştır. Bu şekilde ortaya atılmış olduğu ilke ile işçi ne kadar çok çalışırsa o kadar fazla ücret almaktadır (Şener, 2016: 11). Kitana'ya göre Taylor'un felsefesine açıklayan dört temel ilke vardır:

1. Bir görevi yerine getirmek için en iyi yol bilimsel yöntemi geliştirmektir. En iyi yolun tek yol olduğunu vurgulamaktadır.
2. Bir görevi yerine getirmek için çalışanlarına bu sorumluluğu aşılıp sorumluluğu tamamen işçiye devretmek sistematik olarak en uygun yöntemdir. İşin organizasyonunda yöneticiler devralmalıdır.
3. İşçinin gelişimi için bilimsel eğitim çok önemlidir.

4. Yönetim ve emek arasında var olan karşılıklı bir iş birliği vardır. Bu verimi artırır.

Yönetici ve işçi yüksek verimlilik için birlikte çalışması zorunlu bir seçenektir. Amaç her zaman daha yüksek kâr elde etmektir. Yönetici de verimsizliğin ortadan kalkması için işçiyi sürekli denetlemelidir (Kitana, 2016: 18). Taylor'un bütün bu sistemlerin yanında verimlilik ve üretim odaklı yapısı da mevcuttur. Taylor makine gibi verimlilik amaçladığı için seri üretim üzerine odaklanmıştır. Taylor seri üretim teknikleri ile doğruluk, süreklilik, hız ve standartlaşmadan oluşan kombinasyon dizisinin fabrika prosedürlerinde bir devrim yaratmıştır. Bu devrim günümüzde etkisini göstermektedir. Taylor'un yapmış olduğu bu uygulama ile hız, verimlilik, standartlaşma ilkeleri doğrultusundaki çalışmalar işin kârını artırmaktadır. Taylor verimlilik ve kâr odaklı olduğu için günümüzde sistemi vazgeçilmezdir. Taylorizm ilkeleri yükselişi ve profesyonel yönetici sınıfının ortaya çıkışı "Endüstriyel Yönetimi" oluşturmaktadır. Bu uzlaşmaya doğru giden sistem ürettikleri şeyin kalitesini oluşturmaktadır. Bu yeni endüstriyel devrim ile Taylor'un Bilimsel Örgüt Kuramı makalesi gereği yeni üretim teknolojilerinin teşvikleriyle seri üretim doğmuştur. Seri üretim ile makine tipi işçiler ve monoton tipi ürünler ortaya çıkmıştır. Taylor'un amacı makine gibi verimlilik sağlayacak işçiler topluluğudur (Karakuş, 1997: 4).

Taylor'un yönetim anlayışı çalışanların kendiliğinden ne yapmalarını istediğini tam olarak bilmeleri sonra da onu en iyi ve en ucuz şekilde yapmalarını sağlamaktır. Başka bir ifadeyle kısa yoldan verimlilik elde etmektir (Taylor, 1911: 12). Taylor için işçinin çalışan olması gerekmektedir. Çünkü çalışanlar az çalışma eğilimi olduğu için verimsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu verimsizliğin ve yetersizliğin asıl sebebi ise bilimsel örgüt kuramlarından habersiz olan yönetim kadrolarıdır. Yöneticiler saat başı ücret uygulaması yerine parça başı ücreti desteklemelidir. Fazla ücret ve düşük maliyet paradoksu uygulanmalıdır. Motivasyon kaynağı ise para olmalıdır. Bunlar, Taylor'un temel ilkeleridir ve Taylorizm olarak adlandırılmaktadır (Karakuş, 1997: 5).

Taylor'a göre bir iş bölümlere ayrılmalı ve çalışanların o alanda uzmanlaşmalıdır. Belli bir işten belirli kişiler sorumlu olmalıdır. Organizasyonda tüm yetki ve sorumlulukların merkezde yöneticiler etrafında toplanması, personele bilimsel ilkeler doğrultusunda eğitim sağlanması, organizasyonda hiyerarşik bir yapı oluşturulması, işe uygun personelin bilimsel yöntemler ile seçilmesi gibi ilkeler Taylorizmi meydana getirmektedir (Aktan, 2016).

Taylor'un sistemine göre "en iyi yol tek yoldur" anlayışı mevcuttur. İşin denetimi de yöneticilere kalmıştır ve genellikle işçi denetlenmelidir. Mevcut öncüllere göre eğitim sistemi bu bağlamda özdeşleşmiştir. İşçi burada öğrenci olarak yer almakta işçiyi denetleyen yönetici ise öğretmen konumundadır. Her ikisinin de amacı verim elde etmektir. İşçi sadece elindeki işi yapmalı, öğrenci de verilen ödevi yapmalıdır. Yeni fikir üretme, yaratıcılığa ve herhangi bir farklılığa yer yoktur. Günümüzde okullar Taylor'un fabrikasyon yapılarına çok benzemektedir. Taylor'un fabrikasyon tarzı iş anlayışı şimdiki McDonaldlaşmış eğitim sistemini oluşturmaktadır. Taylor ile birlikte Fayol da aynı zaman diliminde yaşamakta olup yönetim üzerinde çalışmaları mevcuttur.

2.2. Yönetmel Teori ve Fayolizm

Klasik Örgüt Kuramının Taylor ile birlikte en önemli ikinci kuramcısı Henri Fayol'dur. Fayol uzun yıllardır çalışma hayatında yöneticilik yapmıştır. Fayol da aynı Taylor gibi örgütlere dair keskin gözlemler yapar, savunur, tanımlar ve çözümler üretir. Teşhis ve amacı Taylor ile aynıdır. Verimsizliğin önüne geçmek için rasyonel örgütleri kurmaya çalışmaktadır. Bu nedenle de rasyonel yönetime odaklanır. Taylor, farklı olarak üretimin tasarlanmasına, işin analiz edilmesine odaklanır. Fayol, daha çok örgütlerin yönetim konusunda araştırmalar yapmıştır (Öztaş, 2015: 111).

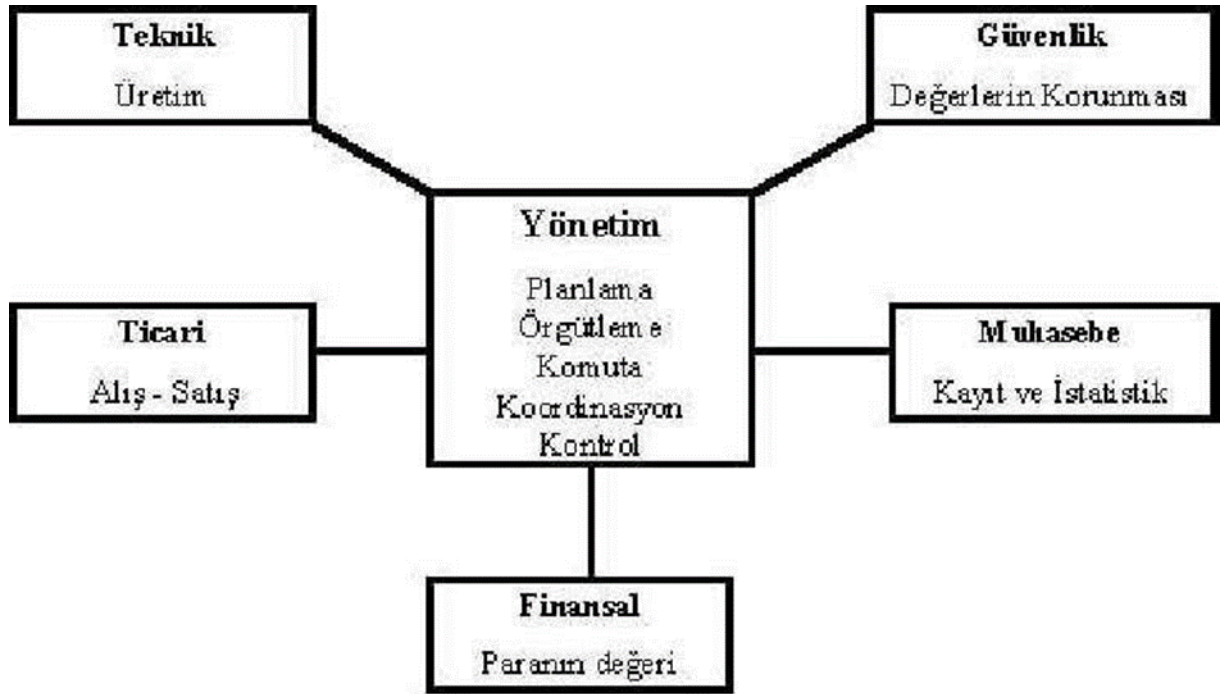
Fayol 1916 yılında yayınlamış olduğu *Genel ve Endüstriyel Yönetim* isimli kitapta tecrübelerini kaleme almıştır. Yönetim süreci yaklaşımı, bilimsel örgüt kuramında olduğu gibi etkinlik ve rasyonellik ilkeleri üzerine odaklanmış ve yönetimin bütün alanlarına yönelik ilkeler geliştirmeye çalışmıştır. Fayol yönetimi "İleriyi görme (planlama), örgütleme, kumanda etme, eşgüdümü sağlama ve kontrol etme" olarak tanımlar (Arıkboğa, 2010: 27). Geleceği planlama, örgütleme, yürütme, işlerin en iyi şekilde koordinasyonunu sağlama ve kontrol etme gibi faaliyetleri bünyesinde barındırır. Örgütlerde bu altı temel fonksiyonun birbirinden kopuk olmadığı ve birbirine sıkça bağlı olduğu Fayol'un yaptığı saptamalar arasında yer alır. Fayol'a göre hiç vakit kaybetmeden bir yönetim metodu oluşturulmalıdır. Bunun için deneyim sahibi olup büyük işletmelerde uzun yıllar yöneticilik yapmış ve bu alanda çok sayıda eser vermeye çalışmıştır (Karaboğa ve Zehir, 2020: 59).

Genel ve Endüstriyel Yönetim eserinde Fayol, yönetimi bir süreç olarak görmüş ve bu sürecini fonksiyonlara ayırarak incelemiştir (Baransel, 1976). Fayol'a göre bu fonksiyonlar üretim, ticari, mali gibi klasik fonksiyonların örgütlerde genel kabul gördüğü ve dikkate alındığı dönemlerde yönetim fonksiyonunun önemine vurgu yapmakta ve bu fonksiyonu klasik örgüt fonksiyonları içine dâhil etmektedir. Altı çeşit fonksiyon bulunmaktadır. Teknik fonksiyonlar

(üretim, imalat ve transformasyon), ticari fonksiyonlar (alım, satım, değişim), mali fonksiyonlar (sermaye üretimi ve yönetimi), güvenlik fonksiyonları (malların ve kişilerin korunması), muhasebe fonksiyonları (envanter, bilanço, istatistik) ve yönetim fonksiyonları (öngörü, organizasyon, kumanda, koordinasyon ve kontrol) bütün örgüt türlerinde görülebilecek ortak fonksiyonlardır (Brodie, 1962: 7-8). Fayol'un altı çeşit fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 1. Henri Fayol' un Altı Çeşit Fonksiyonu

Kaynak: Irmak, Nagihan; Henri Fayol Yönetim Teori ve Yönetim Süreci

Şekil 1'de görüldüğü gibi Fayol'un altı tane fonksiyonu vardır ve günümüze kadar gelmiş hem kurumsal hem de bireysel faydaları üzerine 14 ilkesi bulunmaktadır. Yönetimde bu ilkeler sıkça kullanılmaktadır (Çelik ve Doğan, 2011: 67). Fayol'a göre yönetim fonksiyonunun işlevsel olabilmesi için 14 tane olan bu prensiplere uyulması gerekmektedir. İyi bir yönetim için sahip olunması gereken 14 prensip arasında iş bölümü, otorite, disiplin, kumanda teklifi, yönetim teklifi, genel yararın özel yarara üstünlüğü, personelin işe alımı, merkezileşme, hiyerarşi, düzen, hakkaniyet, personelin istikrarı, inisiyatif ve personelin birliği yer almaktadır. (Brodie, 1962: 26). Fayol'un bu faaliyetleri ve ilkeleri Fayolizm adını alır. Fayol'un yönetim olgusunda tutarlılığı koruma anlayışı vardır. Yönetimi fonksiyonlara ayırarak verim elde etme amacı mevcuttur. Eğitim sisteminde ise var olan bir tutarlılık ve bir kontrol altında tutma çabası

vardır. Bu kontrol altında tutma girişimi ile fabrikada çalışan işçilerden verim elde edilmektedir. Günümüz okullarda Mcdonaldlaşan öğrenci modelleri ile bu durumu anımsatmaktadır. Fayol'a benzer olarak Mcdonaldlaşan eğitim sisteminde verim elde etme, öğrencileri kontrol altında tutma ve aynı görüşlere sahip olma gibi unsurlar beklenmektedir.

2.3. Bürokrasi Teorisi ve Weberizm

Bürokrasi Fransız kaynaklı bir terimdir. Bu kavram ilk defa 1745'te Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır. Bürokrasi kelimesi büro olarak daire, memurlar anlamında ve krası olarak ise güç, iktidar anlamındaki kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Böylece bürokrasi büroların iktidarı anlamına gelmektedir. Büroların yönetimi, memurlar yönetimi anlamına da gelmektedir. Hatta kırtasiyecilik ve kâğıtların yığını olarak kullanımı da mevcuttur (Kabaklı, 2002: 9). Bilimsel anlamda bürokrasi konusuna ilk eğilen kişi Max Weber'dir. Weber bürokrasi konusu üzerinde çalışarak bürokrasiyi bir örgütlenme ve yönetim biçimi olarak ele almıştır. Weber'den sonra örgütlenme ve yönetim şekli olarak bürokrasi üzerine çalışmalar giderek artmıştır. Özellikle bu artış İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde görülmüştür (Dursun, 2012: 134).

Weber bürokrasiyi rasyonel bir örgüt biçimi olarak kabul etmiş ve teknik olarak diğer örgüt biçimlerinden üstün olduğunu belirtmiştir. Weber makine ile üretimin, makine gibi tasarlanan ve yönetilen örgütün diğerlerine nazaran üstün olacağını ifade etmiştir (Öztaş, 2017: 20). Beşerî etkiler ya da başka bir ifade ile sübjektif unsurlar Weber'e göre bürokraside yer almamakta objektif unsurlar daha ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda bürokrasi, yalnız kamu kesimine özgü bir örgütlenme biçimi değil özel kesim için de geçerli bir örgütlenme biçimidir (Akçakaya, 2016: 673-674).

Weber bürokrasiyi vatandaşa sunulan hizmetlerde ve bu hizmetlerin görülmesinde aslında daha çok işlerin yokuşa sürülmesi, örgütlerdeki hantal işleyiş olarak açıklayan tanımların aksine organizasyon yapısı olarak açıklamıştır. Weber bürokrasi yaklaşımını organizasyon açısından ele almış bir büro veya makam tarafından yönetilmesi olarak tasarlamıştır (Gökçe ve Şahin, 2002: 5). Weber'in geliştirmiş olduğu bir ideal tipi bulunmaktadır ve bunlar saf bürokratik yapılardır. İdeal bir organizasyon biçimi bürokrasi yapıları olarak da ifade edilebilmektedir. Fakat ideal tip arzulanan bir model değildir, bu nedenle hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmemiştir. Weber'in ideal tip modeli ampirik araştırmalara ve mevcut yapıların incelemesinde bir rehber olarak inşa edilmiştir (Öztaş, 2015: 144-145). Weber'in yaklaşımına göre bürokrasi bazı özelliklere sahiptir. Bunlar hiyerarşik

yapılanma ve komuta zinciri, kurallar ve yönetmelikler, iş bölümü, kişisel değil profesyonel ast-üst ilişkisi belirlenmesi, resmi raporlar yani liyakat sistemine göre işe alım gibi özelliklerdir (Seker, 2014; Weber,1992).

Tablo 1. Modern Memurlukta Özel Şartlar

1.	Yasalar ve idari düzenlemelerden kaynağını alan kurallar ile düzenlemiş sabit ve resmi yetki sahası ilkesi vardır.
2.	Sıkıca düzenlenmiş bir ast üst ilişkisi vardır.
3.	Modern büro yönetimi yazılı dokümanlara dayanır.
4.	Uzmanlaşmış büro yönetimi moderndir ve kapsamlıdır. Uzmanlık eğitimi gerektirir.
5.	Memurun tam kapasite ile çalışması gerekmektedir.
6.	Büro yönetimi oldukça istikrarlı, oldukça kapsamlı ve öğrenebilir genel kurallara dayalı yürütülür.

Kaynak: Shafritz ve Hyde, Kamu Yönetimi Klasikleri, 2016: 55-57

Weber'in bürokrasi modelinde aksaklıkların olduğu görülmektedir. Weber 'in bürokrasi anlayışı ilk etapta üstün bir örgüt biçimi olması yanında olumlu bir organizasyon olarak açıklanmaktadır. Zamanla Weber'in bürokrasi anlayışı hantallaşan bir yapı, işleri yokuşa süren bir sistem haline gelmektedir. Memurların yapmış olduğu işler standartlaşmış ve hantallaşmış durumdadır. Taylor ve Fayol gibi Weber oluşturmuş olduğu modelde standartlaşma öne çıkmaktadır. Çoğu kurumda görülen standartlaşma ve tek tipleşme yani McDonaldlaştırılma ile beraber günümüzdeki eğitim sistemi ile karşılaştırma yapıldığı zaman pek bir farkı da olmadığı anlaşılmaktadır. Weber'in zamanla oluşan bürokrasi yapısı hantallaşmaya, tek tipleşmeye başlamıştır. Bu durumla eğitim sisteminde de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Günümüzde tek tip öğrenci modeli oluşturma çabası bulunmaktadır. Aktif ve yeni fikirler üreten öğrenci yerine pasif bir öğrenci modeli mevcuttur. Mevcut olan bu durum McDonaldlaşmış eğitim sistemin bir göstergesidir. Sonuç olarak, Weber'in bürokrasi modeli, Taylor'un bilimsel örgüt kuramı modeli, Fayol'un yönetsel teori modeli ile oluşan standartlaşma günümüzdeki McDonaldlaşma kavramı ile özdeşleşmektedir.

3. McDonaldlaştırılma Kavramının Genel Çerçevesi

McDonaldlaştırılma, hazır yiyecek ile alakalı bir kavram değildir. Burada mevcut olan durum McDonald's içerisinde ürünlerden fabrikasyon işleyişine kadar aynı ve standart olmasıdır. McDonaldlaştırılma olarak adlandırılan süreç aslında bu paradigmanın önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Ritzer, 2021: 16). Gündelik yaşamın rutinleşmiş pratikleri içerisinde çoğu kişinin McDonald's restoranlarında yemek yemesi, hıza endeksli bir yaşamın parçasıdır.

Bu restoranlar genelde hızlılığı ve pratikliği ön planda tutar. Bunun yanında verimlilik önemli bir unsurdur. Ancak günümüzde oldukça olağan karşılanan, özellikle McDonald's ile anılan fast-food sadece hıza indirgenecek bir durum değildir. Bunun yanında endüstriyi de ifade etmektedir (Göker, 2015: 395).

Amerika'da McDonald's büyümüş ve çeşitli başarılarla imza atmış, başarısını günümüzde de devam ettirmektedir. Zaman içerisinde McDonald's sadece Amerika sınırları içerisinde kalmamıştır. McDonald's şöhretini ve firmalar dizisini başka ülkeler de ithalat etmiştir. Kısa bir süre içinde yaklaşık 128 ülke de 35,000'i aşkın restorana sahip olmuş ve günde yaklaşık 70 milyon müşteriye hizmet vermiştir (Ritzer, 2021: 17). McDonald's restoranların ilk yurt dışı adresleri Kanada ve Porto Riko olmuştur. Şirket merkezi Chicago'dan, İllinois Oak Brook'a taşınmıştır. Asya'daki ilk restoran Japonya'da, Avrupa'daki ilk restoran 1971'de ağustos ayında Hollanda Amsterdam yakınlarında Zaandam'da, Almanya'daki ilk restoran ise yine 1971'de aralık ayında Münih'te açmıştır. Ülkemizde ilk McDonald's restoranı Ali Vardar tarafından Taksim'de açılmış ve 1986 yıllarında hamburger Türkiye'ye giriş yapmıştır (McDonalds, 2022).

Dünyanın her köşesinde milyonlarca insanın McDonald's tercih etmesinin önemli bir nedeni sahip olduğu standartlarıdır. Tamamen standart ve işbölümü çerçevesinde A'dan Z'ye planlanmış, eğitilmiş, hesaplanmış bir sisteme sahiptir (Öztaş, 2015: 137). Taylor'un fabrikalarında robotlaşmış işçileri varsa Ray Kroc'un McDonald's'ında da aynı tip işçileri ve aynı tip hamburgerleri vardır. Ritzer'a göre McDonaldlaşmanın verimlilik, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik ve denetim olmak üzere dört temel unsuru üzerinde durulmuştur. McDonald's başarısında verimlilik önemli bir unsurdur. McDonald's aç olma eğilimden tok olmaya geçmenin en iyi yolu olarak görülmektedir. Hatta hızlı olması ve lezzetli olması McDonald's'ın en önemli özelliğidir (Ritzer, 2021: 43).

McDonald's restoranlarında fast-food yiyeceklerinin az malzeme gerektiren, hazırlanması, servisi ve yenmesi basit olan yiyecekler olmuştur. McDonald's ürünlerin basitleşmesi verimliliğin daha da artırmasını sağlamıştır (Ritzer, 2021: 75). Klasik örgüt kuramlarında ise fabrikalarda işçilerden elde edilecek verime odaklanmaktadır. Bir işçi sürekli aynı işi yaparak verimi artırmaya odaklanmıştır. Taylor, Fayol ve Weber'in fikirleri doğrultusunda her şey kontrol altına alınmalı, işler hızlı yapılmalı ve yöneticiler tarafından işler denetlenmelidir.

McDonald's başarısında hesaplanabilirlik de önemli unsurların arasındadır. Burada satılan ürünler ile sunulan hizmetlerin nicel yönleri esas alınarak vurgu yapılmaktadır. Bu sistemlerde hızlı teslimat yapılması, çok yemek ama az ödeme yapılması gibi unsurlar o işin iyi olduğunun bir göstergesidir. Hesaplanabilirlik bu yüzden McDonald's'ı başarılı kılan unsurlar arasında yer almaktadır (Ritzer, 2021: 44). McDonald's'ı başarılı kılan bir başka unsur öngörülebilirliktir. Bu unsur en çok eleştirilen unsurdur. Ürünleri ile hizmetlerinin her zaman ve her yerde aynı olacağı garantisini verme anlamına gelir. Gelecek haftalarda veya gelecek senelerde olacak olan ürünler hep aynıdır. Müşteriler herhangi bir sürpriz yaşamayacaktır. Bir farklılık olmayacaktır (Ritzer, 2021: 45). McDonald's başarılı kılan dördüncü unsur ise denetim unsurudur. Denetim aslında burada McDonald's'a giren insanları kapsamaktadır. Sınırlı menüler ile çok az çeşit olması, rahatsız edici sandalyeler gibi unsurlar gelenleri yönetme amacı taşımaktadır. Yani gelenleri ona göre yönlendirir ve istedikleri gibi hareket etmeleri sağlanmaktadır. Denetim burada daha çok gelecek olan insanlara yöneliktir (Ritzer,2021: 46). Ritzer bu unsurlar ile McDonald's başarılı olduğunu vurgulamaktadır.

McDonald's dünyanın dört bir yanında gerçekleşen modernleştirme, rasyonelleştirme, verimlilik ve kültürel homojenlik süreçlerini açıklayan son derece önemli bir sosyolojik fenomendir. Bu kavramdan insanları standartlaşmış bir hamburger tüketimi ve ideolojik uygunluk konusunda eğiten önemli bir Amerikan kültürü şeklinde söz edilebilir. Dolayısıyla, McDonald's, ürün gösterisini ve ona ait bir tüketici kültürünü dünyanın her yerinde teşvik ederek aslında Amerikalaştırmanın ve kapitalizmin bir kültür elçisi konumunda olmuştur (Kellner, 2013: 79).

McDonald's firmalarında hız işin önemli bir noktasıdır. Yemeklerin geç gelmesi ve uzun sürmesi insanlar ve müşteriler için sıkıntılı bir durumdur. Hatta garsonlar ve çok çeşitli mezelerin aşırı gereksiz olduğunu düşünülmüştür. Gereksiz garsonların olmadığı ve yemeğini kişinin kendisinin alıp çöpünü yine kendisinin attığı bir sistem oluşturulmuştur. Herhangi bir aksaklık yaşanmaması için yemeği hazırlayacak işçilerin yerleri ve görevleri belirlenmiştir. Hamburgeri hazırlama organizasyonu son derece pürüzsüz ve planlı bir sistemden oluşmaktadır. Ama bu kadar planlı, sistematik ve geliri olan yapının olumsuz tarafı da fazladır. İnsanlar aşırı derece hazır yiyeceklere alışmakta ve obezite tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.¹ Ucuz ve hızlı olması zaten bu sistemleri insanların tercih etme sebepleri arasındadır. Sistem o kadar standart hale gelmiştir ki farklılığa ve yaratıcılığa yer yoktur. Tek

¹ Yapılan araştırmalara göre 10 kişiden 4'ü obez ve her 10 kişiden 1'i ise aşırı obezdir. ABD'de yaklaşık olarak obezite oranı %40'tır. (2020), www.aa.com.tr (Erişim Tarihi: 27.02.2020).

tip restoranlara karşı tek tip insanlar oluşturma çabası bulunmaktadır. Bu tek tip insanlar zamanla fikir üretmez, yenilik yapamaz, bir farklılık oluşturamaz duruma gelmektedir. Burada kaynaklanan unsur hazır ve basmakalıp fikirlerin oluşmasına sebebiyet vermektedir.²

Bir restoran ve sahip olduğu ilkelerle beraber insanlar robotlaşmaya doğru ilerlemektedir. Bilimsel örgüt kuramını ortaya atan Taylor insanı bir makine gibi görmektedir (Özer, 2015: 48). Günümüzde ise bu durum pek de farksız değildir. Arada sadece zaman farkı vardır. Bir akım ortaya çıkmakta ve birçok insan aynı akımı yapmaktadır.³ Benzer şekilde bir kıyafet moda olmakta bütün mağazalarda o kıyafetler satılmaktadır. Starbucks gibi işletmeler aracılığıyla bütün ülkelerde aynı kahve çeşitleri satılmakta, aynı meyve suları satışa sunulmaktadır. Hatta servis edilme şekilleri dahi aynıdır. Bu sıralarda farklı bir şey bulmanın imkânı neredeyse yoktur. Çünkü her yer de aynı şeyler, aynı çeşitler mevcuttur. Bu durum McDonaldlaştırılma hayatımızın neredeyse her yerindedir. Normal hayatımızdan özel hayatımıza kadar her yer de standartlaşmış yapılar mevcuttur. İlk önce kabullenmemiz gereken şey her insanın aynı olmadığı ve aynı olmak zorunda olmadığıdır. Günümüzde ülkemizin herhangi bir AVM'sinde McDonaldlaşmanın etkisi muhakkak görülür. McDonaldlaşma burada verimlilik (işten elde edilecek kâr), hesaplanabilirlik (çalışanlar yöneticilere veya ast üstte önem arz eden konuları bildirmesi), öngörülebilirlik (geleceğe yönelik tahminler) ve kontrol (yöneticilerin çalışanları denetlemesi) unsurlarına da önemli ölçüde etkisini göstermektedir. Hatta bu unsurları kendine göre uyarlamış olan fast-food tarzı tantuni, kebab, döner, simit, lahmacun gibi yerel restoran zincirlerinde de rastlanmaktadır (Karhan, 2018: 411).

Amerika'da veya İngiltere'de çok izlenen dizileri veya çeşitli yarışma programlarının uyarlamalarını yerli kanallarda görebilmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse; Var Mısın, Yok Musun?, Kim Milyoner Olmak İster?, Yetenek Sizsiniz gibi dünyanın her yerinde olan standartlaşmış yapılarıdaki programlar etkilenmenin başka bir yönünü oluşturmaktadır. Pek çok unsurda, konuda, nesnede aynı olma halini görebilmek mümkündür (Özcan, 2012: 61). McDonaldlaştırılma da küreselleşmenin ve dijitalleşmenin de etkisi oldukça fazladır.

Türkiye'de McDonaldlaşmanın etkilerine ister bir TV programında isterse de dışarıda herhangi bir AVM'de rastlamak mümkündür. Bu durumun eğitim sistemini de etkilemiştir. Örneğin; öğrencileri aynı yapıda görüp aynı düşünen, aynı işleri yapan, aynı hareket eden çocuklar topluluğu olarak görmektedirler. Öğretmenler ise aynı bilgileri anlatan, aynı

² "The Founder" filminden kesitlere yer verilmiştir.

³ Tik Tok uygulamasında her insanın yaptığı aynı tip akımlardır. Buna diğer sosyal medya uygulamaları da dâhildir.

materyalleri kullanan eğitimciler topluluğu olarak Türkiye’de işlev görmektedir. Farklı bilgiler, güncel bilgiler tartışılmak yerine eskide kalan bilgiler kullanılmaktadır. Gelişen ve sürekli değişen dünyada ders içerikleri de farklılaşmaktadır. Buna göre gerekli bilgiler güncellenmesi gerekmektedir.⁴

4. McDonaldlaşan Eğitim Sisteminde Gelişen Teknolojinin Yeri

Teknolojik dönüşümler her alanı etkilediği gibi eğitimi de etkilemiştir. Son zamanlarda otomasyon ve yapay zekâ gibi teknolojilerin birçok sektörlerde kullanılması ve üretim süreçlerini yeniden yapılandırması, gerekli olacak işgücü ihtiyacını önemli ölçüde değiştirecektir. İşgücü ihtiyacı olan mesleklerin çoğu bilgisayar ortamında veya yapay zekâ aracılığıyla robotlar tarafından karşılanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde mesleklerin yaklaşık %47’sinin, Türkiye’de ise yaklaşık olarak %59’unun bilgisayar tarafından karşılandığı görülmektedir. Bu oran birbirine yakın olmak ile birlikte eğitim alanında çoğu işler bilgisayar ortamında yapılmaktadır. Bu durum gelişen teknolojinin bir göstergesi konumundadır. Yapılan işlerin daha zahmetsiz ve pratik olduğu gerekçesi ile bilgisayar ortamı tercih edilmektedir. Eğitim kurumlarında sınavların test usulü yapılması bu duruma bir örnektir (Frey ve Osborne, 2013: 38; Nas Özen, 2017). Tamamen bilgisayar odaklı olan eğitim sisteminde yaratıcılık kavramının yer almadığı ve fikir üretme eyleminin gerçekleşmediği bir ortama zemin hazırlamaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile eğitim McDonaldlaşmıştır.

Eğitim sisteminde öğrencileri tek tip yapma eğilimi vardır. Tek tiplilik bürokrasi açısından kolaylık sağlamasına rağmen yaratıcılığa ve yeniliğe karşı etkili olamamaktadır. Eğitimde başat rol alan öğrenciler yeni fikirler düşünmemektedir. Farklı düşüncelere sahip olmayan bir öğrenci yaratıcılığını da sergileyememektedir. Bu da öğrencinin pasif olmasına neden olmaktadır. Bağımsız ve farklı olmayan öğrenciler pasif bir insan türü içerisinde (Rothbard, 2014: 26). Eğitim kurumlarında öğrencilerin aynı şeyleri yapması beklenmektedir. Aynı şeyleri yapan bireylerden veya öğrencilerden dünya döngüsünün değiştirmesini beklemek gerçek dışıdır. Örneğin; Nikola Tesla diğer insanlar gibi düşünseydi iletişim sistemlerinin, uzay teknolojilerinin ve kablosuz iletişimin temelini atamazdı.⁵ Isaac Newton eğer diğer insanlar gibi düşünseydi dünyanın oluşumu ile birlikte gelen yer çekimi kanunu bulması da imkânsızdı.

Taylor’un başlattığı insanı makine gibi görme olgusu etkisini yitirmeden devam etmektedir. Bu durumun ciddiyetine Ritzer’in *Toplumun McDonaldlaştırması* eseri ile bir kez

⁴İlber Ortaylı ve Celal Şengör’ün “Dünyada Eğitim Ne Düzeyde? adlı Teke Tek programından kesitlere yer verilmiştir.

⁵“Nikola Tesla, Dünya Tarihinin Dönüm Noktaları” adlı belgeselden yararlanılmıştır.

daha farkına varılmıştır. McDonaldlaşmış eğitim ile öğrencileri makine veya robot gibi algılanmaya başlanmıştır. Robotlaşma ve tek tip insan modelini yaşamın her noktasına işlemiş durumdadır. Neredeyse çoğu meslekte belli bir dereceye kadar McDonaldlaştırılmış yapılar gözlemlenir. Bu noktada McMeslekler tabiri kullanılmaktadır. McMeslekler, Mctaksiler, Mcdoktorlar, McÖğretmenler de bu yapılara dâhildir (Ritzer, 2021:188).

McDonaldlaşan eğitim genel olarak öğrenmede meydana gelen bir standartlaşma vardır. Burada oluşan yenilikler, bireysellikler ve yetenekler tekdüzeliktir. Birden fazla yenilik veya fikirler ortaya atmak neredeyse imkânsızdır (Carroll, 2013: 348). Yeni fikirlerin görüşülmediği okullarda McDonaldlaşan bir eğitim sistemi bulunur. Öğretmenin anlatması gereken müfredat, öğrencilerin aynı anda ayağa kalkması aynı anda konuşması gibi yer alan kurallar McDonaldlaşmıştır. Türkiye’de ve diğer ülkelerde bu McDonaldlaşmış müfredat tamamen kurallar dizisinden oluşmuştur. Her şey bir kural dâhilindedir. Farklılık ve yenilik içeren herhangi bir uygulama bulunmamaktadır (Graham, 2009: 131).

McDonaldlaşma kavramı genel olarak görevleri sabit, basit, tekrarlayıcı bir yapıdır. McDonaldlaşan eğitim ise tekrarlayıcı yapının bir göstergesidir. McDonaldlaşan eğitim aslında birçok fast-food kuruluşu gibi ilerleme gerçekleştiremez veya gerçekleştirse dahi bu işlem sınırlı seviyede kalmaktadır (Etzioni, 1986). Bu yapı zamanla eğitim kurumlarını da etkilemiş durumdadır. Eğitim kurumları her gün aynı şeyi yapan McDonaldlaşmış bina yapıları şekline bürünmüştür. Bunların yanında “McDers, McKolej” gibi kavramların kullanıldığı bölümde öğrenci-öğretmen ilişkisinin sınırlandığı, okulların fabrika gibi işletildiği hatta okulların McDonald’s restoranları gibi işlediği yapılara dönüşmektedir (Dursun, 2019: 237). McDonald’s hamburgerler nasıl aynı tip olarak çıkıyorsa okuldan öğrenciler de aynı tip mezun olmaktadır. Bir nevi mezunların üretimini ölçmektedir. Kâr odaklı olan eğitim kurumlarında verimlilik için sorgulamayan öğrenci ideal öğrenci konumundadır (Carroll, 2013: 346). Sorgulamayan bir birey robotlaşma eğilimi içerisindedir.

Eğitim kurumlarında ve öğretmenlerde mevcut yapı aslında şu şekildedir. Mezun olan bir öğretmen atandıktan sonra aslında son derece donanımlı olmaktadır. Öğretmenin alan bilgisi, genel kültür ve pedagojik formasyon bakımından donanımlı bir şekilde üniversitelerden mezun olması gerekmektedir genelde ataması gerçekleşen öğretmenler bu temel bilgilere zaten sahiptir. Öğretmenin alanında uzman ve genel kültür açısından iyi yetişmiş olması yeterli değildir ve pedagojik formasyon açısından da yeterliliğinin artırılması gerekmektedir. Yani akademik tanımların, öğrenmeye ve yeniliklere açık olması gerekmektedir. Bunların yanında kendisini sürekli geliştirmesi önem arz etmektedir. Kendini geliştiren eğitimci, öğrencilerine

de daha fazla katkısı olmaktadır. Bu noktada eğitimin resmiyetteki programdan ibaret olmadığına ve örtük programın işlevselliğine işaret etmektedir. Mevcut yapı dışında yenilikçi olmasına da dikkat edilmesi gerekmektedir (Sarıbaş ve Babadağ, 2015: 24). Eğitimin burada resmiyetten ibaret olmadığı kendini geliştirmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İlk atandığında donanımlı olan bir öğretmen zamanla kendini tekrar eden ve sürekli öğrencilere aynı şeyi öğreten bir eğitimci yapısına bürünmüştür. Sonuç olarak aynı düşünen öğrenciler oluşmuştur. Bu bağlamda eğitimin kalitesinden çok öğrencilerin aldığı notların önemli sayıldığı için eğitim kurumları McDonaldlaşmıştır (Ritzer, 2021: 146). Yetenekleri var olan öğrenciler değil matematiksel becerisi olan öğrenciler “zeki” konuma gelmiştir. Öğretmenlere göre ise kendi isteği gibi olan öğrenciler uslu öğrenci olarak görülmektedir. Farklı düşünen, farklı açılardan yorum yapan öğrenciler yaramaz ve şımarık öğrenci statüsüne getirilmiştir. Öğrenciler yeteneklerine ve bilgilerine göre değil, aldıkları puanlara göre üniversitelere yerleşmekte, mezun olduklarında ise aldıkları sertifika sayısına göre bir meslek sahibi olmaktadır (Dursun, 2019: 235). Nitekim başta kendi ülkemiz de olmak üzere birçok ülke de bu durum farksız değildir. Bilgi ve donanımın sertifikalara göre ölçmek mantıksız bir durumdur ve bu yapıda McDonaldlaşmış bir yapıdır. Bunun sonucunda çocuk sevmeyen öğretmen olmakta, insan sevmeyen doktor ya da hemşire olmakta, hayvan sevmeyen veteriner olmakta, çevreyi sevmeyen de orman mühendisi olmaktadır. Bu durumda iyileştirilmiş bir hayat tarzı oluşmamaktadır.

Öğrenciler öyle standartlaşmış ki bir matematik konusunu veya bir fizik konusunu sorgulamadan kabul etmektedir. Bir öğrenci McDonaldlaşmaması için önce eleştiri yapmalıdır sonra sorgulamada bulunmalıdır. Ritzer’ a göre ise McDonaldlaşma hayatımızın bir parçasıdır ve ondan kurtulmanın imkânı bulunmamaktadır. Hatta internetin de yaygınlaşmasının etkisiyle McDonaldlaşmanın ortadan kalktığını söylemek ciddi anlamda zordur (Ritzer, 2021: 360-361). Dünyada yaygınlaşan internet ve gelişen teknoloji eğitimin de McDonaldlaşmasına sebep olmuştur. Başka ülkelerin eğitim sistemi gibi Türk eğitim sisteminde internet bağımlısı olan öğrencilerin ders konularına veya öğretilen bilgilere sorgulama fırsatı vermemektedir. McDonaldlaşma tehlikesine karşı eğitim ve öğretim korunamamıştır. Korunma ihtimali de düşüktür. Okullarda ve öğretmenlerde McDonaldlaşmanın etkisi açıkça görülmektedir. Okullar her yerde aynı tip inşa edilmiştir. Öğretmenler ise belli bir müfredattan sorumlu konuları anlatmakla yükümlüdür. Bu konular herkes için aynı olan konulardır. Aksi konuşulamaz yeni bir fikir üretilemez durumdadır (Najafi, 2015: 213). Örneğin; McDonaldlaşmış eğitim en çok uzaktan eğitimlerde, çevrimiçi eğitimlerde görülmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile uzaktan

eğitim birçok alternatifler sunmaktadır. Fakat bu durum öğrencinin kendini tekrarlamasına, pasif duruma gelmesine neden olmaktadır. Öğrencilerin yıllara göre uzaktan eğitime kayıt yaptırmasında bir artış görülmektedir. Türkiye’de 2000-2001 öğretim yılında devlet üniversiteleri açık ve uzaktan eğitim sisteminde kayıtlı öğrenci sayısı toplamda 1.536.493 iken 2014-2015 yılında bu sayının 2.854.702 öğrenciye ulaştığı görülmektedir (İstatistik, 2015). 2021 yılında açık öğretimde kayıtlı aktif öğrencilerin 826 bin 031’ini erkekler, 754 bin 733’ünü kızlar oluşturmaktadır (Ebs, 2021). Bu duruma göre açıktan olan eğitiminin en az örgün eğitim kadar tercih edildiği görülmektedir.

Uzaktan eğitim veya çevrimiçi eğitim McDonaldlaşan eğitim sistemine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Yıllara göre artan uzaktan eğitime talep Covid-19 sürecinde daha da rağbet görmüştür. Zorunlu sebeplerden dolayı uzaktan eğitime geçilmiştir. Türkiye’de 127 Devlet ve 62 Vakıf olmak üzere toplam 189 üniversite bulunmaktadır. 189 Üniversiteden 121’i (%64’ü) 23 Mart 2020 (YÖK’ün üniversitelerde eğitime ara vermesinden bir hafta sonra), 41’i (%21,6’sı) ise 30 Mart 2020, 25’i ise (%13,2’si) 6 Nisan 2020 tarihlerinde uzaktan öğretim uygulamalarına başlamıştır. Üniversitelerin yaklaşık %99,2 teorik derslerini, yaklaşık %89’u ise uygulamalı derslerin teorik kısımlarını uzaktan öğretim yöntemiyle yürütmüştür (YOK, 2020). Uzaktan eğitim ile öğrencilerin geneli derse katılmakta zorlanmıştır. Derse katılmayan öğrenci de o konuda yeni fikir üretememektedir. Öğrenci uzaktan eğitim ile daha da standart hale gelmektedir. Bazı durumlarda uzaktan eğitimin faydaları olabilmektedir. Okul için fazla zamanı olmayanlara göre uzaktan eğitim bir avantajdır. Fakat bir öğrenci için derslerin yapılmasında meydana gelen internet altyapı yetersizliği, uygulamalı derslerin teorik düzeyde kalması, derse öğrencinin katılımı, sınavların yapımında ve değerlendirme sürecindeki belirsizlikler, akademik çalışmaların sekteye uğraması, öğrenciler tarafından konunun anlaşılmaması, öğrencinin konu hakkında fikir üretememesi gibi birçok sorun yaşanmaktadır. Bu sorunlar aslında uzaktan eğitim ile meydana gelen bir McDonaldlaşma örneğidir (Bulut, 2021: 535).

Dünyada yaygınlaşan internet ve gelişen teknoloji bağlamında eğitim McDonaldlaşmıştır. Gelişen teknoloji bağlamında çoğu bilgiye direkt erişilmektedir. Nitekim erişilen bilgi teorik düzeyde kalmaktadır ve kısa sürede unutulmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte her geçen yıl internet kullanımı da artmaktadır. Türkiye baz alınır 2019 yılında nüfusun %72 olan kısmı internet kullanımının aktif olarak gerçekleştirmektedir. Bunun %63’lük kısmı sosyal medyayı da kullanmaktadır (Wearesocial, 2020). 2022 yılında ise Türkiye’de internet erişimi yaklaşık olarak %82 oranına dayanmaktadır. Dünyada mevcut olan internet erişimi küresel alanda %65,5 oranındadır (Recrodigital, 2022). Elde edilen bu

sonuçlara göre dünya sanal âlemin ve internetin ayrılmaz bir parçası konumuna ulaşmıştır. Dijital ortamın getirileri olarak bu rakamların içerisinde en fazla yer alan öğrencilerdir. Okullarda eğitim gören öğrenciler internetin de etkisi ile pasif, derse isteksiz olan bir öğrenci profiline dönüşmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte eğitim de McDonaldlaşmıştır. McDonaldlaşma tehlikesine karşı eğitim ve öğretim korunamamıştır ve korunma ihtimali de düşüktür. Okullarda ve öğretmenlerde McDonaldlaşmanın etkisi açıkça görülmektedir. Okullar her yerde aynı tip inşa edilmiştir. Öğretmenler ise belli bir müfredattan sorumlu konuları anlatmakla yükümlüdür. Bu konular herkes için aynı olan konulardır. Aksi konuşulamaz yeni bir fikir üretilemez durumdadır (Najafi, 2015:213).

Teknolojinin gelişmesi önem arz eden bir olgudur. Teknoloji bağlamında insanların ve kurumların işleri kolaylaşmış, zamandan tasarruf edilmiştir. Nitekim günümüz öğrencileri de teknoloji ile yakından ilişkilidir. Bu ilişki öğrencileri pasif hale getirecek, onların yeni fikir üretmesine engelleyecek, yaratıcılığın önüne geçecek seviyede olunmaması gerekmektedir. Bu durum yarardan fazla zarar teşkil etmektedir.

SONUÇ

Klasik örgüt kuramının makine gibi insan modeli anlayışı McDonaldlaşma ile tekrar gün yüzüne çıkmıştır. McDonaldlaşmış sistem o kadar kusursuz ki hız, verimlilik, kazanç, ilerleme hepsi aynı anda mevcuttur. Nitekim eğitimden elde edilecek verim, hız, kazanç McDonaldlaşma çerçevesinde olmaması gerekmektedir. McDonaldlaşmış eğitim doğrultusunda oluşabilecek bir verim standart yapıdadır. Bu standartlaşma ile eğitimde ilerleme elde edilemez. Fakat eğitimde kalıplaşmış fikirler değil kendini yenileyen fikirlere ihtiyaç vardır. Eğitimde farklı düşünen, olaylara farklı boyutlarda bakabilen bireylere ihtiyaç duyulduğu için McDonaldlaşan eğitim doğrultusunda bu olgu gerçekleştirilmesi mümkün değildir. O yüzden öğretmenler öğrencilerine teorik bilgilerden önce farklı düşünmeyi öğretmelidir.

Robotlaşma ve standartlaşmayı kapsayan McDonaldlaşma hayatımızın içindedir. Mağazalarda, yollarda, kitabevlerinde ve hatta okullarda dahi McDonaldlaşma vardır. McDonaldlaşmanın başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de örneklerini görmek mümkündür. Televizyon programlarında, sosyal medyada ve hatta eğitim kurumlarında McDonaldlaşma oldukça fazladır. Bu durumdan insanlar pek de rahatsız gibi görülmemektedir.

Max Weber'in demir kafes⁶ tabiri ciddi anlamda rahatsız edici olmasına rağmen aynı rahatsızlığı McDonaldlaştırma tabirinde bulunmamaktadır. McDonaldlaşma ciddiye alarak eğitim alanında daha radikal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Teknolojinin gelişmişliğinden yararlanarak eğitimde kalıplaşmış fikirlerin önüne geçilmesi gerekmektedir. Türkiye'de McDonaldlaştırmayı eğitim sisteminde değerlendirmek mümkündür. Eğitim sisteminde matematik yeteneği güçlü olan öğrenci başarılı olarak algılanırken resim yeteneği olan öğrenci başarısız olarak algılanmaktadır. Bu McDonaldlaşmış bir düşünce tarzıdır. Okullar hep aynı düşünen, aynı hareket eden, aynı hayat tarzı olması beklenen insan grupları oluşturma çabası içindedirler. Bir konuyu ya da bilgiyi sorgulamadan öğrenen öğrenciler dogmatik bilgiler ile mezun olmaktadır.

McDonaldlaşmayı etkileyen en önemli unsurlardan birisi de teknolojinin gelişmesidir. Çünkü bir birey bilgisayar ortamında sürekli aynı işi yapmaktadır. Eğitimde de teknolojiye çok fazla yer verildiği için öğrenciler McDonaldlaşmaktadır. Türkiye'de %59 civarında çoğu meslek bilgisayar ortamını tercih etmektedir. Öğretmenlik mesleği de bunlardan biridir. Sürekli makineler ile meşgul olan bir öğrenci makine gibi olmaması imkânsızdır. McDonaldlaşmış eğitim sistemi için uzaktan eğitim örnek verilebilir. Covid-19'un ortaya çıkması ve okulların uzaktan eğitime geçmesiyle beraber öğrenciler daha da McDonaldlaşmıştır. Öğrenciler pasif ve standart yapının içinde var olmuş, derse katılıp fikir üretmeleri de güçleşmiştir. Covid-19 ile üniversitelerde teorik derslerin %99'u uzaktan verilmesiyle de bilgisayar başında çoğu öğrencilerin aynı şeyleri yapmasına neden olmaktadır. Türkiye'de internet kullanımı %76 civarındadır. Bu oran içerisinde %63'lük kısım ise aktif olarak sosyal medya kullanmaktadır. Nitekim insanlar aynı şeyleri yapmayı moda haline getirmektedir. Sosyal medya bunun en güzel örneğidir. Genelde kullanıcıları ise öğrencilerdir. Sonuç olarak teknolojinin gelişimi, uzaktan eğitim, açık öğretim gibi uygulamalar McDonaldlaşmış eğitim sistemini tetiklemektedir. Klasik örgüt kuramında eleştirilen makine tipi insan modeli günümüzde McDonaldlaşma olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akçakaya, M. (2016). Bürokrasi Kuramlarında ve Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Sorunlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 669-694.

⁶ Bürokratik yapılarda çalışan işçiler kuralları sorgulamadan bir makinenin dişlisi gibi çalışmaktadır bu da kendi kurallarına bağlı modern köleler yaratarak insanların bireysel özgürlüklerini ortadan kaldırmaktadır. Weber bu durumu demir kafes olarak nitelendirmiştir.

- Akpınar, T. ve Öğütoğulları, E. (2016). İnsan Kaynakların Yönetiminin Kuramsal Gelişimi Klasik, Neo-klasik, Modern Örgüt Kuramları. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 6, 23-50.
- Aksoy, B. ve Danışman, A. (2020). Taylor ve Bilimsel Yönetim Sistemi: Efsanevi Anlatılar ve 'Bilimsel' Değerlendirmeler. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 1-33.
- Aktan, C. C. (2016). *Klasik Organizasyon ve Yönetim Teori, Bilimsel Yönetim Teorisi; Taylorizm*.
- Arıkboğa, Ş. (2010). *Yönetim ve Örgüt* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Babadağ, G. ve Sarıbaş, S. (2015). *Temel Eğitim Sorunları*. Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Değişimi, 3(1), 18-34.
- Baransel, A. (1979). *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*. İşletme Fakültesi Yayınları, 1(1), İstanbul.
- Baştürk, Ş., Zencirkıran, M., Çalış, Ş., Keser, A., Omay, U. ve Sungur, Z. (2012). *Çalışma Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Brodie, M.B. (1962). Henri Fayol: Administration Industrielle et Générale – Re-Interpretation. *Public Administration*, 40(3), 311-317.
- Bulut, E. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Salgın Dönemi Uzaktan Eğitim Deneyimleri: Ordu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve Besyo Örneği. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 533-548.
- Carroll, N. (2013), E-learning The McDonaldization Of Education. *Europeam Journal Of Higher Education*, 3(4), 342-356.
- Çelik, M. ve Doğan, E. (2011). A Theoretical Apporack To The Sciencesf Management. *Internation Journal Of Hunanities and Social Science*, 1(3), 65-70.
- Dursun, D. (2012). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. *Journal of Social Policy Conferences*, 37-38, 133-149.
- Dursun, M. (2019). İnceleme; Toplumun McDonaldlaştırma. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 233-238.
- Eğitim-Bir-Sen. (2021). Yükseköğretime Bakış 2021 raporumuzu kamuoyuyla paylaştık <https://www.ebs.org.tr/>. Erişim Tarihi: 24.11.2021.
- Ertekin, İ. (2017). *Klasik Örgüt Kuramları*. Journal Of Emerging Economies and Policy, 2(2), 64-73.
- Etzioni, A. (1986). *Mcjobs Are Bad For Kisd*. Washington Post.
- Frey,C. ve Osborne, M. (2013). *The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation?* Oxford Martin School Working Paper: Oxford.

- Gökçe, O. ve Şahin, A. (2002). 21. yy Türk Bürokrasinin Sorunları ve Çözüm Önerileri *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 1-27.
- Graham, L. (2009). Between McDonaldization and Gardening Pedagogy: How Teachers Negotiate Science Education in Action. *Green Theory & Praxis: The Journal of Ecopedagogy*, 5(1), 126-152.
- Irmak, N., (y.y.). Henri Fayol Yönetim Teori ve Yönetim Süreci. Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul.
- Kabaklı, A. (2002). *Millete Vurulan Canlı Pranga Bürokrasi*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Karaboğa, T. ve Zehir, C. (2020). Henri Fayol ve Yönetim Alanın Katkıları Üzerine Bir İnceleme. Yıldız Teknik Üniversitesi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 53-68.
- Karakuş, S. (1997). Yalın Üretim Sistemi ve İkmal Zincirin Oluşma Dinamikleri, (yayımlanmış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karhan, J. (2018). Fast-Food İmparatorluğun Zihniyeti Ritzer'in McDonaldlaşma Kavramı Üzerine Okuma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 405-444.
- Kellner, D. (2013) *Medya Gösterimi* (çev. Zeynep S. Doğruer), 2. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap.
- Kitana, A. (2016). Overview Of The Managerial Thoughts and Theories From The History: Classical Management Theory To Modern Management Theory. *India Journal Of Management Science (IJMS)*, 6(1), 16-22.
- Kocabaş, F. (2004). Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 33-53.
- Koçel, T. (2003). *İşletme Yöneticiliği*, 9. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- McDonald's. (2022) McDonald's Tarihçesi (2022). <https://www.mcdonalds.com.tr/tarihcemiz>
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor* (G. Bulut, Çev.), İstanbul: Mess Yayınevi.
- Najafi, H. (2015). McDonaldization, Society and Education. *International Journal Of Humanities and Social Science*, 5(9), 211-215.
- Nas Özen, F. (2017) *Bilgisayarlı Otomasyon ve Türkiye'de İşgücü Piyasasının Geleceği*. TEPAV Değerlendirme Notu: Ankara.
- Özcan, K. (2012). *Postmodern Örgüt Kuramı* Ankara: Gazi Kitapevi.
- Özer, M. A. (2015). Frederick Taylor'un Görüşlerini 21. yy. Yönetim Mantığı ile Yeniden Okumak. *Verimlilik Dergisi*, 2, 41-72.
- Öztaş, N. (2015). *Yönetim Örgüt ve Kuramları*. (3. Baskı), Antalya: Otorite Kitap Sosyal Bilimler Serisi.

- Öztaş, N. (2017). *Örgüt, Örgüt ve Yönetim Kuramları II*. (4. Baskı), Antalya: Otorite Sosyal Bilimler Serisi.
- Ritzer, G. (2021). *Toplumun McDonaldlaştırılması*. (A. E. Pilgir, Çev.), (8. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rothbard, M. N. (2014). Eğitim, Özgür ve Zorunlu (Y. Şahin, Çev.). *Liberal Düşünce*, 16(76), 15-62.
- Sakoğlu, C. (2016). "Robotlaşan İnsanlar", <https://www.kartepegazetesi.com.tr/makale/1668800/cem-sakoglu/robotlasan-insanlar> Erişim Tarihi: 9.08.2018.
- Segel, R. (yapımcı) ve Hancock, J. L. (2016) *The Founder ABD*.
- Shufritz, J. ve Hyde, A. (2016) *Kamu Yönetim Klasikleri*. Ankara: Global Politika ve Stratejileri.
- Şeker, Ş. E (2014). Max Weber ve Bürokrasi. *YBS Ansiklopedi*, 1(1), 27-30.
- Şener, H. E., Taylorizm ve Piyasa Bağlamında Kapitalist Yönetim Teknikleri Evrenselliği ve Rasyonelliği, *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 93-107.
- Tarhan, M. (2020). ABD'de Yetişkinlerin Yüzde 40'ı Obez, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdde-yetiskinlerin-yuzde-40i-obezi/1747034>, Erişim Tarihi: 27.02.2020.
- Taylor, F. W. (1911). *The Principles Of Scientific Management*. USA: Plimpton Press.
- We Are Social (2022). Dünya'da ve Türkiye'de İnternet-Sosyal Medya Kullanımı (2022) <https://recrodigital.com/dunyada-ve-turkiyede-internet-sosyal-medya-kullanimi-2022/> Erişim Tarihi: 28.01.2022.
- We Are Social Global Report (2019) <https://wearesocial.com/global-digital-report-2019> Erişim Tarihi: 03.02.2020.
- Wejrich, H. and Koontz, H. (1993). *Management A Global Perspective*. www.en.wikipedia.org/wiki/Management_styles
- YÖK. (2015). Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 30.07.2015
- YÖK. (2020). Yök'ten Üniversitelerdeki Uzaktan Eğitime Yönelik Değerlendirme, <https://www.yok.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 03.05.2020.
- Yüksel, Ö. (1997). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

KİTAP İNCELEMESİ: TOPLUM FARKLILAŞMALARINI VE DİN OLAYINI**Dilara AYDIN¹****Kitap İncelemesi***İnceleme Geliş Tarihi: 11.04.2021*
*İnceleme Kabul Tarihi: 01.01.2022***DOI: 10.53507/akademikdusunce.1013173****Yazar:** Baykan SEZER
Basım Yılı ve Yeri: 2017, İstanbul
Yayınevi: Doğu Kitapevi
Sayfa Sayısı: 188
ISBN: 978-605-9588-35-5

Ufuk Özcan ve Ertan Eğribel'in yayına hazırladığı *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* kitabı toplam beş bölümden oluşmaktadır. Ek olarak kitabın içinde Baykan Sezer'in 1970 yılında Strasbourg'da XII. Conférence Internationale d'Etudes Altaïques adlı konferansta sunduğu bildirisi mevcuttur. Ayrıca eserde, önsöz mahiyetinde Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan'ın Doğu-Batı ilişkileri ve din olayını günümüz perspektifinden tartıştıkları bir metin de bulunmaktadır (s. 19-31).

Birinci bölümde, Baykan Sezer sosyoloji ve din meselesine Doğu-Batı ilişkileri içerisinde bir açıklama getirmektedir. Sezer, 19. yüzyılda Batı'da yaşanan Endüstri Devrimi sonucunda ortaya çıkan sosyolojinin ilgi alanının endüstri olduğunu ve Batı'nın egemenliğini onaylamak için yaratılan bir bilim olduğunu söylemektedir. Batı, salt endüstri ile dünya egemenliğini açıklayamayacağını anlayınca Doğu toplumlarını tanımak ve ideolojisini kabul ettirebilmek adına ikinci bir ilgi alanı olarak din konusuna yönelmiştir. Sezer, din olayına yönelmenin tarihsellik içinde toplumların kimliklerini tespit edebilmesi açısından önemli olduğunu söylerken sosyolojinin bu kapsamda bütünlüklü bir bakışa sahip olması gerektiğini ayrıca vurgular. Sezer, Batı sosyolojisinin eleştirisini, din konusuna yeterince açıklama getiremediği, yani Doğu-Batı ilişkilerini kendi egemenlik anlayışına göre yorumladığı yönünde eleştirir. Sezer, toplumların kimliklerini anlayabilmesi için din olayına yerli bir pencereden bakılması gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda eserin, yerli sosyoloji literatüründe din sosyolojisi merceğinde yapılmış öncü çalışmalardan biri olduğu söylenebilir (s. 35-44).

İkinci bölümde, toplumların dine iki temel anlayış üzerinden yaklaştığından söz edilmektedir. Birincisi, dini insan yaşantısından bağımsız, doğa üstü bir gerçek olarak gören anlayıştır. İkincisi, dini toplum yaşantısı ile ortaya çıkan ve toplum yaşantısı ile birlikte gelişen

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aydindil35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8343-1759.

bir olay olarak ele alan yaklaşımdır. Bu görüşlerden ikincisi üzerinden bir tartışma yürütülmektedir. Tarımın başlangıcı ve ilk örgütlü dinlerin oluşumuna bakıldığında, insanın doğa ile girdiği ilişkilerin karmaşıklığı sonucu anlam arayışının bir ürünü olduğunu görmek mümkündür. Sezer, ilkel toplumlarda dinin bütün bir toplumu kapsadığını, daha sonradan ise alanının sınırlandığını söylemektedir. Toplumlar arası ilişkiler ağı genişledikçe ve kendini tanımlama ihtiyacı ortaya çıkınca tek tanrılı dinler dönemi başlamıştır. Toplumlar, iki ana grubun (Doğu- Batı) etrafında birleştiğinde, çatışmalar ve çelişkiler evrensel bir nitelik kazandığında ise evrensel dinler dönemi ortaya çıkmıştır (s. 45-60).

Sezer'in din olayına yaklaşımı, toplumların tarih boyunca yaşadıkları serüvenlere eğilmekten esasında göçebe-yerleşik çatışmasını irdelemekten geçmektedir. Sezer'in göçebe-yerleşik karşıtlığını ve bu kapsamda asker devletlerin doğuşunu ele aldığı Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları adlı eserinde bahsi geçen konu detaylıca işlenmiştir. Sezer, dinin yerleşik Doğu toplumlarında çözümün sağlayıcısı olarak kabul edildiğini ve devletin kutsal addedilen bir yüce birlik olduğunu ifade etmektedir. Doğu toplumlarında benliğin ifade edilmesinin, askeri savunma, devlet ve ideolojik yönde din ile özdeşleştiği vurgusunu yapmaktadır. Sezer'in yerleşik Doğu uygarlığı dinlerine ilk örneği, Hindistan'daki Brahmanizm ve onun türdeşi Budizm olmuştur. Hindistan'ın alt kıta özelliği göstermesi, ekvator ve su boyu ovaları halklarının kast sisteminden farklı farklı pay almalarına sebep vermiştir. Su boyu ovalarında yaşayan halklar, Brahmanizm ile yani devletle yakın ilişkiler kurarken çizgi dışı halk Budizm'e yönelmiştir. Brahmanizm, evrendeki kaosun bilge kişiler aracılığıyla iyiye doğru yöneltilmesi inancıdır (s. 58-60).

Budizm, Hindistan'ın resmî dini olan Brahmanizm'in hoşgörüsü üzerine toplumda barınabilmiş ve devlete karşı tehdit olan, ekvatordaki çizgi dışı halkı ıslah edebilmek amacı ile güdülen siyasi bir politika olmuştur. Bu bağlamda "Tanrı yolu herkese açıktır" öğretisinin yabancı güçler tarafından kullanılması, tarih boyunca dini öğretilerin araç olarak görüldüğünü kanıtlar niteliktedir. Ayrıca yerli halktan çok yabancı unsurların bu yeni dine katılmaları, günümüzde de görüldüğü gibi dinin misyoner amaçlarla kullanılıyor oluşunun bir diğer örneğidir (s. 60-63). Sezer'e göre, her olumsuz dini tavır kolaylıkla uluslararası bir nitelik kazanabilmek imkanını benliğin ve kişiliğin evrensellik içinde eritilmesinde taşımakta ve istilacı grupların desteğiyle kurulu kadroların yıkımı arzusunda bir ideolojiye dönüşmektedir (s. 64). Asur ve İran dinleri örneği, Doğu asker devletlerin ilk temsilcileri olması bakımından önemlidir. Asur'da çift başlı tanrılar ve İran'da zerdüştlük, Doğu'yu Batı soygunundan korumak için geliştirilmiş ideolojilerdir. Çünkü dünya, iki kuvvetin çatıştığı (Doğu-Batı) bir

savaş alanıdır ve iyi olanın kazanması beklenmektedir. Doğu-Batı çatışmasının güçlenmesi ve Yunanlılık ile Batı'nın kimlik kazanması toplumlar arası farklılaşmanın ilk örneği kabul edilmektedir. Bu durum, evrensel dinler için ortam hazırlayan bir gelişmedir (s. 77-79).

Sezer, Yakın-Doğu'da ortaya çıkan Yahudilik ve Hristiyanlığı ele aldığı üçüncü bölümde, evrensel dinlerin oluşum sürecine değinmektedir. Yahudilik dininin oluşmasında, Hz. İbrahim'in kişiliği, Habil ve Kabil kardeşler, Hz. Süleyman'ın zenginliği ve Mısır ile girdiği ilişkilerin rolü oldukça önemlidir. Yahuda ve İsrailiye devletlerinin ortaya çıktığı dönemde, Asur Devleti'nin Batı'ya karşı Doğu'da elde ettiği büyük üstünlük olan Babil'in ele geçirilmesi, Mısır ve Filistin çevresindeki savaşlar ile Doğu savunuculuğunu ele geçirmesi Yahudilerin tarih sahnesinden itilmesine sebebiyet vermiştir. Takiben, Yahudilerin Babil esareti dönemi başlamış olup geçmiş yaşantılarından çıkarmaları gerektiğini düşündükleri ders niteliğindeki olaylar, Sezer'in deyimiyile, *yazılı değişmez* dini bir biçim kazanmıştır. Sezer, Yahudilerin kimliklerini eski zengin yaşamlarına dönecekleri adanmış topraklar özlemi ile kurtarıcı bir Mesih beklentisi içinde koruduklarını ve bu nedenle Doğu halkları ile kaynaşamadıklarını ifade etmektedir. Yahudilik, Doğu-Batı çatışması içerisindeki ticari ilişkileri, Doğu ile Batı adına dolaylı olarak düzenleyen ve tampon görevi gören bir toplumun adıdır. Neticede, Yahudiliğin günümüze kadar süregelerek evrensel bir nitelik kazanmasını Sezer, Batı'nın karşısında Doğulu olmaması, Doğu'nun karşısında da Batılı olmaması durumu ile ifade etmektedir. Yahudilerin dünya ticaretinde günümüzde oynadıkları rolün bu denli etkin olmasının ardında, tarih sahnesinde yaşadıkları deneyimler sonucunda inşa ettikleri Yahudilik kimliğinin dini arka planı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir (s. 83-98).

Yazar, evrensel dinlerin bir diğer örneği olarak Hristiyanlığı, Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık mezhepleri ile birlikte açıklamaktadır. Hristiyanlık tarih sahnesinde, Yahudiliğin devamında gelişen ve Doğu'nun Batı'ya direnişinin sözcüsü olan bir din olarak ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıktığı çağda Roma İmparatorluğu, toplumlar arası ilişkilerde Batı hakimiyetini ifade eden yeni ve önemli bir unsur olarak tarih sahnesine çıkmaktadır. Sezer'e göre, Hz. İsa, Batı zulmüne direnen bir Doğu toplumu lideri olması ve ayrıca Doğu-Batı ilişkilerinin seyrini değiştiren bir peygamber olarak tanımlanması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Hz. İsa'nın Kudüs kapılarında Roma askerini görüp kaçması, Roma'da başta kuşkuyla karşılanmış olsa da Roma, daha sonra Hz. İsa'nın kendisinin ajanlığını yaptığını düşünerek Hristiyanlığı resmî din olarak ideolojik bir tahayyüle indirgemıştır. Dönemin koşullarına en iyi cevap veren doktrin, o toplumun dini konsensüsünü beslemekte ve siyasi manada değerlendirilmektedir. Batı'nın ideolojisi haline gelen Hristiyanlık ile artık

Doğu'nun kendini tanımlayamaması Doğu için yeni bir vizyon arayışını doğurmuştur. Hristiyanlığın günümüzde de hala evrensellik özelliği gösteren bir din olması, Batı'nın resmî ideolojisi olarak görülmesinden dolayıdır. Bu ideolojiyi pekiştiren unsurlar, ikinci bölümde de bahsedildiği gibi, yabancı unsurlar eliyle misyoner biçimde gerçekleşmiştir. Bunun en bilindik örneği Cermenlerdir. Esasında Hristiyanlık, çatışmadan beslenerek tarih sahnesine çıkmış bir dindir. Hristiyanlık bu özelliğini, Doğu-Batı ilişkilerinde Batı'nın oynadığı rolün farklılaşması ile birlikte kiliselere bölünerek daha da belirginleştirmiştir (s. 98-103). Görüldüğü gibi Sezer, Hristiyanlığı salt Doğu-Batı çatışmasında Batı'nın Doğu'ya karşı yürüttüğü bir strateji olarak ele almıştır. Hristiyanlığın kiliselere bölünerek kendi içerisinde yarattığı çelişki veya çatışmaları Batı'nın kimlik sorunları olarak değil, Batı'nın Doğu'ya karşı üstünlüğünü kanıtlamak adına inşa ettiği ideolojiler olarak değerlendirmiş ve bu yönüyle yeterince bütüncül bir perspektif sunamamıştır.

Batı Avrupa'da toplumlar arası ilişkiler karşısında bir örgütlenme biçimi olarak feodalizmin ortaya çıkması, kiliselerin feodalizm gibi küçük birimlere ayrılması ve Katolikliğin böyle bir girişimin sonucu gün yüzüne çıkması Batı'nın Doğu aleyhine ideolojiler ürettiği fikrinden yola çıkılarak meselenin değerlendirildiğini doğrulamaktadır. Doğu ve Batı Roma'nın ikiye bölünmesi ile birlikte Doğu-Batı ilişkileri tek bir merkezden düzenlenmediği için Katoliklik, Roma İmparatorluğu'nun Bizans'a karşı Avrupa'nın yürüttüğü resmî ideolojisi olmuştur. Katoliklik ve Ortodoksluk, Batı'nın Doğu ile girdiği ilişkilerde kendi içindeki Doğusu ve Batısının çatışmasının bir fotoğrafıdır. Bizans'ta din devlet işidir ve Sezer'e göre, Ortodoksluk bir nevi devletin casusluğu olarak ele alınır. Ayrıca Batı'nın çizgi dışı nüfusu ve göçebe halkları kendi bünyesinde savaşmaları için kabul etmesi ve Katolikliğin evrensellik iddiaları, Bizans tehdidinin ortadan kalkmasını sağlayarak Batı'nın, Doğu ile direkt ilişkiler kurmasını sağlayarak çatışmanın Batı tarafından denetlenmesine imkân tanımaktadır (s. 103-112).

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u ele geçirmesi ve Hindistan yolunu denetim altına almasındaki üstünlüğü, Batı'yı Doğu ile yeni ilişki yolları aramaya itmiştir. 19. yy'da Protestanlık, Afrika gibi Batı dışı toplumların sömürsü üzerine kurulan Batı'nın kendini tanıtmaya biçiminin yeni bir formu yani yeni bir dünya arayışı olarak tarih sahnesine çıkması, Batı dinlerinin Doğu karşısında üstünlük sağlamak için üretilen stratejiler olduğunu göstermektedir (s. 112-116).

Dördüncü bölümde, Hz. Muhammed'in kişiliği ve yaşam öyküsü Doğu-Batı ilişkilerinin seyrinde etkili olduğu kanaatine varılmaktadır. Hz. Muhammed döneminde Mekke'nin önemli

bir ticaret merkezi olması ve Arap yarımadasındaki ticari üstünlüğü, İslamiyet'in koşullarını anlamak adına önemli görülmektedir. Sezer'in nezdinde MS. 622 yılındaki Hicret dönemi ile birlikte İslamiyet, salt inanç pratiklerini düzenleyen bir din olmamış, siyasi ve ticari hayatı da düzenlemiştir. Hz. Muhammed'in 8 Haziran 632'de vefat edişi üzerine Baykan Sezer, İslamiyet'in kimliğini korumasını ve Doğu toplumlarının ümmet anlayışında bütünleşmiş olmasını Batı karşısında diplomatik bir üstünlük olarak değerlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemlerinde, Türklerin kimliklerini koruyabildikleri tek yer olan Yakın Doğu'ya göçlerinde, Osmanlı Devleti'nin kapılarının sonuna kadar açık olması ve Anadolu tarikatlarına da bir çözüm sağlayıcı konumda olması, Anadolu tarikatlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda barınabilmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı kadroları siyasette başarılı olunca resmî din olarak Sünni İslam'ı seçmiş ve Sünni İslam, siyasi bağlamda yedek bir ideolojik tutum olarak konumlandırılmıştır. Osmanlılık siyaseti ile Türkler, Batı karşısında tüm Doğu'yu içine alan bir siyaset, bir dünya görüşü sunabildikleri için kimliklerini koruyabilmiştir. En nihayetinde Sezer, Sünni İslam'ın evrensel bir din olma özelliği taşıdığını düşünmekte ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Sünni İslam'ı resmî din olarak benimsemesini Batı karşısında ideolojik bir başarı olarak değerlendirmektedir. Bu bakımdan da anlaşılacağı üzere Sezer, kimliğin bir ifadesi olan dinin olumlu kullanımında toplumsal düzeni sağlayan bir tampon kurum olabileceği ve aynı zamanda dinin olumlu kullanımında tüm dünya bireylerini içine alan bir konsensüs inşa edilebileceği kanaatindedir (s. 119-168).

Sonuç bölümünde, laiklik, bilim, çağdaşlaşma gibi kavramlar, din konusu üzerinden tartışılmaktadır. Din ve bilimin gereksiz bir kıyasa sokulduğunu ifade eden Sezer, birinin diğerinden doğmadığına, ayrıca sordukları sorular ve cevapların birbirinden farklı olduğuna değinmektedir. Din olayının toplumsal bir olay olması sebebiyle, toplumu düzenleyen bir alan olarak siyasetten bağımsız düşünülemez ve dinin, biz ve ötekini tanımlama nazarında toplumsal bir ifade biçimi olduğunu söylemektedir. Sezer, Batı'nın Doğu karşısında üstünlük kazanabilmek için Hristiyanlığın tasfiyesine gidilebileceğinden bahseder. Sezer, bu duruma örnek olarak, soyut bir kavram olan iyi yurttaşlığın ve dünya vatandaşlığının laiklik çerçevesinde Batı dışı toplumlara empoze edilmeye çalışılmasından söz eder. Sezer'e göre, Batı, Doğu'ya sosyalizmi ve laikliği kendini tanıtmak ve kabul ettirmek için aşlamak istemiştir. Fakat toplumların kimliklerinin inşa sürecinde, Doğu ve Batı kutbundan Doğu kutbunun tek belirleyici etkeninin Batı kutbu olması, Sezer'in tezlerini indirgeyici kılan bir diğer meseledir. Sezer'e göre Batı, Doğu'nun kimliğini belirlemesini engellemek namına laikliği öne sürerek bunu sosyalizm, Marksizm, endüstri ve çağdaşlaşma gibi soyut kavramlar

üzerinden ulaşılması gereken ideoloji ideali şeklinde yansıtmıştır. Ancak Sezer'in tezlerinde bu soyut kavramların Batı'nın kendi içerisinde de bir mücadeleye sebep olduğunu, yani Batı'nın kendi ürettiği ideolojiler ile mücadelesini göz ardı eden bir taraf olduğunu da söylemek mümkündür (s. 159-168).

Ek bölümde, Budizm ve Müslüman tasavvufi tarikatları karşılaştırılmaktadır. Müslüman tarikatlar ve Budizm, toplumdaki çizgi dışı nüfusu dengede tutmaları bakımından benzese de Budizm'in aksine Müslüman tarikatlar, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde olumlu katkıda bulunmuştur. Osmanlı'nın Batı'ya karşı yürüttüğü temel siyaset olan Ortodoks İslam'ın dışına çıkararak devlet-karşıtı bir görünüm kazanan tarikatlar, Osmanlı İmparatorluğu için tehdit olmaya başlamıştır. Sezer'in deyiimiyle, tasavvufi tarikatlar ve Hindistan'da ortaya çıkan Budizm, *devletin yerine geçmek isteyen kadro hareketi olmaları* bakımından benzerlik göstermektedir (s. 181-188).

Sonuç olarak, din sosyolojisi literatürüne din konusu bağlamında bütüncül bir yaklaşım sunma iddiasında olan eser, tarihsel perspektifte Doğu ve Batı olarak ayrılan iki kutbun, tarihteki karşılaşmalarının sonucunda din olayını bir kimlik inşası olarak nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun yanında toplumlar arası karşılaşmalar, tarih boyunca belirli çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda din olgusunun, bu çatışmalara karşılık bir toplumun varlığını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu kolektif konsensüsün sağlayıcısı olduğu düşünülmüştür. Ancak dinin toplumsal ve kültürel kimliği koruyarak düzeni sağlayan bir mekanizma olmasının yanında eserde de ifade edildiği gibi toplumsal ve kültürel çatışmaların da sebebi olduğunu görmek mümkündür. Sezer'in bu eserinde, çoğunlukla Doğu toplumlarının hem kendi içindeki çatışmaları hem de Batı toplumları ile olan ilişkisi sonucunda din olgusunun kültürel olarak gelişimine yer verilmiştir. Eserde Batı'nın kimlik oluşumunda din olayının sadece Doğu toplumları ile girdiği çatışmada Doğu toplumlarını sömürmek olduğu penceresinden konuya yaklaşmıştır. Bu nedenle eserde yapılan Batı tanımları, Batı'nın kendi içerisindeki tarihsel kırılmaları göz ardı etmesi dolayısıyla toplumlar arası çatışmalar ve din temasına indirgeyici bir perspektif sunmaktadır.

KİTAP İNCELEMESİ: YARATICI SINIF ADRES DEĞİŞTİRİYOR (Yetenek İçin Küresel Rekabet)

Okan ÇEREZ¹

Kitap İncelemesi

İnceleme Geliş Tarihi: 28.10.2021

İnceleme Kabul Tarihi: 20.04.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1015758

Yazar: Richard FLORIDA

Çeviri: Zeynep Kökkaya CHALAR

Basım Yılı ve Yeri: 2011, İstanbul

Yayınevi: Golden Matbaacılık

ISBN: 978-605-5755-86-7

“Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor” isimli eserin derinlemesine kritiğini yapmaya başlamadan önce kitabın yazarının kısaca tanıtılmasında yarar vardır. Richard Florida 1957 doğumlu Amerikalı kent kuramcısı ve dünyanın önde gelen şehircileri arasındadır. Florida, dünyanın en çok ilgi gören kamu entelektüelleri arasında gösterilir. TIME dergisinin dünyanın en etkili 140 insanından biri olarak seçtiği Florida’nın en çok satan kitabı *The Rise of the Creative Class (Yaratıcı Sınıfın Yükselişi)* olmuştur. Florida, *Who’s Your City?*, *The New Urban Crisis*, *The Great Reset*, *Cities and the Creative Class*, *The Science of Growth*, *Atlas of Cities*, *The New Urban Crisis*, *The City as an Entertainment Machine*, *The Breakthrough Illusion* gibi birçok kitabın yazarıdır.

Geçmişten bugüne dünya üzerinde gerçekleşmiş göç hareketleri konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde pek çok farklı sebep sonuç ilişkisine dayalı göç olayının literatürde yer aldığı görülür ancak özellikle son dönemde ulusal ve uluslararası çalışmalarda üzerinde durulan göç hareketlerinin neredeyse tamamı yerinden edilmiş kitleler üzerine yoğunlaşmaktadır. Göç sadece savaş, iç karışıklık, kıtlık gibi kitleleri yerinden eden kaotik sebeplerle meydana gelmez, insanların kitleler halinde değil bireysel olarak, kendi özgür iradeleri ile daha iyi eğitim, sağlık ve iş imkanları gibi majör nedenlerle de göç ettikleri yadsınamaz bir gerçektir. Yetiştikleri ülkede aradıklarını bulamayan, vasıflı bireylerin daha iyi şartlar için göç etmeleri ise kısaca beyin göçü olarak adlandırılmaktadır.

Beyin göçünün ülkelere ve kentlere etkilerinin tartışıldığı bir ders için okunan bu kitap, zaman içerisinde Amerika’ya gerçekleşen beyin göçünün nedenlerini ve sonuçlarını işlemektedir. Son yıllarda bu ülkeden geri dönüşlerin giderek artması ve tersine beyin göçünün

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kamu Yönetimi Bölümü, okancerez@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5069-2322.

yarattığı/yaratacağı sonuçların görülmesi hem okuyucular hem de literatür açısından kitabın önemini artıran bir diğer noktadır. Bu kritiğin yazılmasındaki amaç sosyal bilimler alanında özellikle kentleşme veya göç üzerine okumalar yapan çalışmacıların dikkatlerini çekerek kitabı tanımalarını sağlamak ve literatürde tersine göç hareketlerini inceleyen çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Richard Florida 2011 yılında daha önceki çalışmalarına bir yenisini daha ekleyerek *Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor* isimli kitabını yayınlamıştır. Eserini kaleme almaya başlarken önce kısa bir açıklama ile anlatmak istediklerini toparlamış ve *dünya dikenlidir* söylemi ile herkesin eşit şartlarda yaşadığı görüşünü ikna edici verilerle kısmen de olsa yanlışlamıştır (s.19). Kitabın ilk bölümünden başlayarak çeşitli kişilerin tezlerinden, görüşlerinden, hayatlarından ve çok farklı kurumların raporlarından örnekler verilerek anlatılmak istenen olgular güçlendirilmiştir. Çalışmasını *Yaratıcı Çağ, Yetenek İçin Küresel Rekabet ve Yolumuzu Kaybetmek* başlıklı üç temel bölüme ayıran Florida işe önce kitabın da ismini oluşturan *Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor* cümlesinden anlaşılması gerekenleri ortaya koyarak başlamış ve yaratıcı mesleklerde çalışan nüfus için kullandığı Yaratıcı Sınıf tanımlamasını Amerika Birleşik Devletleri üzerinden açıklamıştır (s.26). Bu yaratıcı meslekler bilim insanlarından mühendislere sanatçılardan mimarlara ve yöneticilere kadar çok farklı meslek gruplarından oluşmaktadır. Bu çerçevede yaratıcı sınıf dünyanın önde gelen kentleri arasında özgürce göç etme olanağına sahip, istihdam piyasasına dâhil olmuş kişilerdir.

Kitabın “*Yaratıcı Çağ*” başlıklı ilk bölümünde içinde bulunduğumuz çağı yaratıcı çağ olarak adlandırılarak başlanmış ve çağın en önemli olayının ekonomiden daha çok insan potansiyelinin geliştirilmesi olduğundan söz edilmiştir (s. 61). Kitabın başından sonuna kadar tezini grafiklerle, haritalarla ve tablolarla destekleyen Florida, yaratıcı ekonomi üzerinde durduğu sayfalarda da ABD üzerinden örneklemeler yaparak her zamankinden daha fazla insanın para kazanmak için yaratıcı mesleklerle uğraştıklarından söz etmiştir. Pek çok yaratıcı sermaye türünün yanında insan sermayesine vurgu yaparken Bill Gates üzerinden örnek veren yazar çalışma boyunca pek çok önemli kişi ve kurumdan alıntılar kullanmıştır. Bu durum, okuyucunun anlatılmak isteneni daha rahat idrak etmesini sağlamaktadır. Kitap boyunca aralıklarla tekrarlanan kavramlardan birisi olan “yaratıcı sermaye” ile Florida insanın doğasından gelen yeteneğini anlatmıştır. Çalışma boyunca kuramının en önemli özelliği olarak tanımladığı her insanın yaratıcı olduğu görüşünün görmezden gelindiğini ve yaratıcı sermayenin sınırsız bir kaynak olduğunu ifade etmektedir. Florida, çalışmasında ekonomik

büyümenin 3T'si olarak anlattığı teknoloji, yetenek (talent) ve hoşgörü (tolerance) kavramlarını yaratıcı sınıfı ve yaratıcı çağı açıklamada adeta anahtar kavramlar olarak kullanmıştır (s. 72).

Richard Florida'nın bu çalışmasında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da *The Rise of the Creative Class* kitabına gelen eleştirilere uzun bir bölüm ayırması ve insanların o kitaba bakış açılarının ve yorumlama tarzlarının yanlış olduğunu vurgulamasıdır (s. 87). Florida kendisine yöneltilen eleştirilere kimi zaman detaylı bilgiler ile kimi zaman Wall Street Journal gibi uluslararası yayınlarda yer alan çalışmalardan örnekler ile cevap vererek tartışmıştır. Florida'nın 2004 yılında güncellediği yaratıcılık endeksi çalışmasından sık sık faydalanılan kitapta yaratıcılık endeksinde yer alan bölgelerin günümüzdeki durumları değerlendirilmiştir. Florida'nın bakış açısına göre teknoloji, iş dünyası ya da kültürel yeniliklerin çoğu kent merkezlerinde olmaya devam etmektedir. Yine ona göre banliyöler de çağımızın bir gerçeği olup ütopya değildir, banliyöler olgunlaştıkça olumlu anlamda kentlerimize daha çok benzemeye başlamıştır. Kitabın hiçbir yerinde ABD üzerinden örnekler verme çizgisinden kopulmamış ve en başarılı bölgelerin her türlü insana kucak açan yerler olduğu vurgulanmıştır. Yazarın eleştirilere cevap verdiği bir başka bölümde ise eşcinsel evliliklerin yasal olduğu yerlerde yaratıcılık endeksinin de yüksek olduğuna vurgu yapılmış ve hoşgörü ile teknoloji arasındaki bağlantıya da dikkat çekilmiştir. Kitapta "The Rise of the Creative Class" isimli çalışmasının sanılanın aksine yeni ekonomik "fantezileri" hedef aldığına ve yaratıcı merkezlerin yüksek ücretli ve nitelikli çalışanları çekmeye devam ettiğine vurgu yapılmıştır.

Amerika'yı dünyanın en büyük gücü haline getiren olgunun sadece teknoloji ve pazar genişliği olmadığı vurgulanan çalışmada ABD'nin gücünün temel nedeni; dünyanın en iyi bilim insanlarını, mühendislerini ve kültürel girişimcilerini çekebilmesi olarak gösterilmiştir. Kitabın anlatmak istediklerinin daha iyi algılanması için şu örnek son derece önemlidir; uçak, telefon veya bilgisayar mütemadiyen Amerika'ya göç etmiş insanlar tarafından geliştirilmiş ve bu icatların bulunmasının temel nedeni aç gözlülük değil aksine yaratıcılıktır. ABD'nin göç tarihine de değinilen bu kısımda göçmenlerin ABD'ye çok büyük ekonomik faydalarının olduğu sonucuna varılmıştır.

Yetenek için küresel rekabet başlıklı bölümde ABD'nin yaratıcı sınıfı çekme konusunda lider konumunu kaybetmeye başladığı vurgulanmış ve bunun nedeni olarak artık diğer ülkelerde de yaratıcı sınıf mensuplarının aradıkları ekonomik fırsatları, kariyer ve eğitim olanaklarını her şeyden önemlisi canlı kentleri bulabilmeleri gösterilmiştir (s. 153). 2000'li yılların başına kadar 1-2 milyon insanın ABD'den yurt dışına taşındığı örneğiyle ortaya atılan bu sav daha da güçlendirilmiştir. Florida, burada gelecek dönemler için bir eleştiri getirmiş ve

yetenek açığının bir bütün olarak ekonomiyi vuracağını aynı zamanda da bilimsel ve teknolojik yaratıcılığı olumsuz etkileyeceğini söyleyerek uyarıda bulunmuştur. Ayrıca tersine beyin göçü gerçekleştiren insanların memleketlerine döndüklerinde yüksek teknoloji şirketleri kurarak güçlendiklerine de vurgu yapılmıştır. Florida, bu analizi yaptıktan sonra kendi görüşünü de söylemekten geri durmamıştır. Ona göre ciddi bir kayıp yaşanması için çok sayıda yaratıcı insanın ülkeyi terk etmesi gerekmektedir. Önemli birkaç ismin kaybedilmesinin de çok zararlar getireceğini söylemekte ve ülkesi (ABD) için şu uyarıyı yapmaktadır; “Her ne kadar her şey henüz kaybedilmemişse de tehlike çanları çalıyor.” (s. 203).

Yazar yaratıcı sınıfın ABD’den tersine göç faaliyetlerine giriştiklerini incelerken bu durumun en temel nedeninin 11 Eylül sonrası Washington’un sürekli değişen politik iklimi olduğuna kanaat getirmiştir (s. 198). ABD’de göçmenlerin yeşil kart almak ve pasaport işlemlerini tamamlamak için uzun uğraşlar vermesini ve sürekli beklemek zorunda kalmasını Washington’un olumsuz politikalarını birer örnek olarak göstermiştir. ABD’den göç eden yaratıcı sınıfın önemli mali sorunlar getireceğine de vurgu yapılan çalışmada bu durumun iş dünyasını çıkmaza soktuğundan da bahsedilmiştir. Büyük Amerikan fırsatlarının (Amerikan rüyası) artık insanları çekmekte zorlandığını belirten Florida, yine de her şeyin bitmediğini ve kötü gidişata rağmen Amerika’nın yaratıcı sınıf mensubu insan konusunda lider konumunu hatırlatmaktadır. Bugün de durum farksızdır, gerçekten de dünyanın her yerinden yaratıcı insanlar ülkelerini terk etmek istediklerinde gitmeyi düşündükleri ilk noktalardan biri ABD’dir. Kitabın bu duruma vurgu yapması gerçekliği yansıtması açısından önemlidir.

Küresel yaratıcı sınıfın yapısını incelediği kısımlarda Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) verilerini kullanan Florida, dünyada yaratıcı sınıfın büyüme oranlarında ABD’nin son sıralarda olduğunun altını çizmiştir. Ülkelerde gayrisafi yurt içi hasıla oranlarından patent sayılarına hatta AR-GE çalışmalarına ayrılan bütçelere kadar yaratıcı sınıfı çekecek her türlü olguyu karşılaştıran Florida yaratıcı sınıfa mensup göçmenlerin sayısında lider olan ABD’nin yaratıcı sınıfın büyümesi istatistiklerinde son sıralarda yer almasının yarattığı tehlikeye çalışma boyunca dikkat çekmekte ve bunu yaparken kendisinin oluşturduğu, küresel hoşgörü endeksi olarak adlandırdığı sınıflamadan da faydalanmaktadır. Kitabın bu bölümünde yetenekli yaratıcı sınıfı çekilmekte en önemli rekabetin ülkeler arasında değil yaratıcılığı kullanma ve yenilikçiliği besleme becerileri olan kentler ve bölgeler arasında olduğunun altı çizilmiştir. Kentlerin uzmanlaşmasına dikkat çekilen çalışmada sanayi devriminin kent merkezlerinin oluşmasına yol açtığı belirtilerek kentler ekonomide oynadıkları role göre dört farklı grupta toplanmıştır.

Kitabın ana bölümlerinin sonuncusu *Yolumuzu Kaybetmek* başlığı altında incelenmiştir. Birleşik Devletlerdeki gelir eşitsizliğinin son dönemde tehlikeli seviyelere geldiği vurgulanırken bu durumun yaratıcı ekonomide ileri gelen yerlerde daha yüksek olduğunun da altı çizilmiştir. ABD'nin varlıklılar ve yoksullar olarak ikiye ayrılmaya başladığını hatırlatan Florida, iki kesim arasındaki uçurumun daha da açılması halinde oluşabilecek tehlikelerden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra bu çalışma okuyucuya “İnsanların yetenekleri yaratıcı uygulamalarla işlense kim bilir neler yapabilir?” sorusunu sorarak yaratıcılık üzerinde düşünmeye sevk etmektedir (s. 271).

Yazarın işaret ettiği bir diğer konu da yaratıcı çağ toplumunda oluşan ve oluşabilecek sorunlardır. Konut fiyatlarının artışından, otomobil kullanarak işe gidenlerin çektiği zorluklara, insanların yaratıcı çağın kalabalık toplumu içerisinde stresli yaşantılarından, yeterince kullanılmayan insan potansiyeline kadar pek çok örnek verilmiş, bu örnekler kitap boyunca olduğu gibi yine tablo ve grafiklerle güçlendirilmiştir. Çalışma boyunca ülkesine bağlı bir birey olduğu anlaşılan yazar kitabın sonlarına yaklaşırken ABD'nin bu kutuplaşma döneminden çıkmasının yollarını ve Amerikalıların ortak geleceğini tehdit eden faktörlerin nasıl ortadan kaldırılacağını açıklamayı amaçlamıştır.

ABD siyasetine hâkim olan iki partinin de (Cumhuriyetçiler ve Demokratlar) yaratıcı çağda kutuplaşma ve ayrışma konusunu çözmekte yetersiz kaldığının vurgulandığı çalışmada ahlak siyasetinin insanları oyaladığına, önemli ekonomik sorunların gözden kaçırıldığına vurgu yapmıştır. Bölümün sonunda yaratıcı sınıf oluşturmak konusunda ABD'nin öncü rolünü kaybetmeye başladığı tekrar hatırlatılmıştır. *EK A* ve *EK B* başlıklı iki ek bölümde Florida yaratıcı sınıfa dair 3T kuramının, yaratıcılık endeksinin ve eşitsizlik endeksinin sonuçlarını tablolardan faydalanarak okuyucusu ile paylaşmıştır (s. 387-399). Savunduğu tezini bilimsel göstergelerle gözler önüne sermesi kitabın ikna ediciliği açısından oldukça yerindedir.

Çalışmaya bütüncül bir yaklaşımla kent sosyolojisi penceresinden bakıldığında yaratıcı çağda başarılı olmak için yaratıcı bölgelerin/kentlerin insanlarına yatırım yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Kent çalışmaları alanının önemli eserlerinden olan bu kitaptan çıkartılması gereken çok değerli sosyolojik sonuçlar da vardır. Örneğin; yaratıcı toplumun ülkelerin tamamında değil belirli kent ve bölgelerde yerleştiği, günümüzde bilim adamlarından mühendislere kadar pek çok yaratıcı meslek mensubunun ABD'de yaşadığı ancak ABD'nin öncü rolünü kaybetmemek için insanlara (yaratıcı sınıfa) daha fazla yatırım yapması gerektiği anlaşılmaktadır. Kitabının gözler önüne serdiği bu durumlar, başlı başına bir kentin yaratıcı sınıfı nasıl göç etmeden ellerinde tutmaları gerektiğini anlatmaktadır. Bu aynı zamanda eserin

neden okunması gerektiği sorusunun da cevabıdır. Florida'nın çalışması literatüre daha önce hiç kullanılmamış ya da kullanılıp önemi yeterince idrak edilememiş ve hareket halinde olan bir yaratıcı sınıf olgusu kazandırmıştır. Tüm bu sosyolojik incelemelerin yanı sıra yazarın ülkesinde gördüğü ve uzmanlık alanına giren önemli bir problemi önce analiz edip sonra çözüm yolları ortaya koyması kent sosyolojisi alanında ortaya çıkması muhtemel problemlere karşı gösterilecek tutum noktasında okuyucuya katkı sunacaktır.

YAZIM İLKELERİ VE KURALLARI

Akademik Düşünce Dergisi 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir. Yazarın/yazarların aşağıda yer alan yazım ilke ve kurallarına dikkat etmesi gerekmektedir.

YAZIM İLKELERİ

Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

Akademik Düşünce Dergisi'nde yayımlanması için siyaset bilimi, işletme, maliye, iktisat, kamu yönetimi, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, uluslararası ilişkiler, tarih, sosyoloji alanlarında özgün makale ve kitap incelemeleri kabul edilmektedir.

Akademik Düşünce Dergisi yayım sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları öncelikle dikkate almaktadır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazara aittir.

Çalışmaların yayım kararı editörlere aittir. Hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilen çalışmaların yayımlanma zorunluğu bulunmamaktadır. Editörler dergi sayıları arasındaki uyumu sağlamak için kabul edilen çalışmalarını bir sonraki sayıya bırakma hakkına sahiptir.

Dergiye gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergiye gelen yazıların yazım kurallarına uygun olması gerekmektedir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar editörlerce hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir.

Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

Yazı önerileri, kör hakem değerlendirme sistemine göre değerlendirmeye alınacaktır. Asgari iki hakem incelemesi sonucunda yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verecektir.

Kitap incelemeleri, analitik bir yaklaşımla kitabın temel tezini çözümleyerek ele alan bir yapıya sahip olmalıdır. Kitabın bölümlerinin tanıtılması, yazar ve yayınevi hakkında kısa bilgilerin verilmesi, incelenen kitabın yazarın diğer yayınları arasındaki yerinin belirlenmesi ve kitabın alanyazına olan katkısının ne olduğunun açıklanması iyi bir kitap incelemesinin temel özellikleridir. Gönderilecek incelemelerde bu hususlar göz önüne alınmalıdır.

YAZIM KURALLARI

Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların özet ve kaynakça kısımları da dâhil olmak üzere sözcük sınırı bulunmaktadır. Bu sınır kitap incelemeleri için 1000-3000 kelime, makaleler için ise 4.000- 15.000 arasında olmalıdır.

Makale başlığı 15 kelimeyi geçmeyecek şekilde kısa ve öz olmalıdır. Türkçe başlık, 14 Punto, tamamı büyük harf, Times New Roman yazı karakteri, ortalı bir şekilde yazılmalıdır. İngilizce başlık, 12 Punto ile sadece baş harfleri büyük, Times New Roman yazı karakteri, ortalı, parantez içinde yazılmalıdır.

Yazar adı, makale başlığının altında ortalı 14 punto Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalı, unvanı, görev yeri, elektronik posta adresi ve ORCID numarası dipnotta 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce özet bölümleri en az 150 en çok 250 kelime arasında olmalıdır. Türkçe ÖZET ve İngilizce ABSTRACT bölümünde en az 3 en çok 5 anahtar kelimeye yer verilmelidir. Times New Roman yazı karakteri ve 11 punto ile tek satır aralığı yazılmalıdır. Özet, araştırmanın amacını, yöntemini, önemli sonuçlarını kapsayacak biçimde yazılmalıdır.

Makaleler, A4 boyutunda, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto, 1,5 satır aralığıyla ve önce 6nk sonra 6nk satır aralığı bırakılarak yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Tüm çalışma boyunca Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır.

Metin içinde üç veya daha az satırdan oluşan kısa ve doğrudan alıntılar “tırnak işareti içinde” (italik değil) verilmelidir. Üç satırı geçen (blok) doğrudan alıntılar, metnin bir alt satırına geçilerek tek satır Aralığında,10 punto ile 1, 25 cm genişliğinde soldan ve sağdan girintili, tırnak işareti içine alınmadan (italik değil) yazılmalıdır.

Giriş, sonuç, kaynakça ve ek kısımlarına numara verilmemelidir. Ana ve alt bölüm başlıkları baş harfleri büyük şekilde 12 punto kalın ve normal şekilde yazılmalıdır.

Kaynakça 11 punto, 1,15 satır aralığıyla Time New Roman ve soyad alfabetik sırasına göre listelenmelidir.

Giriş ve sonuç bölümleri dışında birincil düzey başlıklar (1, 2, 3,...) ikincil düzey başlıklar (1.1., 1.2, 1.3.), üçüncül düzey başlıklar (1.1.1., 1.1.2, 1.1.3) biçiminde gösterilmelidir.

ATIF VE KAYNAK GÖSTERME KURALLARI

Metin içinde tek yazarlı bir çalışmada genel bir atıf varsa ve metnin bütününe referans veriliyorsa: (Akman, 2010).

Metin içinde tek yazarlı bir çalışmanın belirli bir sayfasından ya da kısmından alıntı yapılıyorsa: (Akman, 2019:2).

Metin içinde iki yazarlı çalışmaya atıf yapılıyorsa: (Tekke ve Akpınar, 2010).

Metin içinde yazar sayısı üç ve daha fazla olan çalışmalara atıf yapılıyorsa: (Sezgin vd., 2016).

Bir yazarın aynı yılda basılan eserleri (Öz, 2011a) ve (Öz, 2011b) şeklinde gösterilmelidir. Birden fazla yazara atıfta bulunulurken, göndermeler aynı parantez içerisinde yer almalıdır. Sırasıyla ilk yazarın soyadına göre alfabetik olarak ve noktalı virgül ile ayrılmalıdır: (Akpınar, 2010; Bacakoğlu, 2016)

TEK YAZARLI KİTAP

Metin içinde: Akman, 2010: 50.

Kaynakça bölümünde: Akman, K. (2010). *Türkiye’de Belediyeler ve Sığınmacılar Politikadan Uygulamaya Samsun Örneği*. Ankara: Astana Yayınları.

İKİ YAZARLI KİTAP

Metin içinde: Çakırcı ve Küçük, 2019: 20.

Kaynakça bölümünde: Çakırcı, Y. Ö. ve Küçük, H. (2019). *Mahalle Odaklı Katılım*. Ankara: Astana Yayınları.

ÜÇ VE DAHA FAZLA YAZARLI

Metin içinde: Tortop vd., 2016: 74.

Kaynakça bölümünde: Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2006). *Mahalli İdareler*. Ankara: Nobel Yayınları.

ÇEVİRİ KİTAP

Metin içinde: Jardins, 2006: 30

Kaynakça bölümünde: Jardins, J. R. D. (2006). *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş* (R. Keleş, Çev), Ankara: İmge Kitabevi.

KİTAP İÇİ BÖLÜM

Metin içinde: (Bahçeci Başarmak ve Akpınar, 2020: 307).

Kaynakça bölümünde: Bahçeci Başarmak, H. I. ve Akpınar, İ. E. (2020). Birleşik Krallık'ta Gençlik Politikası. Y. Ç. Özservet ve H. K. Bayraktar (Ed.), *Dünyadan Farklı Ülke Örnekleriyle Gençlik Politikaları* (ss.307-331). Ankara: Astana Yayınları.

DERGİ MAKALESİ

Metin içinde: Özel, 2014: 99.

Kaynakça bölümünde: Özel, M. S. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 99-122.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Metin içinde: TBMM, 2021.

Kaynakça bölümünde: TBMM (2021). Kanun Teklifleri,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

TEZLER

Makale içinde: Yetkin, 2017: 55.

Kaynakça bölümünde: Yetkin, O. (2017).6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Olan Muğla İlinde Yerel Kamu Hizmetlerinde Yaşanan Dönüşümün Marmaris İlçesi Özelinde İncelenmesi. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

NOT: Derginin yazım kuralları içinde yer almayan hususlarda APA (American Psychological Association) 6. baskıda belirtilen yöntemler kullanılmalıdır.